

BETEKINTŐ

2016/3. szám

TARTALOMJEGYZÉK

Kovács Tamás: Önkéntes diákmunka?

Szécsényi András: A korszellem hálójában. Az egyetemi önkéntes munkaszolgálat rendszere, működése és nemzetközi beágyazottsága Magyarországon, 1935–1944. Budapest, Gondolat Kiadói Kör, 2016.

Orgoványi István: Fegyverhasználat 1955-ben a nyugati határon

Tulipán Éva – Molnár Gábor: Az 1956-os forradalom és szabadságharc budapesti halottainak térinformatikai adatbázisa

Krajsovszky Gábor: Keglevich István kihallgatási jegyzőkönyve és önvallomása 1956-ról

Takács Tibor: „Debreceni” ügynök rövid élete
Egyszerű történet 1959–60-ból

Varsányi Erika: Egy volt szociáldemokrata vezető, aki nem tudott „teljes értékű” ügynökké válni

Borvendég Zsuzsanna: „Hírügynökségek”
A Press rezidentúra és a megnyertek hálózata a Kádár-rendszer sajtóéletében

Cseh Gergő Bendegúz: A hitelesség, az adatvédelem és a nyilvánosság problémái a magyarországi állambiztonsági iratok kezelése során

Önkéntes diákmunka?

**Szécsényi András: *A korszellem hálójában. Az egyetemi önkéntes munkaszolgálat rendszere, működése és nemzetközi beágyazottsága Magyarországon (1935–1944)*
Budapest, Gondolat Kiadói Kör, 2016**

Ha az olvasó kissé figyelmetlenül olvassa el a könyv címét, vagy nem lapoz bele és tanulmányozza a könyv tartalomjegyzékét (mert valljuk be: a borító nem éppen figyelemfelkeltő), akkor bizony könnyen elcsúszhat a figyelme eme fontos, ugyanakkor sok szempontból kifejezetten úttörő jellegű munka mellett. A könyv alcíme ugyanis egy olyan témát dob fel, amelyről sem 1945, de az 1989–1990-es rendszerváltás után sem születtek könyvek vagy tanulmányok. Ugyanis az „egyetemi önkéntes munkaszolgálat” pusztán a létezéséről is alig-alig találunk szakirodalmat, de még a nagyobb, összefoglaló jellegű monográfiák sem írnak róla. Ezt a hiányt pótolta most Szécsényi András monográfiája, vagyis a témaválasztás már önmagában is dicséretes.

Rögtön a recenzió elején ki kell emelnünk, hogy a szerző nem önmagában vizsgálta a magyar(országi) egyetemi önkéntes munkaszolgálatot, hanem azt eleve a kor hasonló, más országokban is bevezetett rendszereivel együtt tette, s hasonlította össze. Szécsényi András tucatnyi fejezetbe foglalta össze tudását, kutatási eredményeit, de a könyv végén részletes irodalomjegyzéket, névmutatót és rövidítésmutatót is tartalmaz. De nézzük, hogy is épül fel a monográfia! (Ha már a tartalomjegyzék oldalszámai félrevezetik az olvasót...)

A szerző – követve a hagyományokat – először a téma historiográfiai és forrásbázisát vette górcső alá. Mint említettem, 1945 után meglehetősen kevesen, illetve roppant érintőlegesen foglalkoztak csak a monográfia témájával, ami azonban nem mondható el az 1945 előtti időszakra! Számos kisebb könyv, pamflet, brosúra és cikk témája volt az egyetemi munkaszolgálat. Ezeket a szerző nagy szorgalommal szedte össze, és elemezte is röviden. Levéltárosként külön is örültem és értékeltem, hogy Szécsényi András nem mellőzte a levéltári források lajstromba vételét és felhasználását még napjaink posztmodern korában sem. Talán érdemes lett volna kicsit mélyebben elemezni a korabeli iratokat, kicsit jobban mögéjük nézni. Bár mint ahogyan a szerző is rögzíti: sajnos a források jelentékeny része megsemmisült a történelem viharában.

A téma értékelésének szempontjából fontos a könyv 3. fejezete (Az ifjúsági munkatáborok, valamint az önkéntes és kötelező munkaszolgálat Európában [1918–1939]). Ebből nemcsak azt tudjuk meg, hogy az egyetemi munkaszolgálat nemcsak a skandináv országokban, de Nyugat-Európában is igencsak népszerű és elterjedt foglalkoztatási szisztéma volt. Talán nem meglepő, hogy a legjobban kidolgozott és kiépített rendszere Svájcban volt. A szerző, teljesen indokoltan, külön fejezetet szán a németországi rendszer bemutatására. Első olvasásra megmosolyogtató, másodsorra inkább elszomorító végigolvasni a németországi táborok napirendjét, ahol a szabadidő (?) időpontja és időtartama is szigorúan meghatározott volt. A fejezetben döbbenetes számokat olvashatunk arról, hogy a 30-as években számos táborban hány és hány tízezer fiatal dolgozott úgymond a köz érdekében.

A következőkben a szerző – érthető okból – a magyarországi egyetemi munkaszolgálatot, illetve annak kialakulását ifjúságtörténeti keretben helyezi el. Ennek a fejezetnek (A munkaszolgálat ifjúságtörténeti kerete) a központjában a Turul Szövetség története áll, természetesen más fontos egyesületek történetét is bemutatva. A fejezet egyaránt foglalkozik a Turul belső életével, vagyis a szervezeten belüli harcokról és elképzelésekről olvashatunk. Szécsényi András frappánsan vezeti le, milyen folyamatok vezettek a Turul Szövetség 1943-as kettéválásáig. Vagyis a Turulból is kettő lett végül. Érdemes megjegyezni azt is, hogy a különböző szervezetek egymás konkurenciájává váltak a 30-as évek derekára. S a központi források megszerzéséért kemény küzdelmet folytattak egymással. Másik oldalról pedig láthatjuk, hogy a különböző egyetemi, ifjúsági és bajtársi egyesületek gondolkozásában, politikájában benne volt az antiszemitizmus, annak szociális vetületei is, illetve a „magyar faj

védelve". Sokak számára ez abban nyilvánult meg, hogy nevüket magyarosították, gondolván, így az antiszemita szövegek hitelesebbek lesznek a szájukból.

A szerző külön fejezetet szán a falusi társadalom problémáinak elemzésére (A falusi lakosság társadalmi problémái az egyetemi bajtársi egyesületekben). Elsőre talán furcsának tűnhet ez a fejezet, de belegondolva a 30-as évek társadalmi-gazdasági problémáiba, szociális feszültségeibe, a magyar vidék és mezőgazdaság le- és elmaradottságába, már teljesen indokolt. Ne feledjük, hogy a nagy népi írók korát éljük, amikor gőzerővel folyt a falukutatás, a magyar falusi élet valóságának feltárása és bemutatása. A problémák megoldására született válaszok pedig igencsak sokrétűek voltak.

Magával a munkaszolgálatral, illetve annak előzményeivel a könyv 6. fejezete foglalkozik (A munkaszolgálat megjelenése és kiépülése). Innen tudhatjuk meg, hogy a különböző egyesületek mindig is szerveztek különféle nyári táborokat. Egyértelmű volt, hogy a táborokat és munkát valamilyen egységes rendszerbe kellene szervezni. Érdekes megjegyezni, hogy gyakran alapvetően jó szándékú, de igen gyakran meglehetősen naiv elképzelésekkel is találkozunk az elvégzendő munka mennyiségét és minőségét illetően. Ugyanakkor a kezdetektől megjelent az egyetemi önkéntes munkaszolgálat keretében történő oktatás, avagy propagandatevékenység is. A tanrend „természetesen” a magyar szellemiséget kellett hogy tükrözze. Több mint érdekes adalék, hogy Kozma Miklós is lelkesen támogatta a német mintára kiépülő önkéntes egyetemi munkaszolgálat propagálását. Mi több, 1936. decemberi németországi látogatása alkalmával testközelből tanulmányozta ezen táborokat.

A monográfia 7. fejezete (Az egyetemi és főiskolai hallgatók önkéntes nemzeti munkatábora és munkaszolgálat) egyrészt körbejárja a fejezet címében jelzett szervezeti háttér kialakulását, s azt, hogy ebben a korszak jól ismert szervezeti, illetve azok vezetői milyen szerepet játszottak. Érdekes és egyben beszédes táblázatok mutatják be, hogy tulajdonképpen hány fiatal is tudott a korszak befogni. Nem is Magyarországon lennének, ha az egésznek nem lett volna bonyolult és néha kuszának tűnő jogi háttér. A korabeli Vallás és Közoktatási Minisztérium ugyanis 1937-ben, 1938-ban, majd 1939-ben is külön rendelettel szabályozta az egyetemisták és a főiskolások önkéntes munkaszolgálatát. 1937-es esztendő azért is kulcsfontosságú, mert ettől kezdődően már csak a tiszta felmenőkkel bíró (vagyis nem zsidó), jobboldali Magyar Nemzeti Diákszövetség tagja vehetett részt az önkéntes munkaszolgálatban. A fejezeten belül külön alfejezet foglalkozik az egyetemi önkéntes munkaszolgálat és az 1939. évi II. törvénycikkkel bevezetett honvédelmi munkaszolgálat viszonyával. Hiszen ezen törvény 230. §-a által létrehozott jogi rezsím alapján állították fel a kisegítő munkaszolgálatos rendszert, amely végül nyíltan a zsidó, illetve zsidó származású magyarokat sújtotta leginkább.

A könyv külön fejezetben foglalkozik magukkal a magyarországi táborokkal. Nemcsak azt tudjuk meg, hogy hol is voltak ezek, de a napirendek és a heti beosztások, illetve a korabeli fényképek közelebb hozzák az olvasóhoz a tábori mindennapokat. Figyelemre méltó, hogy a hölgyeknek már ekkor is külön táborokat szerveztek, ahol nem annyira a honvédelmi ismeretek elsajátítása, sokkal inkább gyermeknevelésre való felkészülés volt a cél. Logikailag talán ehhez a részhez kapcsolódott volna a szimbólumrendszerrel és öltözettel foglalkozó fejezet, amely megerősíti az emberben, hogy az egyenruha, az igazolvány(ok) erősítik a közösséghez való tartozás érzését.

Viszonylag rövid fejezet foglalkozik egy alapvetően fontos kérdéssel, nevezetesen, hogy az ifjúság miként viszonyult ehhez a rendszerhez. Nos, a szerző megfogalmazása szerint az a kezdetektől megosztotta az egyetemi ifjúságot. Nézve a táborokban lévők létszámát, olvasva az elvégzett feladatokat, bizony, azt látnunk kell, hogy az egyetemisták és főiskolások nem lelkesedtek az egész rendszerért. Bár a korabeli sajtó és propaganda mindent megtett, hogy a lehető legpozitívabb színben tüntesse fel az önkéntes egyetemi munkaszolgálatos rendszert, egyúttal a szociális kérdések egy részét valamilyen szinten orvosló szisztémaként is próbálták beállítani. Ez azonban nagyon messze volt a valóságtól.

A gyanútlan olvasó azt gondolná, hogy bár a rendszer nehezen indult, de a második világháború alatt biztosan felpörgött és kiteljesedett. Hiszen 1941-től már a 16. életévüket betöltöttek is lehettek önkéntes munkaszolgálatosok. A meglehetősen töredékes forrásokból az

tűnik ki, hogy 1943–44-ben már az előrenyomuló Vörös Hadsereg Kárpátokban történő feltartóztatásához szükséges erődítési munkálatokban kellett részt venniük. A Sztójay-kormány, nem tudni, miért, megszüntette az önkéntes egyetemi munkaszolgálati rendszert, s helyébe a Diákok Honvédelmi Munkaszolgálatát léptette, amely már egyértelműen a honvédség igényeihez igazodott, azokat szolgálta ki. Történetéről azonban kevés forrással rendelkezünk, de az még ebből a sporadikus iratanyagból is kiderül, hogy a Diákok Honvédelmi Munkaszolgálatára már nem vidám nyári táborozás volt, jó ellátással, hanem napi 9-10 órás megfeszített fizikai munka.

Szécsényi András nagy fába vágta fejszóját könyvének megírásakor. Ifjúságpolitika, szociális kihívások és szociálpolitika, zsidóellenes intézkedések és a második világháború eseményei és szelleme elevenednek meg a kötet lapjain. Nagy tanúsága a kötetnek, hogy a Horthy-korban is volt központi ifjúságpolitika, amelyben – mind elméleti, mind gyakorlati szinten – a honvédelmi és a szociális kérdések domináltak. Megállapíthatjuk, hogy az ifjúság újtó és változtató erejében nemcsak 1945 után, hanem 1945 előtt is sokan hittek. Hasonló mondható el arról az ideáról is, miszerint az ifjúságot valamilyen egyenruhában, táborokban, szigorú napi- és oktatási rend szerint kell egy új és jobb világra vagy jobb világ érdekében nevelni.

Fegyverhasználat 1955-ben a nyugati határon

Bevezetés

Magyarország második világháború utáni sorsára meghatározó befolyást gyakorolt az a körülmény, hogy hazánk a vesztes oldalon fejezte be a háborút, és az ország a szovjet érdekszféra részévé vált. A szovjet katonai megszállás, a jóvátételi terhek, a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet dominanciája és a szovjet állambiztonsági szervek jelenléte olyan tényezők voltak, amelyek hosszú évtizedekre meghatározták a magyar társadalom fejlődését.¹

A háborúban még szövetséges nagyhatalmak háború utáni érdekellentétei miatt Európa hamarosan két részre szakadt. A szovjet tábor országai egyöntetűen Moszkva mögé sorakoztak fel, háttérbe szorították a nemzeti érdekeiket, és a szolidaritás jegyében félretették az egymás közötti ellentéteket is. A megszállt országok kommunista pártjai hamarosan átvették a hadsereg és a rendőrség irányítását, és elfoglalták a kulcspozíciókat a kormányzatban, a hatalom helyi fórumain, valamint a gazdaságban, ezzel megsemmisítették a politikai és gazdasági pluralizmus minden formáját. Szinte nullára csökkent az emberek és a szellemi javak mozgása és cseréje is. A túloldaltól, vagyis a nyugati világból származó gondolatok csak illegálisan, rádióadások és léggömbök által elszórt röplapok útján juthattak el a vasfüggöny mögé. A korlátozott számban lebonyolított hivatalos utazásokat leszámítva, a kelet-európai polgárok nem hagyhatták el a szovjet fennhatóság alatt álló régiót, ebben a tekintetben a szovjet határt az úgynevezett szatellitállamok nyugati határáig terjesztették ki.² Ugyanakkor a nyugati hatalmak számára Ausztria és Magyarország között húzódott az érdekövezetek közötti igazi választóvonal. Ennek következtében Ausztria helyzete gyökeresen eltért Magyarországtól. Budapest és Bécs között a földrajzi távolság mindössze néhány száz kilométer, a két főváros fontossága közötti különbség azonban kontinensnyi volt.³

1948 végére Magyarország tehát a keleti tömb egyik frontországga lett, a magyar pártvezetés szovjet kezdeményezésre és a szovjet katonai tanácsadók útmutatása alapján a déli és a nyugati határ, korabeli szóhasználatnál élve, „résmentes” lezárásáról döntött. Ennek az egyik legfontosabb feltétele az volt, hogy a határőrség képes legyen a politikai elvárások szerint működtetni az ország nyugati és déli határain leeresztett „vasfüggönyt”. Ezért a kommunista párt vezetése számára kulcsfontosságú volt, hogy a magyar határőrség pontosan végrehajtsa a párt utasításait. A szűkebben vett vasfüggöny, vagyis az úgynevezett műszaki zár eleinte a katonai hadszíntér mintájára kialakított, drótakadályokból, aknamezőkből, nyomsávból és az ország belső területein létesített ellenőrzési övezetekből állt. Aki engedély nélkül közelített a műszaki berendezésekhez, és a vasfüggönyön keresztül, a zöldhatáron akart az országból távozni, vagy ritkább esetben az országba belépni, az nagy kockázatot vállalt. Meghalhatott, megnyomorodhatott, esetleg börtönbe kerülhetett. A határvonaltól, vagyis a határkövek közötti eszmei vonaltól az ország belseje felé haladva az első határvédelmi elem a háborúban is alkalmazott drótakadály volt. Körülbelül 1,5 m magas faoszlopokon tuskédrót, szögesdrót feszült vízszintes, függőleges és átlós irányban. A faoszlopokat egymástól 3–4 méter távolságra ásták le, és a drótakadályok között taposóaknák kerültek telepítésre, amelyek 40 kilogrammos nyomásra robbantak. A taposóaknák mellett érintőaknákat vagy botlóaknákat is alkalmaztak. Ha ezek felrobbantak, 25–30 méteres körzetben halálos sebeket ejtettek, de repeszeik még 250 méteres távolságban is sérüléseket okozhattak. A drótakadályok közé telepített aknamező után a nyomsáv következett, amely egy felszántott és naponta ellenőrzött és gereblyézett terület volt. A rajta talált nyomokból következtettek a határőrök az esetleges határsértők számára,

haladási irányára, természetére, súlyára, nemére és korára. A nyomsáv mellett volt a járőrcsapás, amelyen a határőr járőrök haladtak szolgálat közben. A nyomsávtól számított 50–500 méteren belül nem lehetett magas növényzet, amely akadályozta volna a látást. A határőrség rendkívüli jogokat kapott a fegyverhasználatra, a műszaki berendezésen áthaladni akarókat a határőrök bizonyos esetben akár felszólítás nélkül is agyonlőhették, amennyiben a határsértés megakadályozására más mód nem volt.⁴

Az MDP egyeduralmának megteremtése után, 1948-tól kezdve a honvéd határőrség létszámának növelésével párhuzamosan vált egyre szorosabbá a határőrizet, és szigorodott a fegyverhasználat szabályozása is. A fegyverhasználatért a határvadász személyileg volt felelős, kivéve, ha az előjárója parancsára használta fegyverét, ilyenkor a parancsot kiadó tiszt viselte a felelősséget.⁵ A szolgálatban lévő honvéd határvadász köteles volt használni a fegyverét az ellen a személy ellen, aki őt tettelesen megtámadta, vagy ilyen támadással veszélyesen fenyegette. Az ellen is fegyvert kellett használni, aki másnak az életét, testi épségét, személyes szabadságát vagy vagyonát közvetlenül, jogtalanul és súlyosan veszélyeztette, ha a veszélyt másként elhárítani nem lehetett, vagy aki a határvadászt szolgálati ténykedésében fegyverhasználatval való fenyegetés ellenére tettelesen akadályozta, esetleg ha az elfogott vagy elfogandó személy menekülni igyekezett, és fegyverhasználatval fenyegető rákiáltás ellenére sem állt meg, és feltartóztatására más mód nem volt. Ugyanez volt az eljárás az ellen, aki személyénél fogva gyanús volt, vagy viselkedésével gyanút keltett, ha a megállásra vonatkozó felszólításra kielégítő válasz nélkül, „szökésszerűen távolodni” igyekezett. Ilyen gyanút keltő személynek tekintették az ismert áru- vagy embercsempészeket és a „feketézőket”.⁶

A köteles fegyverhasználat fogalma alatt tehát azt értették a korszakban, hogy a határvadásznak büntetés terhe mellett használnia kellett a fegyverét, ha meggyőződött arról, hogy a rendelkezés valamelyik pontja ezt előírta. A kötelezettség oka az volt, hogy a fegyverhasználat ezekben az esetekben nemcsak a határvadász személyes védelmére, hanem az „állam és a nép érdekeinek kötelező biztosítására” is szolgált.⁷

Fegyverhasználat alatt a fegyverzet rendeltetésszerű használatát értették. A fegyvertusát vagy markolatot ütésre, lökésre csak dulakodás közben, helyhiány, továbbá lőszerhiány esetén lehetett használni, illetve akkor, ha lövés esetén ártatlanok élete is veszélyben forgott. Polgári ruhában szolgálatot teljesítő határvadász nyomozókra és a D-tisztekre, vagyis az elhárító tisztekre is a határőrség tagjaira érvényes fegyverhasználati jog volt érvényes azzal a különbséggel, hogy az ilyen közegek a fegyverüket csak a kilétük felfedése után használhatták. Ügyelni kellett a határvadásznak arra is, hogy a határ közvetlen közelében lejátszódó fegyverhasználat esetén a lövedék ne a másik ország területén csapódjék be a földbe, mert ez határsértést jelentett, és nemkívánatos diplomáciai jegyzékváltást vonhatott maga után. Abban az esetben azonban, ha a támadás a szomszédos állam területéről fenyegette a határvadászt, akkor nem kellett figyelembe vennie az esetleges nemzetközi bonyodalmakat, az országhatár védelmében köteles volt használni a fegyverét, tekintet nélkül arra, hogy cselekményével esetleg a határsértés tényét kimeríti. A szomszédos állammal közösen használt utakon haladó személy ellen viszont csak támadás vagy azzal való veszélyes fenyegetés esetén használhatott fegyvert a hatósági közeg. Gyermekes és idősek ellenállását lehetőleg más kényszerítő eszközzel, például megbilincseléssel, kellett megtörni.

Tettelesen támadás alatt azt értették, ha valaki a határvadászt személyes biztonságában sértette, vagy szolgálatának ellátásában akadályozta, és az élet kioltására alkalmas eszközzel megtámadta vagy pusztá kézzel szándékosan megütötte, meglökte vagy valamilyen tárgyval megdobta. Mihelyt a cselekmény elérte a határvadász testét, a tettelesen megtámadás megvalósult. A csupán szóbeli sértésben, szidalmazásban, káromlásban megvalósuló bántalmazás nem jogosította fel a határvadászt a fegyverhasználatra, és a passzív ellenállást is enyhébb eszközökkel kellett megszüntetni. Ugyanez volt a helyzet a tettelesen támadással való veszélyes fenyegetés esetén is. Ez

akkor valósult meg, ha valaki a határvadászt fegyverrel célba vette, ellene követ vagy más tárgyat dobásra vagy ütésre emelt, illetve pusztá kézzel nekiment. A tettleges megtámadás vagy azzal való fenyegetés esetén nemcsak a megtámadott közeg, hanem a helyszínen tartózkodó társa is használhatta a fegyverét. Ha az okozott jogsérelem kisebb súlyú volt, és nem állt arányban egy esetlegesen súlyos kimenetelű fegyverhasználat következményeivel, akkor nem volt szabad használni a fegyvert. Ilyen kisebb súlyú jogsérelemnek számított például egy csekély értékű tárgy ellopása, a személyes szabadság kismértékű korlátozása vagy a pusztá kézzel történő enyhébb bántalmazás. A fegyverhasználatot mindig meg kellett előznie a fegyverhasználattal való fenyegetésnek, vagyis a rákiáltásnak, figyelmeztetésnek, mai kifejezéssel élve a felszólításnak. A figyelmeztetés, rákiáltás „Állj, mert lövök!” szavakkal történt. Nemzetiségek által lakott vidéken a figyelmeztetést lehetőleg az ott használt nyelven is meg kellett ismételni. Éjjel és rossz látási viszonyok között a rákiáltást az „Itt magyar járőr, állj, mert lövök!” szavakkal kellett végezni. Nem volt helye fegyverhasználatnak olyan személy ellen, aki az üldözés közben már túljutott az ország határán.

A honvédelmi miniszter a belügyminiszterrel és a pénzügyminiszterrel egyetértésben akár az ország egész határára, akár annak meghatározott részére kiterjedően szigorított fegyverhasználat alkalmazását rendelhette el. A szigorított fegyverhasználat bevezetését a határ mellett lévő községek lakosainak a tudomására kellett hozni. A szigorított fegyverhasználat elrendelése esetén a honvéd határvadász köteles volt használni a fegyverét minden olyan személy ellen, aki a határtól számított 500 méteres területsávban felszólításra nem állt meg, hanem szökésszerűen távolodni igyekezett. A fegyverhasználat következtében megsérült személyeket azonnal elsősegélyben és a lehető legsürgősebben orvosi kezelésben kellett részesíteni.

A köteles fegyverhasználat elmulasztása és az indokolatlan fegyverhasználat esetén is megbüntették a határvadászokat. Minden fegyverhasználatot kivizsgáltak, és jelentettek az előjáró zászlóalj-parancsnokságnak. A zászlóalj-parancsnokság köteles volt részletes jelentést felterjeszteni a határőr főparancsnokságnak a halállal vagy sérüléssel végződő, illetve a szomszédos állam határőrizeti közegével, idegen állam kötelékébe tartozó személlyel, továbbá a magyar fegyveres testületek közegeivel szembeni fegyverhasználatról. Halálos kimenetelű fegyverhasználat esetén, a szükséges vizsgálat lefolytatása után, az illetékes katonai ügyészség adhatott engedélyt a holttest eltemetésére.⁸

A vasfüggöny létrehozásával párhuzamosan zajlott a határőrség betagolása az Államvédelmi Hatóságba, azaz a „zöld ávó” megteremtése és felfejlesztése. Az ÁVH a határőrséget 1950. január 1-jével vette át,⁹ és az ÁVH vezetője a 255.100/1.Eln.ÁVH/1949. száma alatt kiadott 2. számú parancsával 1950. január 1-jei hatállyal nevezte ki Kajli Józsefet a határőrség főparancsnokává.¹⁰

A határőrség államvédelmi rendszerbe illesztése túlzottan gyorsan, előkészítés nélkül és rövid idő alatt zajlott le 1949 utolsó két hetében. Eltávolították a korábbi vezető helyetteseit és az összes osztályvezetőt is, illetve minden határvadász zászlóalj élére államvédelmi tisztet neveztek ki, akik azonban csak felszínes határőrizeti ismeretekkel rendelkeztek. Az államvédelmi irányítás garantálta, hogy a szovjet tanácsadók által közvetített szervezet, eljárás és szabályzat a lehető leggyorsabban gyökeret verjen az ÁVH Határőrségénél. A következő egy évben teljesen átalakították a határőrséget, és a szovjet határőrség kicsinyített másává tették. A tiszt és a tiszthelyettesi állományt szinte teljes mértékben a szovjet katonai tanácsadó javaslata alapján cserélték megbízható káderekre.¹¹ A szervezeti változásokat a fegyverhasználat további szigorítása követte.

A fegyverhasználat szabályait a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 54/6/1953. sz. határozata alapján újra áttekintette a belügyi vezetőség.¹² Az államhatár őrzésére szolgálatba vezényelt államvédelmi határőr köteles volt használni a fegyverét, ha a megállásra és fegyverhasználatra vonatkozó felszólítás után valaki gyanúsan viselkedett,

nem tett eleget a járőr felszólításának, szökni próbált, és/vagy a szökés megakadályozására más mód nem volt. Fegyvert kellett használni az ellen is, aki bármilyen módon akadályozta a határőrt a szolgálatának ellátásában, vagy támadással fenyegette, és ellenállásának megtörésére más mód nem volt, vagy akkor, ha az őrizetbe vett személy szökést kísérelt meg.¹³

A fegyverhasználattal kapcsolatos szabályozás nagy vonalakban megegyezett a korábbi előírásokkal, az újdonságot az jelentette, hogy a felszólítás nélküli fegyverhasználat szabályait bizonyos mértékig lazították. A szolgálatban lévő határőr köteles volt fegyvert használni a megállásra vonatkozó felszólítás és a fegyverhasználatra való figyelmeztetés után a gyanúsán viselkedő, a felszólítás ellenére szökni próbáló személy ellen, ha szökésének megakadályozására más mód nem volt. A vízen át közlekedőkre is vonatkozott ez az előírás. Fegyvert kellett használni az ellen is, aki akadályozta vagy akadályozni próbálta a határőr szolgálatellátását, vagy támadással fenyegette a határőrt, és ellenállásának megtörésére más mód nem volt, és a szökni próbáló korábban őrizetbe vett személy ellen is fegyvert kellett használni.

Felszólítás nélkül fegyvert kellett használni azon személy ellen, aki a járőrt magyar területen fegyveresen megtámadta, erre kísérletet tett, vagy közvetlen támadással fenyegette, vagy az intézkedést fegyveresen akadályozni próbálta. Felfegyverzett csoport támadása, magyar területre történő behatolása esetén. Felfegyverzett személyek, csoportok ellen, akik a határvonalat átlépték, és a járőr, a műszaki zár vagy valamilyen határvédelmi berendezés ellen erőszakos támadást hajtottak végre, vagy erre kísérletet tettek. Fegyvert kellett használni azon repülőgépek ellen, amelyek megsértették az államhatárt. A fegyverhasználat elmulasztását vagy eredménytelen használatát gyávaságnak tekintették; a korabeli utasítás szerint: „A fegyvert ügyesen és határozottan kell használni, hogy fegyverhasználat után a határsértő vagy a magyar területre behatolt ellenség ne tudjon visszamenni.” Minden fegyverhasználatról jelentést kellett tenni, és a jogtalan fegyverhasználat fegyelmi vagy büntetőjogi következményekkel járt.¹⁴

A korabeli viszonyok között eredményesnek tekintették a fegyverhasználatot, ha azzal sikerült megakadályozni az úgynevezett büntetlen határsértést, vagyis azt, hogy a menekülő átjusson a határon. Ez nem jelentette feltétlenül a határsértő lelövését; akkor is eredményes fegyverhasználatról beszéltek, ha a tiltott határátlépést elkövetni akaró személy a figyelmeztető lövés után megadta magát, és a határőrök elfogták. Az alábbi statisztikai adatok a határőrség által vezetett úgynevezett határőrizeti napló adatain alapulnak, amelyek nem tekinthetők teljesnek, mivel a korabeli adatszolgáltatás meglehetősen pontatlan volt.

Fegyverhasználati adatok osztrák viszonylatban

	Eredményes fegyverhasználat			Eredménytelen fegyverhasználat		
	Kifelé	Befelé	Összesen	Kifelé	Befelé	Összesen
1950	17	10	27	10	4	14
1951	9	1	10	24	2	26
1952	11	4	15	10	4	14
1953	8	3	11	5	4	9
1954	7	0	7	3	0	3
1955	11	2	13	4	0	4
1956						
Összesen	63	20	83	56	14	70

Egy ilyen fegyverhasználat utáni vizsgálat dokumentációját olvashatjuk az alábbiakban. Az események leírása szerint a fegyverhasználat során még a meglehetősen megengedő korabeli szabályokat sem tartották be, a határőrök minden eszközt bevetettek a határsértés megakadályozása érdekében. A fotódokumentációt valószínűleg oktatási céllal készítették, az eset ugyanis számtalan tanulsággal szolgált határőrizeti szempontból is.

Dokumentum

1. A határőrség jelentése a határsértésről, 1955. április 18.

Jelentés az 1955. április 1-jén, Hegyeshalom külterületén történt fegyverhasználatról

Budapest, 1955. április 18.

Az 1. Határőr Kerület hegyeshalmi őrsének a szakaszán /térkép: L-33-11-A-C. 1:25 000, V.: 10, F.: 57/9./ 1954. április 1-jén 03 óra 45 perckor 5 fő és egy gyermek határsértést kísérelt meg kifelé, akik közül az őrs járőrei elfogtak két főt, 3 fő és egy gyermek átszökött a határon, akiket átadás folytán fogtunk el.

Az esemény a következő körülmények között történt:

I.

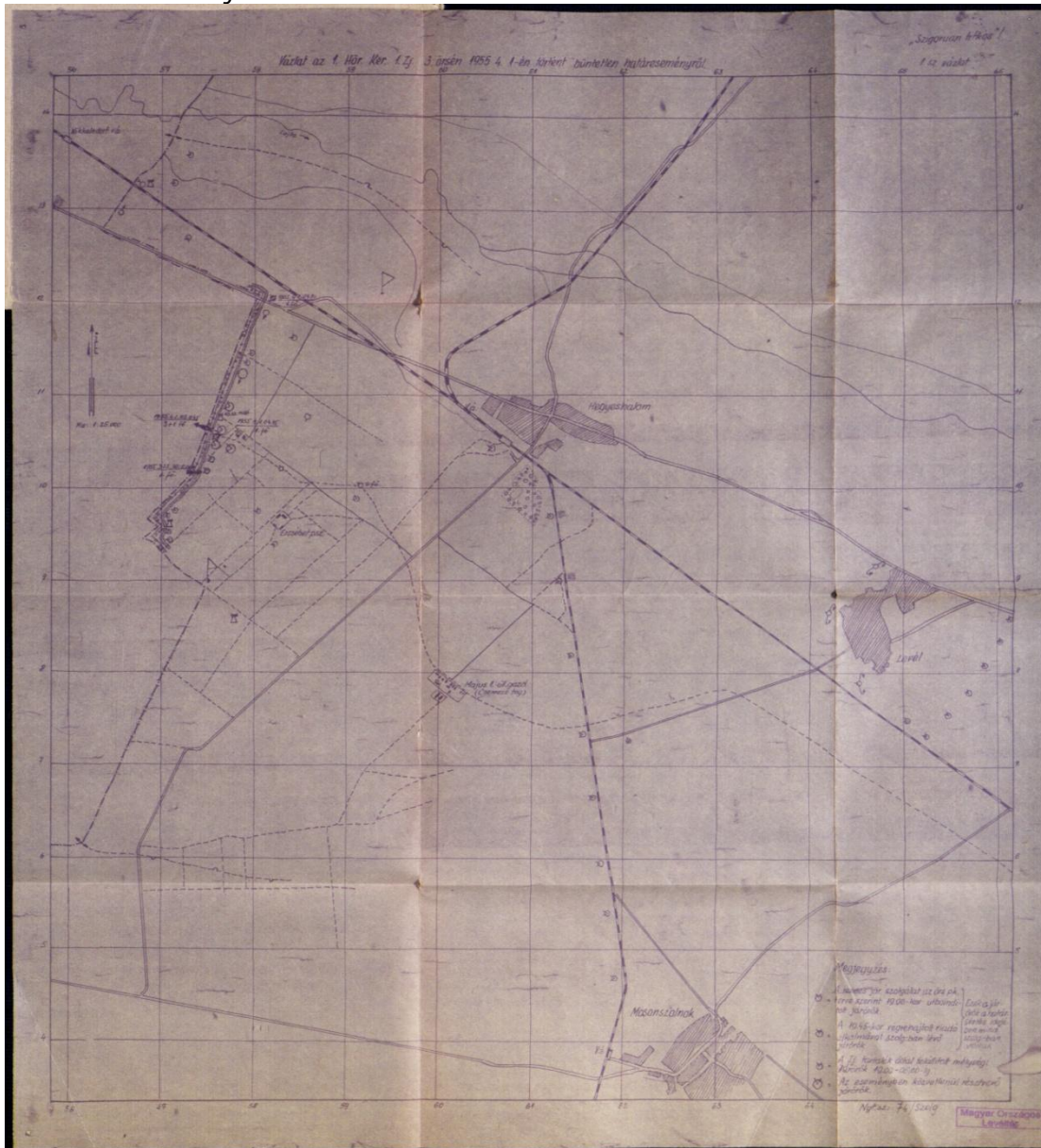
Az 1. Határőr Kerület hegyeshalmi őrsének szakaszán 1955. március 24-én 20. 00–21. 00 óra között 1 fő büntetlen határsértést követett el befelé. A határsértést az őrs járőrei későn – március 26-án 06. 00 órakor – fedezték fel, és így a bevezetett kutatás eredménytelen maradt. A büntetlen határsértő személyét a felderítés megállapítani nem tudta, csak olyan következtetést lehetett levonni, hogy a határsértést 1 fő férfi követte el, aki valószínűleg embercsempész, és számolni lehet (azzal), hogy több főt akar kiszöktetni az országból. Ennek alapján a kutatás katonai erővel történt befejezése után tovább folyt a hálózati kutatás, valamint a zászlóalj őrsői áttértek megerősített szolgálatra.

A kerület és ezen belül az 1. zászlóalj, valamint ennek őrsői azt a feladatot kapták, hogy akadályozzák meg, hogy a befelé büntetlenül jött határsértő kifelé egyedül vagy több személy kíséretében határsértést tudjon elkövetni. Ennek megfelelően a kerületi parancsnokság megerősítette a határsértők valószínű mozgási irányában lévő hegyeshalmi és albérkázmérpusztai őrsőket [sic!], fokozott vonatellenőrzéseket rendelt el, valamint a kerület és a zászlóalj tartalék bevonásával mélységben zárásokat hajtott végre. Ezek a zárások általában Mosonmagyaróvár – Levél Ny – Hegyeshalom – Mosonszolnok közötti területen voltak.

II.

A hegyeshalmi őrs a határ őrzését a kerületi parancsnok parancsa szerint az 1955. március 31./április 1. határőr napon megerősített szolgálattal látta el. Az őrsön a szolgálatot ellátók létszáma 92 fő volt, melyből 64 fő az őrs, 24 fő pedig a kisőrs szakaszán látott el szolgálatot. Az őrs szolgálatát az őrsparancsnok a zászlóaljparancsnok elhatározásának megfelelően szervezte meg, így a határ őrzésében a súlyt a műút és a kisőrs közötti szakaszra helyezte. (Lásd: 1. sz. vázlatot)

1. számú vázlatrajz.

19. 00 órakor 16 járőr volt kint az őrs szakaszán, több vonalban elhelyezve. Az őrsparancsnok terve szerint 20. 00 és 24. 00 óra között indult volna még további 14 járőr, azonban ezek a járőrök nem lettek útba indítva, mivel 19. 45 órakor adat érkezett a hazafias csoport egyik tagjától, hogy egy ismeretlen személyt láttak az állami gazdaság Csesesz-tanyájánál.

Az őrsparancsnok a fenti adat alapján riadóztatta az őrsöt, és a zászlóaljtól azt az utasítást kapta, hogy zárja le a határt, és kutatócsoporttal kezdje meg a jelentett ismeretlen személy felkutatását. A zászlóalj tartalék és a kerületi parancsnok parancsai szerint a kerület határügyi alosztály-vezetőjének irányítása mellett a mélységben zárt.

A terület átkutatása többször végre lett hajtva, és egészen 01. 30 óráig tartott három kutatócsoport által. A kutatás befejezésével az őrsparancsnok valamint a kisőrsparancsnok kutatócsoportja a kisőrsön maradt további harcckészültségben, míg a zászlóalj-parancsnok kutatócsoportja újból átkutatta a mélységi területeket. Az őrs

járőrei a vázlaton feltüntetett helyeken továbbra is kint maradtak szolgálatban a határ biztosítására.

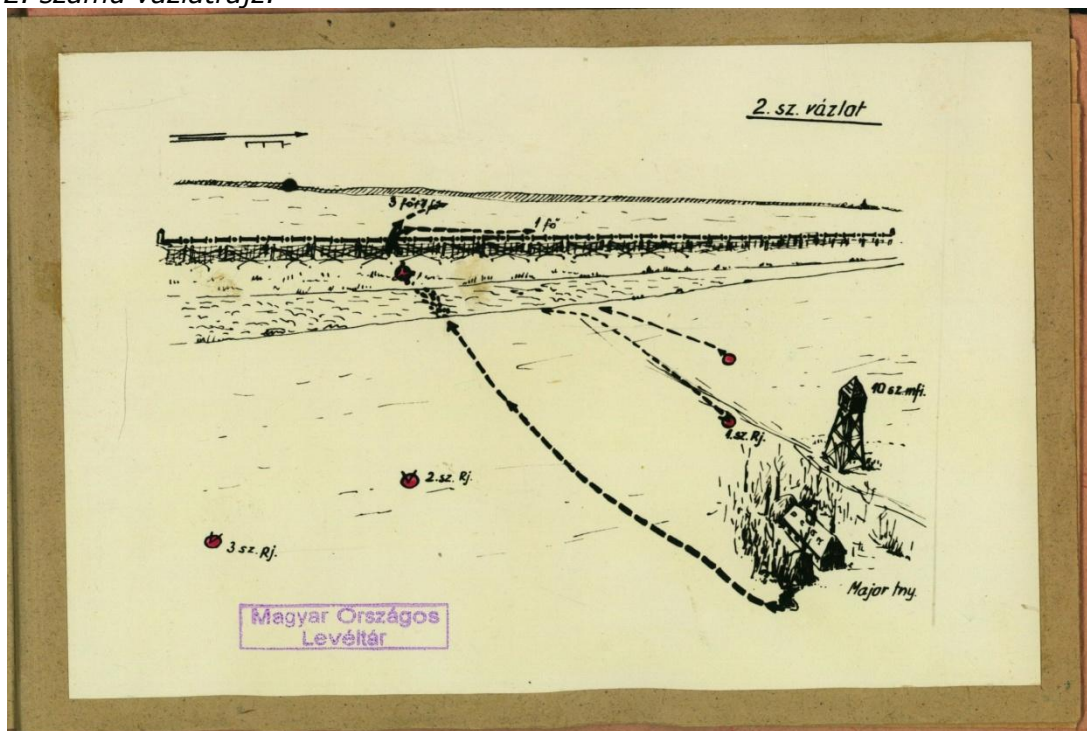
III.

A várt határsértők 1955. március 31./április 1. határőr napon jelentek meg az őrs szakaszán. A hazafias csoport tagja által jelentett idegen személy is minden valószínűség szerint szintén ehhez a csoporthoz tartozott.

A határ biztosítása megfelelő volt, de a nagy számú járőrök [sic!] ellenére is a határsértők megjelenését csak az őrs portyázó járőre fedte fel 03. 45 órakor, amikor a határsértő csoport már közvetlenül a határnál, a nyomsáv és a műszaki zár között volt.

A járőr a vázlaton feltüntetett 10. számú magasfigyelőből távbeszélőn jelentette a nyomsáv-ellenőrzés eredményét. A jelentés leadása közben robbanást hallottak az őrs bal szárnya felől, ezért azonnal lejöttek a figyelőből, és a közelben lévő rejtett járőrhez mentek megtudni a robbanás pontos irányát. A járőr a nyomsáv felé haladva mozgást és beszédet hallott a nyomsáv és a műszaki zár között. Erre a terep megvilágítására fellőttek egy rakétát, amelynek fénye mellett több személyt láttak a műszaki zár belső oldalánál. A járőrtárs a járőrparancsnok parancsára egy kézigránátot dobott a csoport közé, ami nem robbant, majd további négy gránátot, amelyek már robbantak. A kézigránátok robbanásának hatására a csoport szétugrott, közben két érintőakna is felrobbant. Ekkor érkezett oda a járőr segítségére a közvetlen közelben szolgálatot teljesítő rejtett járőr, akik szintén dobtak kézigránátot, és a portyázó járőrrel együtt megkezdték a tüzelést a határsértők irányába. (Lásd: 2. számú vázlatot.)

2. számú vázlatrajz.

A lövések zajára a közelben szolgálatot teljesítő járőrök közül több járőr szintén a helyszínre sietett, és megkezdték tüzelésüket. Eközben sebesült meg a portyázó járőr segítségére siető rejtett járőr parancsnoka, Szimler államvédelmi határőr, akit a járőrök a közeli major tanyába vittek, elsősegélyben részesítettek, majd a kórházba való szállítás közben a gépkocsin meghalt.

A kézigránát és aknarobbanás, valamint a járőrök tüzelése következtében a helyszínen (a műszaki zár és a nyomsvágás között) meghalt egy fő határsértő, a kézigránától megsebesült egy másik határsértő. Az embercsempész szintén megsebesült, akit a többi határsértők [sic!] áthúztak a műszaki záron. A sebesült határsértő a műszaki zár túloldalán igyekezett menekülni párhuzamosan a határral. Menekülés közben odaért a forgalomellenőrző pont (FEP) közúti átkelőhelyéhez – vallomása szerint tévedésből újból átjött magyar területre – ahol a FEP felállított járőre elfogta.

IV.

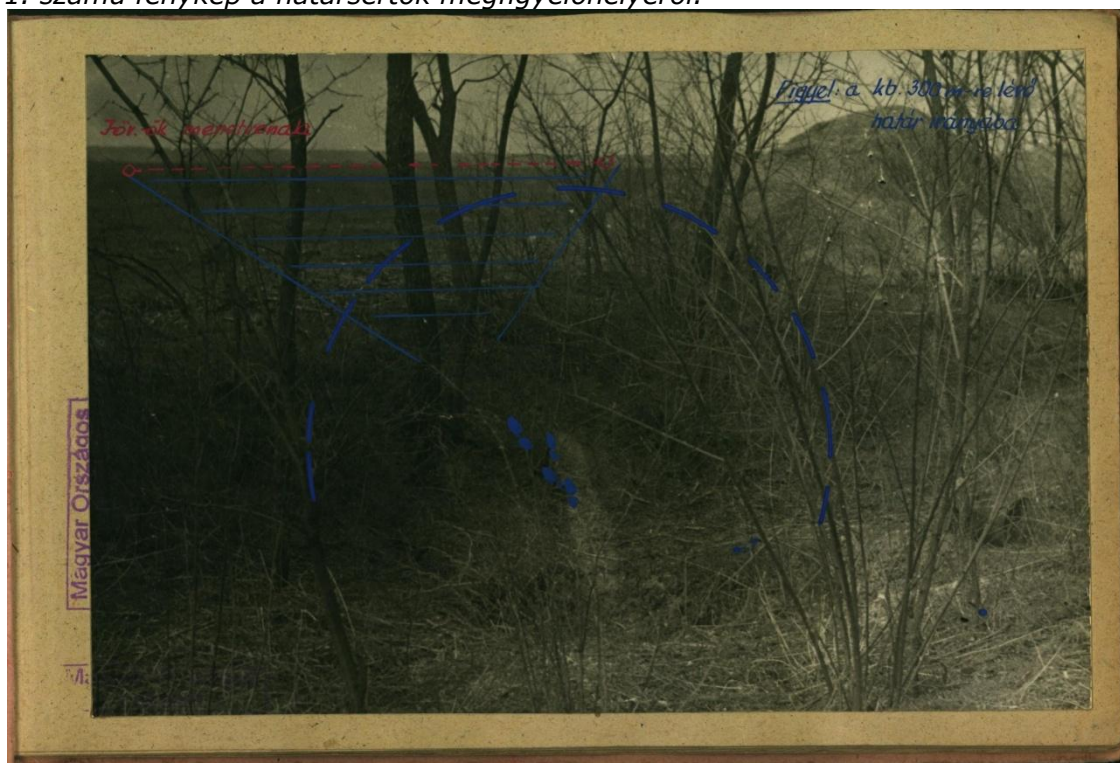
Megállapítást nyert, hogy a határsértést egy 9 fős csoport akarta elkövetni a hegyeshalmi őr szakaszán a március 25-én bejött embercsempész vezetésével.

A határsértő csoport összetétele:

- 1 fő embercsempész (a határsértés elkövetésében jártas, már több esetben követett el büntetlen határsértést a hegyeshalmi őr szakaszán. Az embercsempészés mellett a CIC-nek is dolgozott.)
- Három család (3 férfi, 3 nő és 2 gyermek) akik közül az egyik család Győr és Mosonmagyaróvár között a csoporttól leszakadt, és visszatért lakóhelyére. Ezeket a kerületi felderítő alosztály értesítése alapján a megyei főosztály vette őrizetbe.

A határsértők vallomása szerint az utat Bajától (lakóhelyük) Győrig több csoportban tették meg vonaton, illetve autóbusszon. Budapest, Székesfehérvár és Kisbér [sic!] érintésével, Győrtől gyalog közelítették meg a határt, kikerülve a községeket és településeket. A határ közvetlen közelében (Lásd: 1-2. számú fénykép) hosszabb ideig folytattak megfigyelést a járőrök mozgásának kifigyelésére.

1. számú fénykép a határsértők megfigyelőhelyéről.

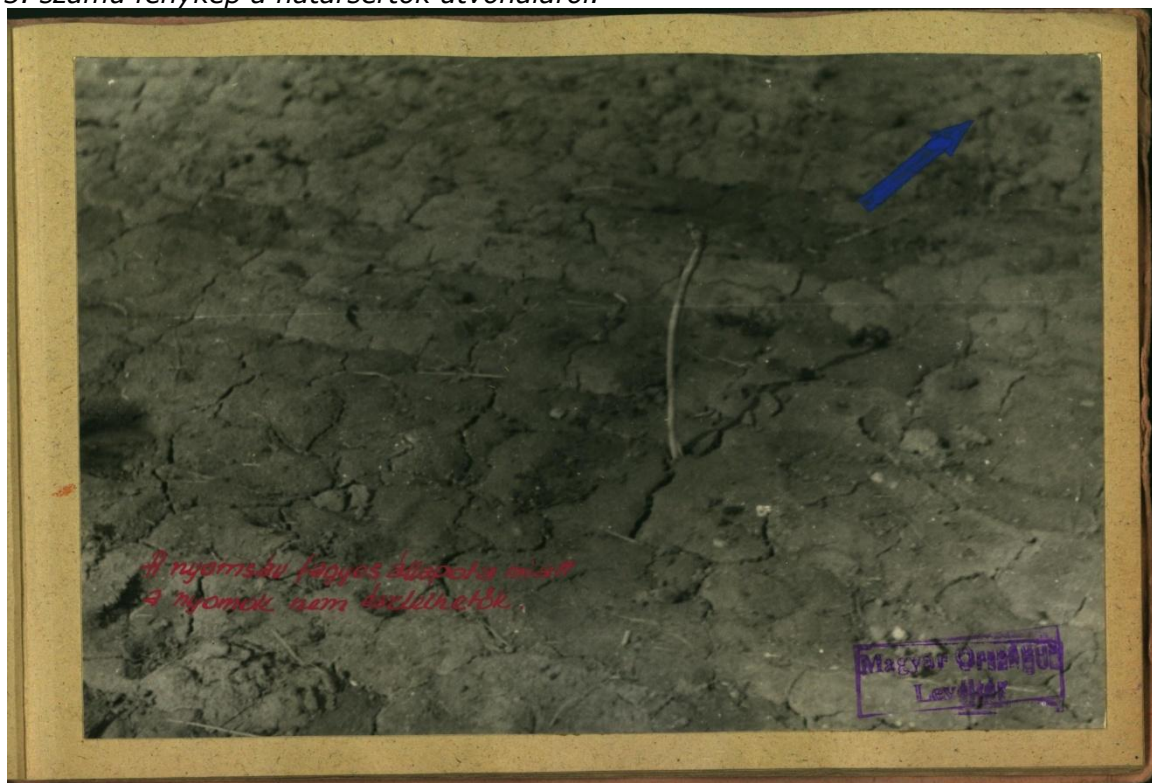

2. számú fénykép a határsértők megfigyelőhelyéről.

A nyomsávon egymásután rendes léptekkel haladtak át, azonban a nyomsávon semmi nyomot nem hagytak, mivel a nyomsáv teljesen fagyott volt. (Lásd: 3. számú fénykép.)

3. számú fénykép a határsértők útvonaláról.

A műszaki záron két drótot elvágtak (Lásd: 4. számú fényképet), tovább kaput nyitni azonban nem tudtak, mivel ekkor lepte meg őket a portyázó járőr.

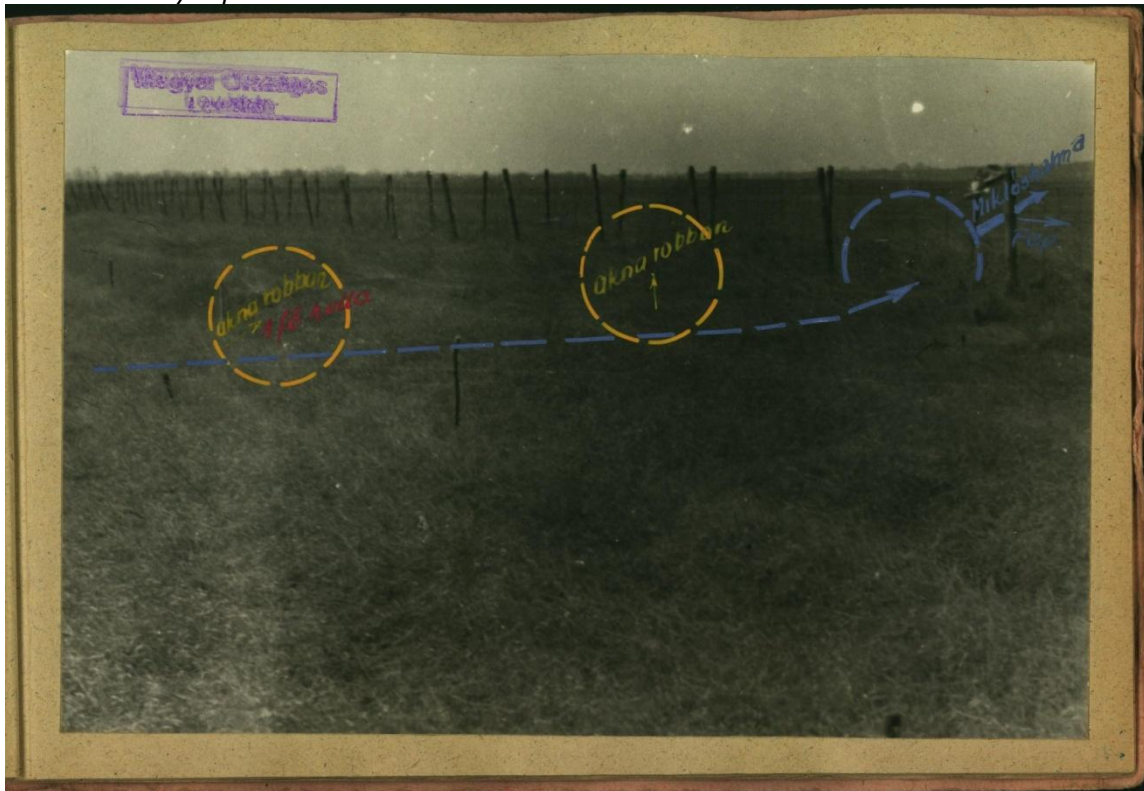
4. számú fénykép a drótaskadály átvágásáról.

V.

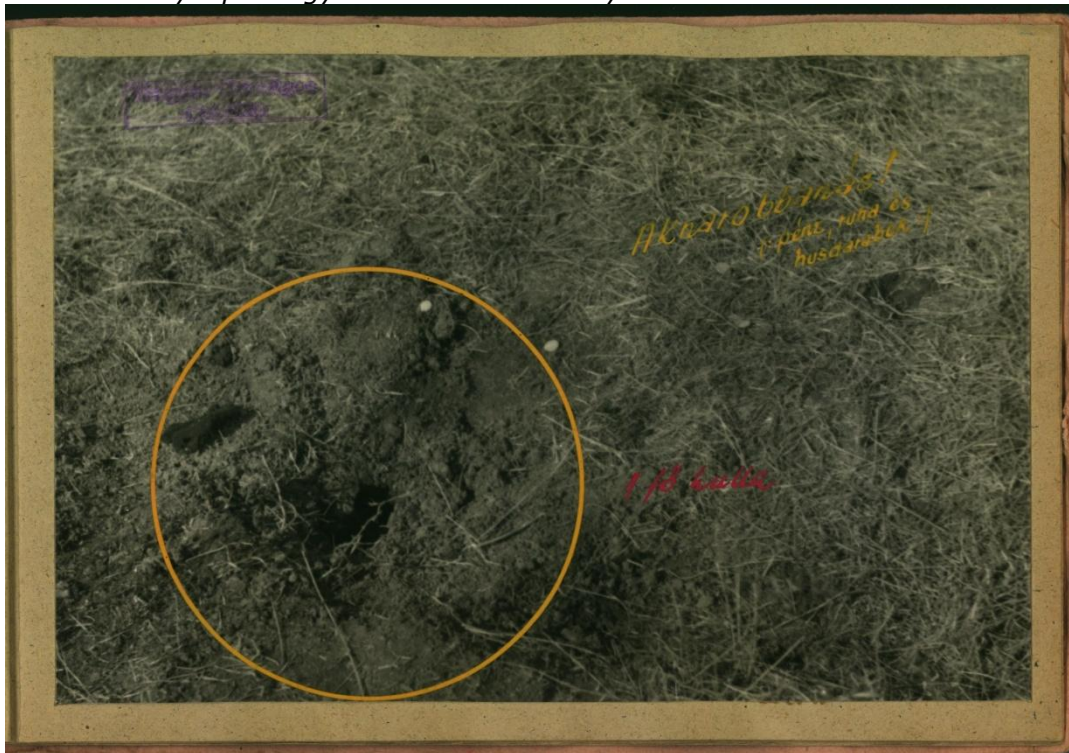
A határsértés szakaszán a terep – ahogy az a csatolt fényképekből is kitűnik – teljesen nyílt, jól áttekinthető. A látási viszonyok 03. 00 óráig a holdvilág mellett jók voltak, ekkor fokozatosan sötétedett, és így a határsértés idejében már korlátozottak voltak. A határsértőknek mozgásuk közben jó támpontot nyújtott Hegyeshalom és a túloldali Miklósfalma község kivilágítása, valamint a határra merőleges irányban vezető fásoros földutak [sic!].

5. számú fénykép az aknamezőről.

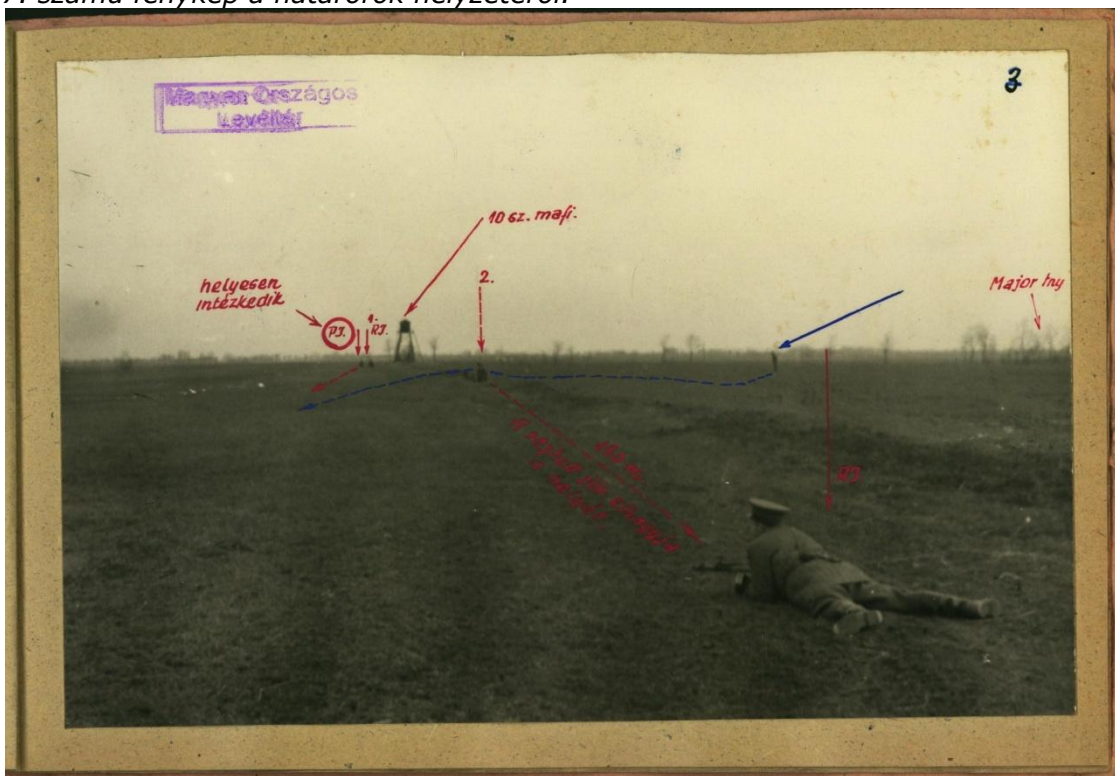
A határsértés helyén műszaki zár, nyomsáv, valamint a nyomsáv és a műszaki zár között kétsoros újonnan telepített érintőakna volt. Ezt a telepítést a kerület műszaki szakasza a befelé történt büntetlen határsértés után hajtott végre, és így részét képezte azoknak az intézkedéseknek, amelyet a kerület tett a kifelé várható határsértés megakadályozására.

6. számú fénykép az egyik aknarobbanás helyéről.

A határsértés megtörténte után a műszaki zár között, valamint a túloldalon véryomok és ruhadarabok voltak láthatók, amelyek azt bizonyították, hogy a határsértő csoport elmenekült tagjai közül is többen súlyosan megsebesültek. A helyszínen (Lásd: 5-6-7. számú fényképek) aknarobbanás helyei voltak.

7. számú fénykép a határőrök helyzetéről.

A hulla mellett, valamint a távolabbi területeken a határsértők által eldobált igazolványok, aktatászkák, egy darab drótvágó olló, valamint egyéb tárgyak voltak találhatóak. A határsértők személyazonossága megállapítható volt a helyszínen található okmányok, valamint a megsebesült és elfogott 1 fő határsértő vallomása alapján. Ezen adatok később leellenőrizhetők voltak a határsértők visszaadása után.

8. számú fénykép a határsértőknél lévő tárgyakról.

VI.

A határesemény értékelése:

1. A befelé való büntetlen határsértést az őrs járőrei későn (a határsértés megtörténte után körülbelül 33-34 órával) fedezték fel, emiatt a befelé való büntetlen határsértést a kerület felszámolni nem tudta.

A határsértő, kihasználva a jó közlekedési lehetőségeket, még azelőtt távozott a határövezetből, mielőtt a határsértést felfedték, és a kutatást megkezdték volna.

Ennek ellenére a befelé jött embercsempészt el lehetett volna fogni, ha a vonatellenőrző járőr harci feladatát teljesítette volna. A határsértők kihallgatása során ugyanis megállapítást nyert, hogy az embercsempész március 26-án reggel Lébény-Mosonszentmiklós vonatállomásnál szállt vonatra munkás ruhában, minden igazolvány nélkül. Ugyanebben a kocsiban tartózkodott a vonatellenőrző járőr is, azonban nem igazoltatott, és így a határsértő a munkába menő dolgozók között meghúzódhatott.

2. A kerület és a zászlóalj által tett intézkedések a kifelé való határsértés megakadályozására helyesek voltak, mert a határ lezárását nem csak katonai

erővel biztosították, hanem egyidejűleg folyt a határsértők hálózati úton való felkutatása, intézkedés történt a mélységi biztosításra a tartalékok által, a forgalom fokozott ellenőrzésére, valamint a határ műszaki lezárására aknamező telepítésével.

Helyes intézkedések történtek a határsértők várható mozgási irányában lévő őrsök megerősítésére is.

3. Az őrs parancsnoka a szolgálatot a helyzeti adatoknak megfelelően, helyesen szervezte meg. Helyesen intézkedett a polgári lakostól kapott helyzeti adat (idegen személy megjelenése) esetében is, mert megfelelő mennyiségű járőrt küldött ki a határ lezárására, a fennmaradó erőből kutatócsoportot alakított, és megkezdte a határsértő felkutatását.

A határsértés idejében (amint azt a vázlat is mutatja) megfelelő mennyiségű járőr volt kint a határon ahhoz, hogy a határsértő csoportot felfedjék és elfogják.

4. A határsértés idejében a határsértés szakaszán közvetlenül 3 járőr tartózkodott, /: Lásd: 9. sz. fényképet:/ mégpedig egy portyázó járőr és két rejtett járőr.

9. számú fénykép a határőrök elhelyezkedéséről.

Ezeknek a járőröknek, különösen pedig a 2. számú rejtett járőrnek – a határsértők mozgását észlelni kellett volna, még mielőtt a határsértők a nyomsávot elérték volna. A 2. számú rejtett járőr azonban a felállítási helyét elhagyta, és körülbelül 150 méterrel odébb foglalt figyelőállást. Ez a járőr, annak ellenére, hogy rejtett járőr volt, ez utóbbi önkényesen választott figyelőhelyét is négy esetben elhagyta a szomszéd járőrrel való beszélgetés céljából, valamint, hogy figyelőhelyükre szalmát vigyenek.

Ennek a járőrnek a szolgálatát az éberség hiánya jellemezte. Ezért közelíthették meg a határsértők észrevétlenül a határt, és lejuthattak egészen a nyomsvárig. Ha a járőr az őrsparancsnok által kijelölt helyen foglal figyelőállást – ahogy ezt a 8. számú fénykép is mutatja – a határsértők közvetlen közelükben haladtak volna el, és így feltétlenül észrevették és megakadályozták volna a határsértők további mozgását.

5. A portyázó járőr helyesen ismerte fel a helyzetet, és bátran intézkedett a felfedett határsértőkkel szemben. Határozott fellépésének tudható be, hogy a határsértő csoport közül egy főt a helyszínen megsemmisítettek, 1 főt pedig sebesülten elfogtak.

Helyesen járt [el] a közvetlen közelében lévő 1. számú rejtett járőr, amelyik az első kézigránát-dobás után azonnal a portyázó járőr segítségére sietett, és tüzevel segítséget nyújtott a határsértők elfogásában. Nem volt megfelelő azonban a járőrparancsnok ténykedése abból a szempontból, hogy amikor észrevették, hogy a többi járőrnek a tüze az ő mozgásuk irányában van, a mozgást továbbra is futásban folytatták. (Lásd: 9. számú fényképet) Ekkor érte a járőrparancsnokot a halálos lövés, amely valószínűleg valamelyik járőrtől származott.

6. Helytelenül járt el a 2. számú rejtett járőr, amikor a figyelőhelyét nem hagyta el, és nem próbálta oldalról megközelíteni a határsértőket, hanem azáltal akart segítséget nyújtani a portyázó járőrnek, hogy szinte majdnem a portyázó járőr mögül tüzelt, így veszélyeztette az elől lévő járőrök életét. (Lásd: 9. sz. fénykép.)

Ez az eset bizonyítja, hogy a járőrök ebben a váratlanul kialakult helyzetben nem tudtak megfelelően együttműködni, és így adódott elő, hogy az első kézigránát eldobása után a közelben lévő járőrök összeszaladtak, tüzükkal egymást veszélyeztették, és egyetlen járőr sem gondolt arra, hogy rakéták fellövésével a határsértők tartózkodási helyét megvilágítsák, vagy hogy a határsértő csoportot oldalról bekerítsék, és így küzdjék le.

7. A határsértőknek a határ észrevétlen megközelítését elősegítette az őrsparancsnok azon mulasztása is, hogy az őrsparancsnok ezen a szakaszon az előzőleg telepített rakétajelző készülékeket a mezőgazdasági munkák miatt nappalra felszedette, arra viszont nem gondolt, hogy azokat éjszakára visszatelepítsék. Így a határsértők mozgásának idején a határsértők mozgásának menetvonalán egyetlen-egy jelzőkészülék sem volt.

[MNL OL XIX-B-10-IV-402/1955. (0309/Szolg/1955.) Aláírás és pecsét nélküli géppel írt tiszttáza.]

¹ Baráth, 2014: 10–11.

² Borhi, 2000: 7071.

³ Uo. 128–129.

⁴ Zsiga, 1999: 26–27.

⁵ ÁBTL 4.2 II. sorozat-46000/1949. A határőrség fegyverhasználatának újabb szabályozásáról szóló 1600/1948. Korm. sz. rendelet részletes szabályai, 1949. június 28.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ MNL OL XIX-B-10-VI-1-306/1949. (255.100/Eln. ÁVH/1949.) Az ÁVH vezetője parancsa, 1949. december 30.

¹⁰ MNL OL-XIX-B-10-I-1-305/1949. Az ÁVH HÖR főparancsnokának 1. számú külön parancsa.

¹¹ Gáspár, 2012: 39.

¹² MNL OL XIX-B-10-IV-9-163/1953. (1953/15. d.) 10-507/1953-ÁVH-T. Az ÁVH vezetője 013. sz. parancsa, 1953. március 12. Az ÁVH HÖR fegyverhasználatának újbóli szabályozása.

¹³ MNL OL XIX-B-10-IV-1-10/1954. (1954/14. d.) (Hü-0504/1954.) Határőrizeti utasítás, 1954. július 26.

¹⁴ Uo.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

4.2. Parancsgyűjtemény

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-B-10 A Határőrség Országos Parancsnokságának iratai

Hivatkozott szakirodalom

Baráth, 2014

Baráth Magdolna: *A Kreml árnyékában. Tanulmányok Magyarország és a Szovjetunió kapcsolatainak történetéhez, 1944–1990.* Budapest, Gondolat Kiadó. 10–11.

Borhi, 2000

Borhi László: *A vasfüggöny mögött. Magyarország nagyhatalmi erőterben 1945–1968.* Budapest, Ister Kiadó, 70–71.

Borhi, 2005

Borhi László: *Magyarország a hidegháborúban a Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956.* Budapest, Corvina.

Gáspár, 2012

Gáspár László: A második világháború utáni magyar határőrizet változásai. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, XXII. évf. 25. sz.

Zsiga, 1999

Zsiga Tibor: *A vasfüggöny és kora.* Budapest, Hans Seidel Alapítvány.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc áldozatainak térinformatikai adatbázisa

Bevezetés*

Az 1956-os forradalom és szabadságharc áldozatainak térinformatikai adatbázisa jelenleg a forradalmi eseményekkel összefüggésben Budapesten elhunyt közel 1700 személy adatait jeleníti meg térképen, kereshető formában a Hungaricana portálon.¹

Az adatbázisban a halálesetek helyadatainak rétege mai és közel egykorú térképre vetítve is megjeleníthető. A térképen a körök nagysága és a bennük szereplő szám az adott városrészben a forradalom és szabadságharc küzdelmeiben vagy azokkal összefüggésben elhunyt áldozatok számát jelzi. A térképre nagyítva a körök a halálesetek helyszínei szerint elkülönülnek. Ha a kurzort a körök fölé visszük, megjelennek az adott helyszínhez köthető áldozatok halálára vonatkozó főbb adatok. A számozott körökre kattintva az áldozatok személyes adatai és a halálesetre vonatkozó, részletes információk is láthatóvá válnak. Emellett lehetőség van a keresés szűkítésére, az adatok időpont és név szerinti szűrésére is.

Adatok

Az adatbázis alapját az 1956. október 23-tól 1957 tavaszáig a halotti anyakönyvekbe bejegyzett, a forradalom és szabadságharc cselekményeivel kapcsolatban erőszakos halállal elhunyt személyek adatai képezik. A halálesetek (közel) egykorú tanúi, a halotti anyakönyvek² és temetői nyilvántartások bejegyzései³ mellett a Központi Statisztikai Hivatal által röviddel az események után készített, sokáig nem nyilvános statisztikai adatok⁴ állnak rendelkezésünkre a halálesetek nagyságrendjének vizsgálatához.

Az adatok jellegéből fakadóan ugyanakkor már a hivatalos statisztika sem közölt pontos számadatot a halálos áldozatokra vonatkozóan, a forradalom leverését követően ugyanis számos esetben maguk a hozzátartozók, esetleg segítő szándékú hivatalnokok igyekeztek eltüntetni a halálesetek forradalomhoz való kapcsolatára utaló részleteket. Az anyakönyvi bejegyzéseknek ugyanakkor, mint forrástípusnak, megvannak a jellegéből fakadó további előnyei és korlátai is. Néhány adatba tömörítik egy személy életét és halálát, de a helyen, időn és pár szóval leírt okon kívül nem közölnek részletes leírást a halál bekövetkeztének körülményeiről. A rubrikákban szerepel a halálozás helye, de például az azt okozó sebesülés keletkezéséről ez a forrástípus nem közöl információt. Tehát az egyes személyek sorsának és elhunytának részletesebb vizsgálatához ez a forrástípus sokszor inkább kiindulási alapként szolgálhat, jól használható ugyanakkor, ha az adatok összevetésével szeretnénk körüljárni egy kérdést. A rubrikák nagy része ugyanakkor a fenti bizonytalanságok ellenére is olyan adatokat közöl, amelyek mennyiségi módszereket alkalmazó, tárgyilagos vizsgálatra adnak lehetőséget, és különösen sok térbeli információt tartalmaznak.

* Az adatbázis, illetve a jelen tanulmány szerzői: Tulipán Éva történész, kutató, (HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum) és Molnár Gábor tudományos főmunkatárs, (MTA–ELTE Geológiai, Geofizikai és Űrtudományi Kutatócsoport). A tanulmány elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

A KSH 1957 elején készült statisztikája szerint országosan 2502 ismertté vált haláleset történt „az október 23-ai és az azt követő eseményekkel kapcsolatban”, de a tényleges veszteséget ennél többre, mintegy 2700 főre teszik. A különbségből a becslések szerint 50-100 halálozás Budapesten, kb. 50 vidéken történt. A jelentésből kiderül, hogy a 2502 főből országosan 2195 áldozatot anyakönyveztek, 307 fő halálát a temetők, exhumálások és kijelentések alapján közlik. Az összes veszteségből Budapest 1945 fővel, az ország többi része 557 fővel részesedik. A Központi Statisztikai Hivatal a budapesti halálesetekhez hozzászámolt 321 fő ismeretlen halálesetet, ugyanakkor a hivatal levéltárában nem található meg a jelentés alapját képező dokumentáció, így e számadat forrása sem.

Ugyanakkor a forradalom leverését követően készített statisztika és az évtizedekkel később folytatott újabb kutatások tendenciái és arányai hasonlóak. Ezeket egybevetve megállapítható, hogy körülbelül 2500 ismertté vált haláleset történt országosan a forradalom eseményeivel összefüggésben, az összes halálos áldozat száma ennél magasabbra, 2700 fő körülire tehető. Ebből körülbelül 2200 ismert áldozat adatai szerepeltek táblázatos formában Horváth Miklós és Tulipán Éva 2006-ban megjelent kötetében.⁵ A budapesti halotti anyakönyvekben szereplő információkat a fentiek alapján tehát – ahol lehetséges – más rendelkezésre álló forrásokkal érdemes egybevetni. A katonai veszteségek esetében rendelkezésre állnak a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Irattárában fellelhető tiszti adatlapok; az ezek anyagán alapuló, szintén 2006-ban publikált kutatási eredmények jól kiegészítik az anyakönyvi irategyüttes adatait.⁶

Módszerek

Az adatok, bár a forrásként felhasznált publikációban táblázatos formában jelentek meg, egy szövegszerkesztő programban készült állományként voltak adottak. A táblázatok – nyomdatechnikai okból – egyetlen cellában, több sorban, különböző típusú adatokat tartalmaztak. (Például a „születési adatok” oszlopban egymás alatt szerepelt a születési hely, időpont és az anyja neve adat.)

Első lépésben a szövegszerkesztő programban készült állományokat egy táblázatkezelő programba olvastuk be. A beolvasás eredményeképpen egyetlen személy adatai a táblázat több sorában elosztva jelentek meg. Ahhoz, hogy az adatainkat adatbázisként tudjuk használni (pl. sorba rendezés), vagy statisztikákat tudjunk készíteni, az adatbázis egy oszlopában csak egyféle típusú adat lehet. Ezért a táblázatba újabb oszlopokat adtunk, ahová a különböző típusú adatokat szét tudtuk válogatni. (Például létrehoztunk „Születési hely”, „Születési idő” és „Anyja neve” oszlopokat.) Második lépésben félautomatikus módon szétválogattuk az adatokat, hogy egyetlen személy adatai a táblázat egyetlen sorában jelenjenek meg, miközben a különböző típusú adatok a megfelelő oszlopba kerülnek. Mivel ez a művelet minden elhunyt adatának feldolgozásánál ugyanazon adatfeldolgozási, adatmozgatási lépéseknek a megismétléséből állt, az egyetlen személy adatainak szétválogatásához használt műveletsort eltároltuk (makró), és újabb személy adataira történő végrehajtása mindössze egy billentyűparancs újbóli alkalmazására egyszerűsödött.

Az így létrejött táblázat egyetlen oszlopában azonos típusú adatok (pl. név, településnév, dátum) szerepeltek.

Bár a célunk egy téradatbázis létrehozása volt, az eredeti, nyomtatásban megjelent táblázatban szereplő információk minél pontosabb megőrzésére törekedtünk. Emiatt létrehoztunk a halotti anyakönyvekből nem pontosan kiolvasható nevek számára egy „névváltozat”, valamint a nem besorolható típusú adatok részére több „megjegyzés” oszlopot is.

A halálesetek és a bejelentések sajtósági körülményei miatt hiányozhatnak vagy bizonytalanok a halott személyes adatai (pl. a születés időpontjából csak az év ismert), ilyenkor az adatbázis megfelelő cellája üresen maradt.

A haláleseteket helyét tartalmazó adatbázisban az anyakönyvben szereplő cím mellett létrehoztunk egy „jelenlegi cím” oszlopot is. A legtöbb áldozat halálának helye pontos postai címmel szerepelt. A halotti anyakönyvezés szabályaiból fakadóan, általában abban a kerületben került sor az anyakönyvezésre, amelyben a haláleset történt, emiatt a kerület szinte minden esetben, a közterület neve és a házszám általában ismert volt. Amennyiben az utca – közterület – neve nem változott 1956 óta, a „jelenlegi cím” az anyakönyvben szereplő hellyel megegyezik. A (többnyire 1990-ben) megváltoztatott nevek esetében a „jelenlegi cím” oszlopba a ma használatban levő címet írtuk be.

Létrehoztunk egy további oszlopot is az adatbázisban, ami a haláleset helyének pontosságát (a „helyadat bizonytalansága”) tartalmazta. Amennyiben a haláleset helye pontosan ismert, ez a bizonytalanság 0 méter. Amennyiben valamely egyértelmű cím előtt, valamilyen közterületen történt a haláleset (pl. „Dohány utca 39. előtt”), a bizonytalanságot 20 méterben adtuk meg.

Amennyiben csak az utca vagy tér ismert (pl. „Köztársaság tér”, „Baross utca”), a haláleset helyének az adott közterület jelenlegi nevét, a bizonytalanságát pedig 200-300 méternek adtuk meg. Amennyiben csak a kerület volt ismert, ott a kerület egy jellemző helyét (pontos címmel) és a 2000 méter bizonytalanságot adtuk meg. Néhány esetben csak „Budapest” szerepelt az anyakönyvben, ekkor 10 000 méteres bizonytalanságot tartottunk elfogadhatónak. Némely esetben a helyadat az adott környéket, kerületet ismerő személyek (bejelentő, anyakönyvező) kommunikációja következtében, mivel mindkettejük számára egyértelmű volt a helyszín, ma már nehezen dekódolható módon került rögzítésre (pl. „SZTK segélyhely”, „Jutadomb”).

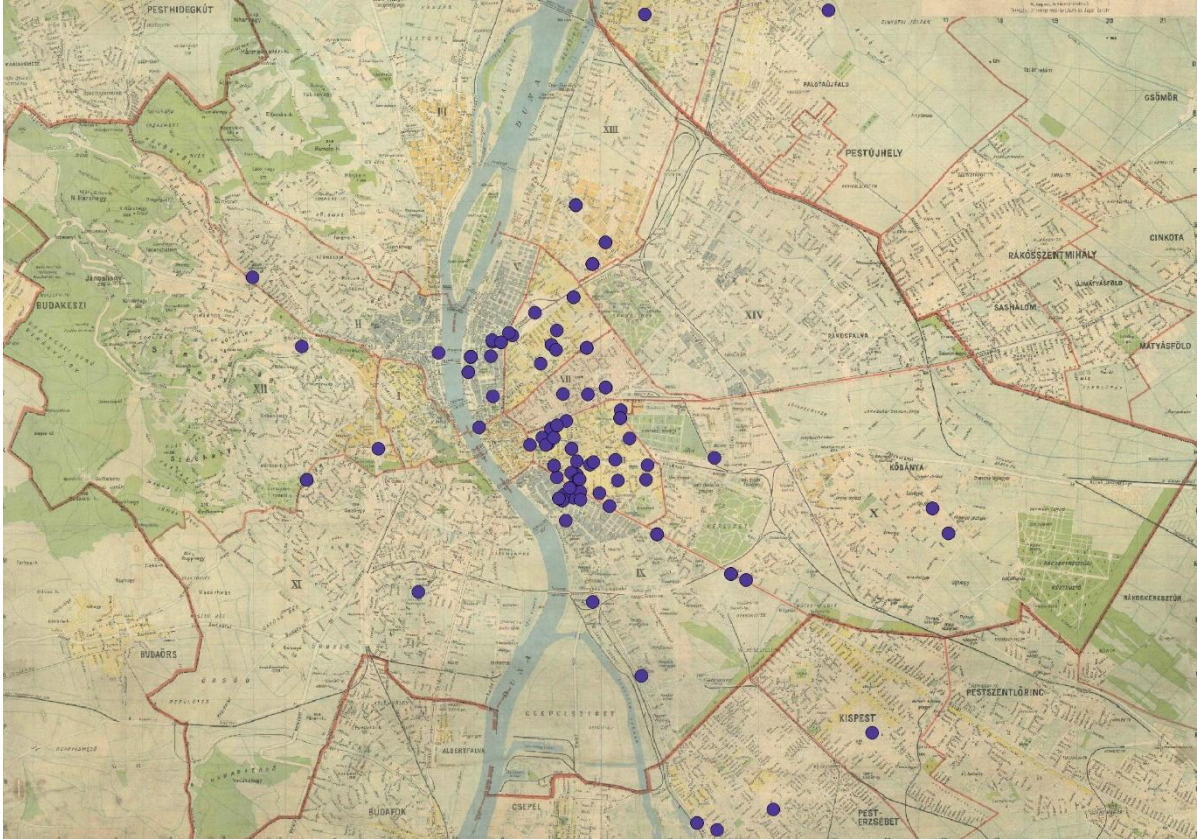
A címadatokhoz pontos koordinátákat rendelő eljárást a térinformatikában geokódolásnak nevezzük. A fenti módon kialakított, a jelenlegi címeket tartalmazó adatbázis geokódolását több szoftver is képes elvégezni, de ezek mindegyike a Google adatbázisát használja. A „jelenlegi cím” adatok geokódolása többnyire sikeres volt. Az eljárás sikeresen rendelt koordinátákat a „Vas u. és Rákóczi út sarok” módon megadott címadatokhoz is.

A halálesetek és a bejelentések fent említett sajtósági körülményei miatt sok esetben hiányoznak vagy ismeretlenek a haláleset-időpontok. Ezért az adatbázisban a haláleset időpontját napra pontosan rögzítő adatoszlop mellé az „időpont bizonytalansága” oszlopot is létrehoztuk. Amennyiben a haláleset időpontja napra pontosan ismert, ez a bizonytalanság 1 nap. Amennyiben a temetés időpontja nem ismert, és a haláleset időpontja rovatban csak a hónap megnevezése szerepel, akkor az alábbi módon jártunk el: október esetében a haláleset időpontját az október 23. és 31. közötti időszak közepére, október 27-re, a bizonytalanságot pedig 9 napnak adtuk meg, november esetén az időpontot 1. és 9. közöttire, november 5-re, szintén 9 nap bizonytalansággal. Amennyiben csak az év volt ismert, az időpontot okt. 31-re adtuk meg, 18 nap bizonytalansággal. Amennyiben a temetés időpontja ismert volt, az október 23. és a temetés időpontja közötti időintervallum felére eső dátumot adtuk meg időpontnak, és az intervallum hosszát adtuk meg bizonytalanságnak.

Eredmények

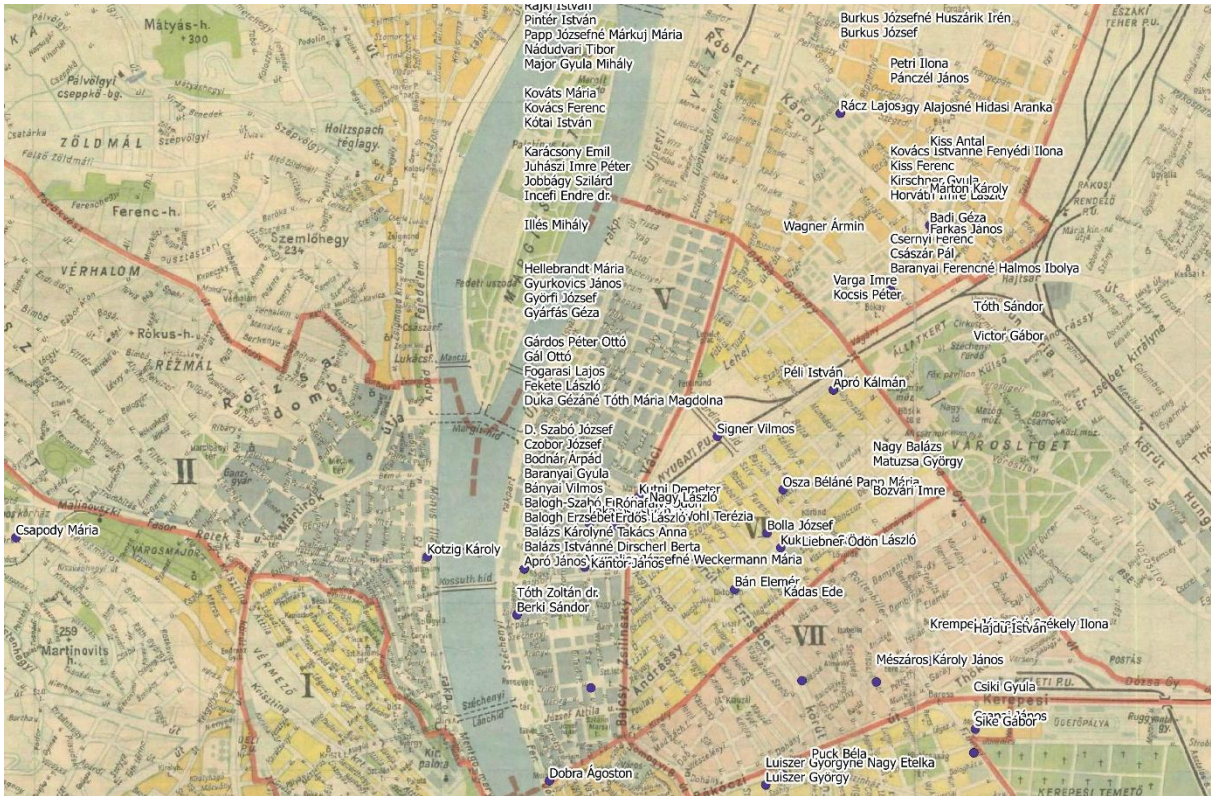
A rendelkezésre álló adatokból a fent bemutatott módszerek segítségével létrehoztuk az 1700, név szerint ismert budapesti áldozat halálozási adatainak téradatbázisát. Ez az adatbázis az áldozatok azonosítását szolgáló személyes adatok mellett a haláleset adatait, a haláleset helyszínek koordinátáit és azok bizonytalanságait is tartalmazza.

Az adatbázist egy szabad felhasználású térinformatikai szoftver (QGIS) segítségével elemeztük.⁷ Az elemzés első lépéseként egy korhű térképen pontokként jelenítettük meg a haláleset-helyszíneket.

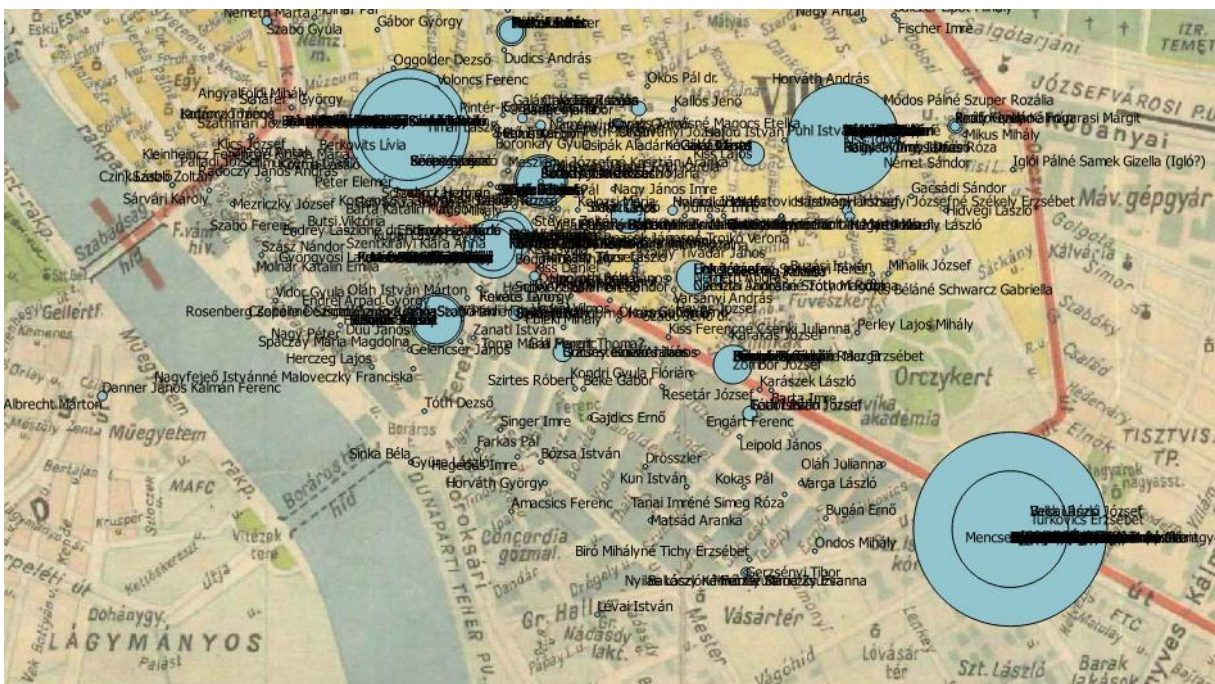
1. ábra. Az október 25-i budapesti áldozatok 1947-es Budapest-térképen a QGIS rendszerben.

A pontokhoz címkeként az adott helyszínen elhunytak neveit jelenítettük meg. Mivel egyetlen helyadathoz néha 100-nál is több haláleset tartozott, a címkek automatikus elhelyezése során a címkek kitakarták a többi nevet. Ezt kiküszöbölendő, az egyes haláleset-helyszíneken elhunytak adatait a haláleset-helyszínek szerinti sorba rendeztük és megszámoztuk, így a haláleset helyén belüli sorszám segítségével sikerült – nem átfedő módon – megjelenítenünk az áldozatok neveit.

2. ábra. Az október 25-i budapesti halálozások név szerinti megjelenítése 1947-es Budapest-térképen a QGIS rendszerben.

Ezt a sorba rendezést felhasználva sikerült az egyes haláleset helyszíneket olyan méretű térképi jellel megjeleníteni, aminek a mérete az adott helyszínhez köthető halálesetek számával arányos (lásd 3. ábra).

3. ábra. A IX. kerületi áldozatok egyes helyszínekhez köthető számarányuk szerinti grafikus megjelenítése 1947-es Budapest-térképen a QGIS rendszerben.

Az elkészült adatbázis – a bevezetőben leírt módon – bárki számára elérhető a Hungaricana közgyűjteményi portál egyik oldalán.

4. ábra. Az október 25-i budapesti áldozatok a Hungaricana portálon található adatbázisban.

Ez az oldal – a webes megjelenítés lehetőségeiből és céljából adódóan – az adatbázismezők közül csak az elhunyt személyes adatait és a haláleset-adatok térképi megjelenítését teszi lehetővé. Lehetőség van azonban a megjelenített adatok áldozatok (család)neve és/vagy a haláleset időpontja szerinti szűkítésére is.

Diszkusszió

Az adatbázis webalapú megjelenítése során nem volt lehetőség a hiányos helyadatok miatt rossz helyre kerülő haláleset-helyszínek bizonytalanságának érzékeltetésére. Emiatt azoknál a haláleset-helyszíneknél, ahol csak a kerület volt ismert, a webes térképen a kerület középpontjára, illetve egy jellegzetes pontjára kerül a pont, azonban ennek hatására úgy tűnhet, mintha az adott helyszínen számos haláleset történt volna. Ez csak a pontra kattintva megjelenő részletes táblázatból derül ki, amelyben a haláleset-helyszíneken csak az adott kerület neve szerepel, utcanév és házszám adatok nélkül.

Az adatbázis térképi megjelenítése során vizualizálódnak a táblázatalapú megjelenítés során kevésbé szembetűnő adatok, illetve a táblázatokban is érzékelhető tendenciák sokkal markánsabban kirajzolódnak.

A térképes, illetve grafikus megjelenítés miatt sokkal szembetűnőbbé válik, hogy igen sok haláleset a budapesti kórházak területén történt, illetve hogy a kórházba szállítás közben (vagy már azt megelőzően) bekövetkező halálozásokat is ezekhez jegyezték be. A forradalom alatt az egészségügyi dolgozók és önkéntes mentők áldozatos munkájának köszönhetően a sebesültek általában szakszerű ellátást, kórházi kezelést kaptak. Az orvosok, mentők nemegyszer életük kockáztatásával mentették a sebesülteket, sokan közülük életüket veszítették munkájuk végzése közben.⁸ A kórházak hivatalos adataiban ugyanakkor a sebesülteket sem tüntették fel minden esetben, részben a tömeges betegfelvétel, részben az óvatosság miatt, amely szükségesnek is bizonyult, hiszen a forradalom után a politikai rendőrség a kórházi bejegyzéseket is vizsgálta a forradalom résztvevői után kutatva. A hivatalos statisztika számait ismerjük, amelyek szerint az év végéig közel 20 000, a forradalom eseményei következtében sérült személyt láttak el a kórházakban, 60%-uk kórházi fekvőbeteg volt, közülük 8% hunyt el.⁹

Ugyanakkor a kórházak helyszínei mellett kirajzolódnak az adatbázisban a leghevesebb harcok helyszínei is. Az anyakönyvi bejegyzések adatai is megerősítik arra vonatkozó ismereteinket, hogy a leghevesebb harcok a pesti belvárosban, majd a külvárosokban zajlottak. A forradalom eseményeihez köthető halálesetek majd háromnegyede Budapesten, ezen belül közel fele (46%) Pest belső kerületeiben (V–IX. kerület) történt. Még egyértelműbb ez a tendencia, ha csupán az olyan helyszíneket vesszük sorra, hol a napi halálozás meghaladta a 30 főt. Budapest VIII. és IX. kerülete, illetve az V. és a XXI. kerület helyszínei mutatnak kiugróan magas halálozási arányokat. Ezek közül a VIII. és IX. kerület esetében a halálozások száma több napon is magas értéket mutat, ezek közül legmagasabbat az október 24-én, amikor a VIII. kerületben 72 fő hunyt el, jó részük minden bizonnyal a Rádió környéki harcok következtében. A másik ilyen terület a pesti Belváros, illetve a Kossuth tér. Az október 25-i Kossuth téri események tekintetében joggal használhatjuk a „legvéresebb nap” kifejezést, hiszen a budapesti V. kerületben a legmagasabb az egy adott földrajzi helyen egy időben elesettek és halálos sebesülést szenvedők száma (78 fő, ugyanakkor a vérengzés áldozatainak száma ennél valamivel magasabb lehet, hiszen a lövöldözés következményeként más kerületekben bekövetkező haláleseteket is regisztráltak). Ugyanakkor az adatbázisban a csúszka segítségével szűrhetünk az október 25-i budapesti halálozási adatokra is, a keresés alapján pedig jól kirajzolódik, hogy a Kossuth tértől távolabbi kórházakban is hunytak el nagy valószínűséggel a téren történt vérengzés következtében (hiszen például házaspárok hunytak el több kórházban aknasérülés következtében ezen a napon).

Az adatbázis jól mutatja a második nagy szovjet támadás alkalmával a pesti külső kerületekben vívott harcokat is. Ezek közül legmagasabb számban a XXI. kerületben haltak meg november 9-én, amikor szovjet csapatok a polgári lakosságot sem kímélve tüzérséggel lőtték Csepel belvárosát, amelynek következtében csak ezen a napon 54 fő, köztük egész családok veszítették életüket.

Az adatbázis a fent vázolt eredmények és további jól olvasható információk ellenére a rendelkezésre álló források jellege miatt sem lehet teljes, az abban szereplő adatok több esetben pontosításra szorulhatnak. A Hungaricana portálon történő megjelenítés előnye, hogy lehetőséget ad az oldal látogatóinak, hogy az oldal bevezetőjében megadott elektronikus levelezési címen visszajelzést adjanak az adatbázis készítőinek, ezáltal a közösségi adatgyűjtés (crowdsourcing) segítségével a még felderítetlen, csak helyileg, a környéken lakók által ismert vagy a szűk családi körben megőrzött emléknymok, adatok is nyilvánosságra kerülhessenek.

Az adatbázis jövőbeli továbbfejlesztése több irányba is lehetséges: a jelenleg elérhető budapesti halálozások mellett tervezzük a (jóval kisebb számban bekövetkezett) vidéki halálesetek téradatbázisba, illetve térképre vitelét is. Ugyanakkor az anyakönyvekben rendelkezésre álló téradatok közül eddig csupán a halálozás helyét használtuk fel, a születési helyre és lakhelyre vonatkozó információk további leválogatási és megjelenítési lehetőséget jelentenek tehát a jövőben. A születési időpontok, nemre vagy foglalkozásra vonatkozó adatok szintén a keresések szűkítésének további lehetséges irányai felé mutatnak.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc budapesti áldozatai térinformatikai adatbázisának létrehozása és annak webes publikációja a lehetőségek és az igények találkozási pontját jelentheti. A lehetőséghez elengedhetetlen, hogy az adatbázisban felhasznált halotti anyakönyvi adatok egy térben, időben viszonylag korlátos, de az adott kortársakat mindennapjaikban is érintő eseménysorhoz kapcsolódnak. Az a tény, hogy a haláleseteket (részben utólagosan, de) anyakönyvezték, egy működő hivatali rendszert jelez, amelyben az azt működtető szereplők – a rendkívüli körülmények ellenére is – lelkiismeretesen és a hétköznapokban begyakorolt módon végezték a munkájukat. Ezeknek az anyakönyveknek a hivatali, majd levéltári megőrzése, később az áldozatok adatainak kigyűjtése és digitalizálása előrevetítette az adatok adatbázisba szervezésének lehetőségét. Az utóbbi évtizedben általánossá vált webalapú téradatbázisok elterjedése a

lehetséges felhasználói oldalt készítette fel az adatok értelmezésére. Az Arcanum Adatbázis Kft.-nek a térképi és téradatok webes megjelenítésében az utóbbi évtizedben szerzett tapasztalata tette lehetővé az adatok magas színvonalú, könnyű kezelhetőséget biztosító, felhasználóbarát megjelenítését.

¹ 1956-os forradalom és szabadságharc áldozatainak térinformatikai adatbázisa, 2016. <https://hungaricana.hu/hu/1956-halottak-terkep/>

² BFL XXXIII. 1.a.

³ Jenei, 1993.

⁴ *Statisztikai Szemle*, 1990.

⁵ Horváth–Tulipán, 2006a.

⁶ Horváth–Tulipán, 2006b.

⁷ QGIS, 2009.

⁸ Balás Piri, 1993; Tulipán, 2014: 111–112.

⁹ *Statisztikai Szemle*, 1990.

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XXXIII. Megőrzésre, illetve kezelésre az állami levéltárba utalt anyag (1828–2009)

1. a. Anyakönyvek másodpéldányai (1895–1980)

Nyomtatásban megjelent források

Statisztikai Szemle, 1990

Az október 23-i és az azt követő eseményekkel kapcsolatos sérülések és halálozások. A Központi Statisztikai Hivatal 1957. május 15-i jelentésének reprint kiadása. *Statisztikai Szemle*, 10. sz. 797–816.

Internetes oktatási anyagok, cikkek

1956-os forradalom és szabadságharc áldozatainak térinformatikai adatbázisa, 2016. <https://hungaricana.hu/hu/1956-halottak-terkep/> (utolsó letöltés: 2016. október 27.).

QGIS, 2009

QGIS Development Team, 2009. QGIS Geographic Information System. Open Source Geospatial Foundation. <http://qgis.osgeo.org> (utolsó letöltés: 2016. október 27.).

Hivatkozott irodalom

Balás Piri, 1993

Balás Piri László: *Emberek fehérben, 1956*. Budapest, FSP Liteátor.

Jenei, 1993

Jenei Károly: *1956-os budapesti panteon. Az 1956-os forradalom és szabadságharc hősi halottai és áldozatai a főváros temetőiben 1956–1957.* Budapest, 1956 Alapítvány.

Horváth–Tulipán, 2006a

Horváth Miklós – Tulipán Éva: *In memoriam 1956.* Budapest, Zrínyi.

Horváth–Tulipán, 2006b

Horváth Miklós – Tulipán Éva: *Keresztutak. Magyar Néphadsereg 1956.* Budapest, H&T.

Tulipán, 2014

Tulipán Éva: *Ostrom 1956-ban. A Köztársaság tér emlékezete.* Budapest, Jaffa.

Keglevich István kihallgatási jegyzőkönyve és önvallomása 1956-ról

Bevezetés¹

„A történelmi igazság elfogulatlan feltárása minden egyháztörténész legszentebb kötelessége.” Professzor Adriányi Gábor² e jelmondat tartalmát az alábbiakban fogalmazta meg 1971. december 5-én Mindszenty Józsefnek írt levelében, melyben a bíboros-prímás áldását kéri emigrációs munkásságára, papi élethivatására: „Régi meggyőződésem, hogy nekünk, menekült magyar papoknak a kötelességünk a magyar egyház jelenére és múltjára a világ figyelmét felhívni. Életfeladatomban szántam, hogy a magyar egyházat Nyugaton megismertessem, illetve annak nyugati forrásait feltárjam.” A magyar katolikus egyház 1945–1990 közötti története a XX. századi magyar történetírás igen jelentős fejezetét képezi. Éppen ezért ennek kutatása, a keletkezett anyagok publikálása nagymértékben hozzájárul az adott korszak történetét bemutató dokumentációk gyarapodásához. Akinek személyes élményei is vannak ebből az időszakból, az össze tudja hasonlítani a történelmi kutatások dokumentumait személyes élményeivel, korabeli értesüléseivel, és így a kétfajta forrás kölcsönösen igazolhatja és kiegészítheti egymást.

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárának iratállományában fenti szempontok figyelembevételével is kutatva, elsőként a néhai Bölcsvölgyi Zoltánról³ szóló anyagok kutatása részeként találtam rá a Regnum Marianum közösséggel kapcsolatos forrásokra, közöttük az itt közölt dokumentumokra. Bölcsvölgyi Zoltánnak⁴ börtöntársa volt többek között Werner Alajos⁵ és Keglevich István⁶ is, akikről szintén terjedelmes iratanyag keletkezett.

Keglevich István kihallgatási jegyzőkönyve betekintést nyújt a Regnum Marianum 1948 utáni illegális életébe. A teljes kommunista hatalomátvételt követően minden vallásos kisközösségi tevékenység tiltott volt. A regnum-perek is a kisközösségi perek részét képezték – 1961 februárjában vette kezdetét az egész országra kiterjedő „Fekete Hollók” nevű persorozat, amelyik a katolikus egyház megtörésére tett utolsó nagy kísérletnek is tekinthető.⁷ Jelen forrásközlésben felsorolt regnumista személyek ismertetésén túlmenően arról is képet kaphatunk, hogy mi volt az, ami az államhatalmat kiemelten érdekelte ezen kisközösségek működésével kapcsolatban. Ezek elsősorban a következők voltak: egyrészt az 1957-ben megalakult Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ – a magyar kommunista állampárt, a Magyar Szocialista Munkáspárt ifjúsági szervezete) tevékenységének összehasonlítása a kisközösségek munkájával; másrészt, hogy az ateista propagandának mindig is az útjában állt egy erkölcsileg magasabb és szigorúbb elveket hirdető szervezet (katolikus egyház) vagy akár kisebb szervezetek (egyházi kisközösségek). A kihallgatási jegyzőkönyv arról is tudósít, hogy a vádlott, Keglevich István konkrét bizonyítékokat gyűjtött a KISZ-szervezet keretében lezajlott rendezvényekről a fenti elv gyakorlati megvalósulásának bizonyítására. Másrészt, az ugyancsak szovjet megszállás alatt levő Kelet-Németország katolikus püspöki kara 1960-ban bátran szólalt fel az ottani kötelező ateista nevelés ellen – Magyarországon az erről szóló körlevél magyar fordításának terjesztése is illegálisnak minősült az itteni állampárt által ellenséges politikai tevékenységnek minősített tartalma miatt. Keglevich István ennek a körlevélnek az alapelveit mindig is vallotta és nyíltan hirdette. Ez is vádpontját képezte akkori elítélésének.

Az 1956-os szabadságharc és a magyar katolikus egyház kapcsolatáról már több személyes visszaemlékezés megjelent.⁸ Keglevich István itt közölt önvallomása, állásfoglalása néhány további szempontot ad az 1956-os események értékelését illetően.

Elsőként egy, a történetírás szemszögéből is nagyon fontos kitétel kerül megfogalmazásra; ő maga írja, hogy ez *„nehéz feladat, mert időt álló állásfoglalást akarok formába önteni, mely azonban megegyezik eddigi kinti állásfoglalásommal[...] tekintet nélkül arra, hogy milyen következményekkel jár, mely állásfoglalásomat emberségem megtagadása nélkül nem hagyhattam volna el, s nem is hagyhatok el. (...) Olyat, amelyet kívülálló elfogulatlan ember mindig korrekt, helyes állásfoglalásnak fog találni még száz év múlva is.”* Ezt követően a forradalom – ellenforradalom kommunisták által hamisan használt terminológiáját leplezi le.

Ezt követően az akkori rendszer oldalán állókról is (akik vallásnak, egyháznak ellenségei voltak) objektív véleményt alkot: *„Mert azért azokat a kommunistákat is becsültem, akik bár tévesen, de meggyőződésük mellett, ha kellemetlenségek és inzultálások is érték miatta, s ha azt vezetőik egészen lejáratták, kitarítottak. Nem veszem azonban ide azokat, akik azért maradtak meg csak régi álláspontjuk mellett, mert úgy látták, hogy nekik úgymint hiába az átállás színlelése, tetteikért úgymint felelősségre vonják őket, egyetlen út a régi rendszer fenntartása. [...] Azokat az embereket nem bírtam, akik mindig akkor jönnek rá, hogy »tévedtek«, amikor az állásfoglalásuk kellemetlen kezd lenni. [...] Akik október 23-án rájöttek, hogy rossz volt a kommunizmus, decemberben meg rájöttek, hogy mégis jó (illetve pontosabban hasznos). Ezeket méltán és joggal elvtelen haszonlesőnek tartottam. A meggyőződéses ember, még ha ellenségem is, még ha téved is, becsülöm, ha elveire mindent rátett, de szívből megvetem azokat, akik azért álltak be a pártba, hogy azt »felhígítsák« s így azért jelezzék, hogy nagy áldozatot hoztak az »ügyért«, melynek azért ők így is hű emberei. Ezek tényleg felhígították a pártot, de senki sem vesztett velük, de senki sem nyert velük.”*

Az 1956-os szovjet invázió fő okaként említett, a külföldi intervenciók kártékonyságáról szóló megállapítás szintén fontos, jóllehet ritkábban deklarált szempont: *„S ha egyáltalán igaz, bár én nem értesültem róla, hogy külföldiek is beleavatkoztak. Mivel a forradalom nemes reform jellegét kompromittálták ezzel, azt külföldi intervencióvá züllesztve – szintén csak súlyosan elítélhetem, mert egyben azt a látszatot adták volna, hogy nem elég erős a magyar nép ennek a belső forrásának végbevételére, s egyben ürügyet szolgáltatott arra, hogy a szocialista vívmányait és saját létüket végveszélyben látják azok a kommunisták is, akik a hibákat elítélték, s ezért ők is külföldi, orosz segítséget kérjenek.”*

A felkelés leverését követő években egészen az 1990-es politikai fordulatig a diktatúra oldalán állók szüntelenül azt hangoztatták, hogy a magyar népet a külföldi imperialista erők vezették félre, és ezért robbantak ki az események. Ismét csak a történeti tisztánlátás bizonyítéka az ehhez kapcsolódó leleplező érvelés: *„Állítólag a népet külföldi propagandával félrevezették s ezért volt a kommunizmus ellen, s ezt kellett megvédeni már a forradalom végén. Csak az érthető nehezen, hogy hogyan tudták a tizenegy éves kommunista állandó propaganda eredményét oly egy-kettőre szétfoszlatni, s a népet saját kárát jelentő dolgokra rávenni, pl. TSZ felosztatás, kommunista pártellenesség, stb. Ha azok addig egész félreérthetetlenül a nép hasznára voltak, amit tizenegy év propagandája nem ért el azt ezután külföldi segítséggel visszajövők el tudják érni. Ezek a tényezők sohasem voltak meggyőző erők, legfeljebb kétszínű erők.”*

Végül az önvallomás nem nélkülözi a humort és az iróniát sem: *„Hogy miért nem lázítottam, miért nem prédikáltam a forradalom érdekében, egyrészt mert a szószék nem erre való, másrészt, mert felesleges a Dunára vizet hordani: akit akkor még buzdítani kellett, az reménytelen eset volt. (...) Rendszerszidásban, orosz szidásban, kommunista szidásban nem bocsátkoztam soha, mert a köztudomású dolgok megállapítását értelmetlenségnek tartottam.”*

Dokumentumok

1. Összefoglaló jegyzőkönyv Keglevich István kihallgatásáról, 1961. április 28.

Belügyminisztérium

„Szigorúan titkos!”
3. sz. példány

Összefoglaló jegyzőkönyv
Keglevich István kihallgatásáról.
Budapest, 1961. április hó 28-án

Keglevich István
Budapest, 1929.
Kalix Leona
Bp. XI. Somogyi u. 9. sz.

Mondja el röviden életrajzát!

Értelmiségi családból származom, apám vámtiszt volt 1945-ig, azóta a Kőbányai Szerszámgépgyárban anyagbeszerző. Anyám háztartásbeli. Apai nagyapám pénzügyi főtanácsos volt a Pénzügyminisztériumban. Anyai nagyapám kereskedő volt Budapesten. Tudomásom szerint családomban földbirtokos nem volt, grófi, bárói címet senki nem viselt.

Szüleim Budapesten, XI., Fadrusz u. 12, illetve Eszék u. 9. sz. alatt laktak, ill. laknak, itt nőttem fel. Ketten vagyunk testvérek. László öcsém 1 évvel fiatalabb. Elemi iskoláimat a Budapesti Vályi úti⁹ elemi iskolában végeztem, annak 4 osztálya elvégzése után felvételt nyertem a Bp. Szent Imre úti cisztercita gimnáziumba.¹⁰ Ebben az iskolában 1948-ban jeles eredménnyel érettségiztem. Öcsém László ugyancsak a ciszterekhez járt és egy évvel később ő is leérettségizett. Mindketten a „Mária Kongregáció”¹¹ tagjai voltunk. Nekem e szervezetben külön megbízatásom, szerepem nem volt. Ebben az időben – középiskolás koromban – érdeklődtem a mechanika, az elektromosság és a matematika iránt. Leérettségizve arra az elhatározásra jutottam, hogy jelentkezem az egyetemre, ha felvesznek, ott tanulok tovább, ha nem, papi szemináriumba jelentkeztem. Miután az egyetemre nem vettek fel, jelentkeztem még az év őszén az esztergomi papi szemináriumba. Itt öt évig tanultam, majd a teológia eredményes elvégzése után 1953 nyarán pappá szenteltek. Hamarosan megkaptam kinevezésemet Endrefalvára¹² káplán és hitoktatói minőségben. Később, 1954. október 8-án áthelyeztek a budapesti Kelenföldi plébániára káplánnak. Itt dolgoztam letartóztatásomig. Endrefalván Kanyó István plébános, Kelenföldön Élő József plébános volt a vezetőm.

Tegyen vallomást a Regnum Marianum¹³ papi szervezkedés ellenséges tevékenységéről!

Ismételten kijelentem, hogy fenntartom eddigi vallomásaim, mely szerint a Regnum Marianum papi közösség¹⁴ keretében ellenséges tevékenységet nem folytattam. Én a Regnum Marianum papi közösségben folytatott közös és saját tevékenységemet egyházi tevékenységnek tekintem.

Közlöm Önnel, hogy a kérdésre adott válaszát nem fogadom el, a nyomozás során beszerzett adatok megnyugtatóan bizonyítják a Regnum Marianum elnevezésű papi szervezkedés céltudatos ellenséges tevékenységét.

Tegyen vallomást arról, hogy a Regnum Marianum papi szervezkedés keretében milyen tevékenységet folytatott!¹⁵

1954-ben határoztam el – miután korábban hallottam a Regnum tevékenységéről –, hogy megismerkedem a Regnum Marianum papi közösség volt tagjaival és velük együtt tevékenykedem a közösség általam helyesnek tartott célkitűzései megvalósításáért. Emődi László regnumi pappal megismerkedve közöltem nevezettel ebbéli szándékom.

Emődi ezt tudomásul vette és a Regnum akkori tevékenységére vonatkozóan velem közölte, hogy az jelenleg alig tevékenykedik, most keresik és kutatják az utat és módot az új helyzetben való közös tevékenységre. Emődi közölte velem, hogy mikor és hol lesz a közösségi találkozó, vegyek azon részt, és amennyiben azzal egyetértek, támogassam egyéni munkámmal a közösségi célok megvalósítását. A közösségi találkozások általában kéthetenként történtek általunk meghatározott napokon más-más közösségi tag lakásán.

A regnumi papi közösséget lelkésztoábbképzés és az ifjúság fokozottabb lelki nevelése céljából szerveztük újjá. Emlékezetem szerint kb. 6 évvel ezelőtt közösen elhatároztuk, hogy a Regnum Marianum papi közösség lelki vezetője a „ház főnöke” maradjon továbbra is Werner Alajos és az ifjúsági munka irányítója Emődi László. Később 1958-ban megbíztuk Rózsavölgyi Lászlót a közösség pénzének kezelésével.

Emlékezetem szerint 1957-ben a regnumi sátrak kezelője voltam.

A közösség tagjai az alábbiak voltak: Werner Alajos, Emődi László, Rózsavölgyi László, Csiszér Ferenc, Réthy László, Körmendi István, Tompa Nándor, Szép Zoltán, László Gábor, Szuchy Béla,¹⁶ Hagyó József voltak a közösség régebbi tagjai, míg az alábbiak az én közösségbe való belépésem után ismerkedtek a regnumi munkával: Parádi Gyula, Erdővégi András, Kállai Emil, Hajnal Róbert, Somogyi Sándor, Hagemann Frigyes, Tóth József.¹⁷

1959-ben közösségi találkozón elhatároztuk, hogy a regnumi munka és a közösségi élet szabályait tartalmazó Constitutio alapszabály-tervezetet dolgozunk ki, hogy körvonalazva legyen az a cél és elképzelés, amit a regnumi munkában meg akarunk¹⁸ valósítani. Az alapszabály-tervezet kidolgozása az én javaslatomra vette kezdetét. Legutóbbi időnkig az alábbi alapszabály tételek készültek el, melyeket megvitattunk és végleges formára előkészítettünk: így Emődi elkészítette a „Labor Communis” és a „Status Membrorum” című fejezeteket, Körmendi „Scientia Membrorum”, Rózsavölgyi a „Disciplina Arcani”, Tompa „Vita spiritualis Membrorum”, Csiszér „Carrierismus Membrorum”.¹⁹

Ezeket az előadásokat a szerző legépelte és egy-egy példányban átadta minden közösségi tagnak. Az előadást annak felolvasása után megvitattuk, és kiegészítve a vita anyagával módosítani javasoltuk. A közösségi tagok főleg budapesti székhellyel dolgoznak és főleg a plébánia területéhez tartozó fiatalsággal foglalkoznak.

1958 őszén elhatároztuk, hogy a közösség céljaira vásárolunk egy vitorlást, és erre minden közösségi tag befizet 500–600 forintot. 1959 nyarán közösen elhatároztuk, hogy a közösség céljaira a továbbiakban felajánljuk és rendszeresen befizetjük havi fizetésünk 5%-át, a pénztárosnak, Rózsavölgyi Lászlónak.

Idézem Önnek Emődi László „Labor Communis” c. tanulmányának a házkutatás során megtalált és az illegális regnumi papi közösség találkozásain megvitattott, az illegális munka jellegével foglalkozó megállapításait: „Mindent meg kell tennünk annak érdekében, hogy a munkánkat az elérhető legnagyobb legalitásban végezhessük, tudnunk kell azonban azt, hogy ha azt mondjuk, hogy csak a lexbe férő dolgokat művelünk, akkor azt kell mondanunk, hogy ne csináljuk a regnumi munkát, mert a törvényeket nem azért hozták, hogy azok kereteibe beférjünk mi és beférjen a mi munkánk. A lényeg most az, hogy a lehető legkisebb kockázattal, de kell ezt a munkát végeznünk, mert másként kevés értelmét látom együttesünknek. A legkomolyabban

*hozzá kell tennem azt is, hogy aki a munka kockázatát nem vállalja, vagy a kockázat miatt kivonja magát valami munkából, azt nem tudom regnumistának elképzelni.”
Nyilatkozzék!*

Emődi Lászlónak a „Labor Communis”-ban a regnumi munkával kapcsolatos megállapításait ismerem és ezeket, elsősorban az ezzel kapcsolatos kockázatot egy továbbiakban megszervezett regnumi munkára értettem. Arról tudtam, hogy a Regnum Marianum papi közösséget 1951-ben feloszlatták és az általunk azóta folytatott regnumi munkához sem az egyház, se a hatóság engedélyt nem adott. Annak nem láttam szükségét, hogy ilyen engedélyt a munka folytatásához bárkitől is kérjek.

A regnumi papi közösség találkozásain 1955-től folyamatosan felmerült annak gondolata, hogy a közösség tagjainak specializált képzését kellene megoldani annak érdekében, hogy a közösségi feladatokat sikeresebben megoldhassuk. Így Tompa a neveléstant, Csiszér a morálist, Körmendi dogmatikát és filozófiát, Réthy egyháztörténetet és én a hitvédelmet választottuk továbbképzésünk irányául.

1957-re kialakult a papi közösségben az a vélemény, hogy egy sor feladatot helyesebb lenne átadni világi ifjúsági vezetőknek, mert ha azt mi papok végezzük; túravezetést, gyerekekkel való foglalkozást, nevelési elvek, stb. elvonnak a tulajdonképpeni papi munkától. Elhatároztuk, hogy nagyobb tanítványainkat rendszeres oktatásban részesítjük abból a célból, hogy bennünket segítsenek a fiatalok nevelésében. Hogy az ifjúsági képzés megfelelő színvonalú legyen, elhatároztuk, hogy egy-egy témakörben mindenki, a képzésre vállalkozó regnumi pap alaposan felkészül és a kijelölt fiataloknak az előadást leadja. Tudomásom szerint az alábbiak vállaltak és tartottak előadásokat:

Én kb. 3–4 csoport részére, 4–5 alkalommal Somogyi u. 9. sz. alatti lakásomon a túravezetésről, Bálint Andor a főzésről, Pantol az éneklésről, Körmendi a dogmatikáról és a filozófiáról, Tompa nevelési elvekről, pszichológiáról, Szép a mesemondásról, Csiszér az erkölcstanról tartott az ifjúsági csoportoknak előadást.

Tudomásom szerint a regnumi papi közösség tagjai sorából az alábbiak foglalkoztak ifjúsági csoportokkal:

Keglevich István, Emődi László, Réthy László, Tompa Nándor, Rózsavölgyi László, Hagyó József.

Emlékezetem szerint a regnum keretében az alábbi világi ifjúsági vezetők segítettek a munkában: Stéhly László, Gránitz Miklós, Less Antal, Juhász János, Hajba Lajos, Balás Béla, Dobozi György, Bódis László, Kerényi Pál, Kelemen Béla, Török, Somhegyi, Hegyi Dénes.

Regnumi közösségi megbeszélésen vállalkoztam arra, hogy az ott felolvasott Kelet-német püspöki kar körlevelét,²⁰ amely akkor csak egy példányban volt meg, én sokszorosítom annyi példányban, hogy minden közösségi tagnak jusson egy. E közösségi megbeszélés legjobb tudomásom szerint XI. Somogyi u. 9. sz. alatt Emődi szobájában volt megtartva.²¹ Amikor én kissé megkésve a szobába mentem, a többiek már a körlevél végét olvasták, majd annak értékelésébe én is bekapcsolódtam. A közösség tagjai a Kelet-német püspöki körlevél tartalmát – mely az egyház és a népi demokratikus állam viszonyában állást foglal – a magyar egyház és a hívek szempontjából példamutatónak, és hézagpótlónak tartottuk.

A közösségi találkozás után saját írógépemem és kb. 5 példányban leírtam, majd később, amikor Emődi újból kért tőlem a körlevélből és az elkészült 5 példányból már nem volt, 5 példányban újból legépeltem azt. Az általam kétszeri gépelésben kb. 10 példányban sokszorosított körlevélből az alábbi személyeknek adtam: Emődi László, Rózsavölgyi, Réthy, Tompa, Körmendi és Keglevich László öcsémnek.

A körlevelet kb. 1960 májusában, vagy június első napjaiban még az iskolaévben kaptam meg és az azóta a letartóztatásomig a Kelenföldi plébánián megfordult vidéki papokkal minddel megbeszéltem a körlevelet, annak tartalmát. Azzal kommentáltam a körlevelet, hogy így kell élnie minden magyar katolikusként Magyarországon, az ebből lefektetett elvekből egy fikarcnyit sem engedve. E papok kb. száma 20–30-ra tehető.

Ismertettem a körlevél tartalmát egyéni beszélgetéseim során középiskolás csoportom tagjaival is, a körlevelet én olvastam fel és egyes kitételeit, megjegyzésekkel, magyarázatokkal láttam el. A körlevélből nekik nem adtam.

Az Önnél tartott házkutatás során a XI. Somogyi út 9. sz. alatt – megtaláltuk és lefoglaltuk a Kelet-német püspöki kar körlevelét géppel írva 5 lapoldalon. Tegyen vallomást arról, hogy kié a kérdéses lefoglalt anyag?

Igen, a nekem felmutatott Kelet-német püspöki kar nagybőjti pásztorlevele, amit a XI. Somogyi út 9. sz. alatti lakásomon foglaltak le, az én tulajdonomat képezi.

Felmutatom Önnek a házkutatás során Emődi szobájában a XI. Somogyi út 9. sz. alatt talált és lefoglalt 5 db 3 lapból és 5 oldalon íródott egy írógépen egyszerre készült a Kelet-német püspöki kar nagybőjti pásztorlevele 1960 c. iratot. Azonos ez az Ön által saját írógépen készített körlevél példányokkal?

Emlékezetem szerint a nekem felmutatott a Kelet-német püspöki kar körlevelét 5 példányban saját írógépen én sokszorosítottam és úgy kerülhetett Emődihez, hogy én azt kérésére neki odaadtam.

1960 őszén foglalkoztatott az a gondolat, hogy a kérdéses körlevelet a templomban való felolvasás során a hívek tudomására hozom, de ez idáig nem találtam módot és lehetőséget arra, hogy a hosszú és nem teljesen a mi viszonyainkra íródott körlevelet a templomban felolvasom.²²

Miért vállalkozott ön a népi demokratikus rendszer elleni ellenállásra buzdító, uszító tartalmú körlevél sokszorosítására és terjesztésére? Mi volt ezzel az ön célja?

A kérdéses körlevelet most újból áttanulmányozva kijelentem, hogy az csupán a keresztény hitélettel, a keresztények helyes magatartásával foglalkozik szocialista környezetben. Véleményem szerint a Kelet-német püspöki kar körlevele nem népi demokrácia-ellenes, csupán nyílt színvallásra készítet az államrend megsértése nélkül. Ebben az egész körlevélben nincs semmi politizálás.

A kérdésre adott válaszát nem fogadom el. Idézem önnek a körlevél egyes kitételeit: „Maradhatsz-e csendben, mikor a keresztény vallást rágalazzák az iskolában, munkahelyen, gyűléseken, tiltakozás nélkül nézhetik-e a szülők, hogy gyermekeiket hitük miatt mellőzik, vagy kigúnyolják az iskolában. Részt vehetsz-e szocialista szertartásokon? Vállalhatsz-e olyan foglalkozást, amelyben a rendelkezésedre álló tapasztalatok szerint nem élhetsz keresztény módon? Vállalhatsz-e titkos rendőri feladatokat mások rovására. Engedheted-e, hogy egyházi hierarchiával szemben magukat keresztényeknek nevező politikai csoportok befolyásoljanak”, stb.

A fenti kérdéseken már nem csupán a pap és hívő, a hívő katolikus és vallásos nézete van felvetve, hanem ez már a beavatkozás az állam és állampolgár viszonyába, egyenesen felhív – vallásos szövegek köntösében – a katolikus vallású állampolgároknak az állam egyes intézkedései bojkottjára, a szocialista állammal szembeni ellenállásra buzdít. Nyilatkozzék!

Én ezeket az elveket a körlevél megjelenése előtt egyénileg is hangoztattam a hívek előtt – bátran, kétszínűség nélkül valld meg a hitedet, élj keresztény módon az ateista

környezetben, stb. – és e gondolatokat klasszikus formában foglalta össze a Kelet-német püspöki kar körlevele. Szerintem abban rendszerellenességről szó sincs.

A kérdésre adott válaszát ismételten nem fogadom el. Idézem önnek a fentiekkel kapcsolatban bűntársa, Emődi László 1961. január 6-i vallomásának ezzel kapcsolatos részét:

„...Elolvasva a körlevelet kijelentem, hogy az a szocialista, népi demokratikus társadalmi rendszer ellen íródott, azt éles és durva formában és hangon támadja”.

Emődi Lászlónak a Kelet-német püspöki kar körlevelével kapcsolatos vallomását és értékelését felületesnek, elhamarkodottnak és meg nem alapozottnak tartom. A regnumi közösségi tagok, köztük én is általában elítéltük a békepapi mozgalmat, melyet az egyház legfelsőbb vezetése is elítélt. Úton-útfélen mindenkinek, akivel csak találkoztam és erről szó került, felhívtam a figyelmét arra, hogy miután a működésük az egyház érdekeit sértik, tőlük határolják el magukat.

A közösségi találkozásokon elhatároztuk, hogy békepapi gyűlésekre nem megyünk el, a püspöki kar egyes körleveleit, amelyekkel az állam előtt lojálisnak²³ látszónak igyekeztek magukat feltüntetni, nem olvastuk fel, tekintettel arra, hogy azok politikai jellegűek voltak. Így a termelőszövetkezeti mozgalommal, a felszabadulás 10 éves évfordulójával kapcsolatos szilveszteri körlevelet. Általában kijelentem, hogy ezekből a politikai jellegű körlevelekből egyet nem olvastam fel.

Idézem Önnek plébánosa, dr. Élő József 1961. április 21-i vallomásának ezzel kapcsolatos részét:

*„...Több alkalommal előfordult, hogy Keglevich István káplánom, kérésem ellenére nem olvasott fel a templomban egyes – az állam intézkedéseit helyeslő – püspöki körleveleket... Az volt az álláspontja, hogy helyteleníti a püspöki kar magatartását, a körlevelek szellemét, mert azokban a püspöki kar gyengeségét látja és a népi demokratikus rendszerrel szembeni engedékenységünknek minősíti azt. Egy alkalommal, amikor én 1959 szilveszterén felolvastam a templomban egy a termelőszövetkezeti mozgalommal foglalkozó körlevelet, akkor Keglevich István nekem támadt és azt mondta, hogy miért olvastam fel, a körlevelet, gyáva vagyok”.*²⁴

Nyilatkozzék, megfelel-e plébánosa vallomása a valóságnak?

A politikai jellegű körlevelek templomban való felolvasása elől elzárkóztam, azért, mert elvi okok miatt azok templomban való felolvasását nem tartottam helyesnek. Megfelel a valóságnak, hogy a termelőszövetkezetekkel kapcsolatos körlevél felolvasása miatt szóltam Élőnek, közöltem vele a hívek ezzel kapcsolatos felháborodását. Emlékezetem szerint nemcsak ebben az esetben, hanem más esetekben is politikai tartalmú körlevelek felolvasása miatt korholtam Élőt.

Jelen volt-e azon a regnumi papi közösségi találkozón, 1957 őszén Szép Zoltán Bécsi úti kápolnájában, ahol Werner Alajos házfőnök az ellenforradalomról emlékezett meg és annak eszmei célkitűzéseit a regnumi munka középpontjába állította?

Idézem Önnek a házkutatás során lefoglalt Werner Alajos [sic!] elmékedésének ezzel kapcsolatos részét:

„...Petőfi megírta hallhatatlan örök szép költeményét, a Szeptember végén-t, a magyar nemzet pedig tavaly átélte hallhatatlan és örökké szép hősi költeményét, illetve valóságát október vége felé. Ajánljuk fel most imádási óránkat azokért, akik tavaly ilyenkor küzdöttek, szenvedtek és meghaltak értünk...²⁵ Tavaly ők megmutatták, hogy kell meghalni eszményért, mi tanuljuk meg, hogyan kell élni, küzdenünk és dolgoznunk eszmények szolgálatában...”

Nyilatkozzék!

Igen, jelen voltam Szép Zoltán Bécsi úti kápolnájában²⁶ akkor és azon a közösségi találkozón, amikor Werner Alajos az elmélkedés közben ezeket a gondolatokat elmondotta, emlékszem arra is, hogy ezt követően beszámolt franciaországi útjáról is. A Werner által mondottakban nem látok semmi ellenséges politikai jelleget, megnyilatkozását helyeslem, a mondottakkal egyetértek és azonosítom vele magam.

Hogyan, milyen körülmények között határozták el a hitoktatói sztrájkot?

Tudok arról, hogy a „Regnum Marianum” papi közösség találkozásain felvetődött a hitoktatás kérdése, illetve az általunk különböző területeken tapasztalható sorozatos túlkapások miatt elhatároztuk a látszat hitoktatásról való lemondást. Nem tudok arról, hogy a hitoktatói sztrájkot ki kezdeményezte a közösségen belül, a felhívást ki és hogyan fogalmazta meg. Arra emlékszem, hogy az ezzel kapcsolatos közösségi megállapodást Grósz József érsek püspökkari konferencia elnökéhez kívántuk eljuttatni. Én a sztrájk megvalósításának gondolatával egyetértettem, abban semmi államellenes dolgot, törekvést nem látok.

Mi volt az Ön álláspontja a KISZ és Úttörő-mozgalommal kapcsolatban?

A KISZ-el és Úttörő-mozgalommal kapcsolatosan bárkivel beszéltem, annak a meggyőződésemnek adtam hangot, hogy aki katolikus akar lenni, az nem léphet be a KISZ-be, Úttörő-mozgalomba, mert ott feltétel az ateista nevelési elv elfogadása és az eleve kizárja azt, hogy így valaki katolikus maradjon. Vagy-vagy. Közöltem a szülőkkel, hogy a KISZ-be történt beíratás után én arra nem vagyok hajlandó, hogy „zsebből”, azaz titokban ellensúlyozzam a KISZ-nevelés káros hatását.

Véleményem szerint – és ennek hangot is adtam –, ha az istenhitet kiiktatják a fiatalok neveléséből, akkor megszűnnek erkölcsi gátlásaik és gátlástalanná válva lopni, paráználkodni, hazudni fognak, szüleikkel és embertársaikkal szemben tiszteletlen[ek] és önzők lesznek.

Nem ellenséges szándékból tettem ezt, hanem a fentebb kifejtett elvi okok miatt az istentelenség veszélyére is rámutatva, saját elhatározásomból hangoztattam a KISZ-el kapcsolatos álláspontomat. Elismerem, hogy a KISZ-ről alkotott vélemény, melyet a fiatalok és szülők felé hangoztattam, alkalmas volt a KISZ lejáratására.

Milyen ellenséges, politikai célok érdekében szervezték a szellemi olimpiát?²⁷

Határozottan kijelentem, hogy a szellemi olimpia²⁸ anyagában sem részemről, sem más közösségi tagok részéről nem törekedtünk arra, hogy az abból készülő fiatalokat államellenes célból befolyásoljuk. Szerintem vallás erkölcsi kérdésekkel foglalkoztunk ezekben az anyagokban.

Idézem Önnek ezzel kapcsolatban Emődi László 1961. február 8-i jegyzőkönyvének ezzel kapcsolatos részét:

*„...Politikai célunk a »magyar viharok Szentjei« összegező címszó alatt oktatott tételekkel kapcsolatban az volt, hogy az ifjúságot történelmi és irodalmi vonatkozásban teljes mértékben szembeállítsuk a népi demokratikus állam politikájával. Helyesebben történelmi és irodalmi téren szembeállítsuk őket a szocialista rendszer és az állami iskola politikájával...”
Nyilatkozzék!*

Legjobb tudomásom szerint ellenséges politikai célzatunk a „Magyar Viharok Szentjei” című sorozat oktatásával nem volt, tudtommal a cél az volt, hogy az állami iskolákban

oktatott történelmi anyagot kiegészítjük a katolikus szemszögből általunk szükségesnek tartott részekkel.

Kirándulásaik, túráik milyen célt szolgáltak, hogyan, milyen elvek alkalmazásával bonyolították azokat le?

Kirándulásaink, túráink, rendezvényeinknek az volt a célja, hogy ép testben ép lélek alapján a teljes emberi egyéniséget állítsuk be a keresztény eszmék szolgálatába. Egyben, hogy felkészítsük őket arra, hogy hitükért a legnehezebb áldozatokat is elviseljék, még a kilátásban lévő és várható egyházüldözés esetén is.

Mint valótlant, mint provokatív állítást, azt, hogy Magyarországon egyházüldözés várható, visszautasítom. A hívők hitélettel kapcsolatos jogait, jogvédelmét az Alkotmány biztosítja.

Mi szükség volt arra, hogy 1960 őszén a MALÉV-nél illegális csoport tagjai részére rendelt külön repülőgépet a Fővárosi Általános Iskola nevében kérje?

Amikor a sétarepülés ügyében a MALÉV-nél eljártam, közölték velem, hogy egyéni repülésre, illetve szervezésre mód nincs, így kénytelen voltam a Bartók Béla úti Fővárosi Általános Iskola nevében a rendelést leadni. Elismerem, hogy erre jogom nem volt, de a körülmények erre kényszerítettek. Tudtam arról, hogy a repülőgépen fényképezni nem szabad, mégis ezt a tilalmat megszegve felvételeket készítettem a repülőgépről, három esetben az esztergomi Bazilikáról, mely felvételekből előhívás után csupán egy sikerült. Arra vonatkozóan, hogy a felvételeket ki készítette és a filmeket ki hívta elő, a vallomástételt megtagadom.

1960 farsangján a Kelenföldi Általános Iskola farsangi ünnepséget rendezett, amelyen a csoporttagjaim részére a részvételt erkölcsi okokból helytelenítettem. Terveztem oda elküldeni egy fényképészt, aki részemre felvételeket készített volna az iskola rendezvényéről, amit én utólag saját rendezvényeimről készített felvételekkel összehasonlítani terveztem. A tervemet egyéb okok miatt megvalósítani nem tudtam.

1960 nyarán Fűzfőn táboroztam néhány ismerőssémmel, akik közreműködésével filmfelvételeket készítettünk azzal a céllal, hogy összehasonlítást tegyünk a Balaton mellett nyaraló saját fiataljaink és a KISZ-, Úttörő-, valamint más világi személyek viselkedése között. A felvételek²⁹ elkészültek, úgy tudom, a film teljes egészében nem került ez ideig összeállításra. A filmfelvételeket lakásomon tartottam, úgy tudom, a házkutatás során azokat lefoglalták.

A csoportom tagjai sorából Elsner Gábor és Gránitz Miklós engedélyem nélkül elvitték a regnumi vitorlást, miután visszajöttek, felelősségre vontam őket fegyelmetlenségük, felelőtlenységük miatt. A történetek miatt haza akartam küldeni őket, mire ők e helyett vállalták azt, hogy személyenként hátizsákjukban 4–5 kg-os kővel Káptalanfüredre 10 km-t gyalogoljanak.

Hány illegális ifjúsági csoportja volt, összesen hány fiatalot tartott befolyása alatt?

Összesen öt ifjúsági csoportom volt, ebből egy felnőtt fiú 6–8 fővel, egy felnőtt lány 9–10 fővel, három általános iskolás csoport, ebből egy nagyobb fiúcsoport kb. 10 fővel, egy kisebb csoport 10–12 fővel, egy általános iskolás lánycsoport 10–14 fővel. Így a velem rendszeresen kapcsolatot tartott fiatalok száma kb. 50 főre tehető.

Mikor és kitől kapta a házkutatás során Önnél talált „Mária Légió”³⁰ szervezetével és működésével kapcsolatos, géppel írott anyagokat?

A „Mária Légió” anyagait, melyet a házkutatás során nálam megtaláltak, nevezetesen a „Mária Légió” alapszabály-tervezetét a lakásomon tartottam, de arra, hogy hogyan és kitől került hozzám, a vallomást megtagadom.

Milyen céllal akarta kijuttatni Harangi Zoltán cellatársával a neki átadott 4 db levelet?

A Kérdéssel kapcsolatos választ megtagadom.

Közlöm Önnel, hogy az Ön által írott és Harangi Zoltánnak átadott 4 db levelet írásszakértővel megvizsgáltattam és a szakértői véleményében a csatolt írásminta alapján kétséget kizáróan megállapította, hogy az Ön kezétől származik. Nyilatkozzék!

A közlést tudomásul vettem.

Idézem Önnek a személymotoszás során Harangi Zoltán cellatársánál talált Ön által írott egyik levelet, illetve annak tartalmát:

„Paulai Caritas igazgató Boltzmanngasse 14.³¹

Kedves Károly atya, remélem, még olyan aszkéta, mint itthon volt. Róma hűek felszámolása az egész vonalán teljes erővel folyik. Cél eláztatni őket, lehetlenné tenni és Vatikáni titkos kapcsolatukat teljesen felszámolni. »Mária Légió« lebukott, központista kispapok³² is, regnum is, illeg. püspök is,³³ a jelenlegi szervezés teljesen rossz (láncmódszer).

Teljesen újjá kell szervezni. A titkos ügy legyen titkos. A kiment dicsekvők és fecsegők rengeteget ártnak, mert sok a beépített áruló, Rómában is. Endrey úr lebukott. Koronatanúnak az atyát az Ávó mindenképp meg akarja szerezni, akár elhozni, akár kikérdezni, akár beépültek révén kikérdeztetni... üdvözli valaki, aki megértette, hogy manapság nem lehetünk »torzók«, ma férfiak kellenek”.

Nyilatkozzék! Ön államtitkot képező adatokat külföldi országok képviselőinek kívánt kijuttatni, mi volt ezzel a célja?

A levéllel kapcsolatos mindennemű felvilágosítást, vallomástételt megtagadok.

Bűnösnek érzi magát?

Nem érzem magam bűnösnek, államellenes, népi demokráciaellenes tevékenységet nem folytattam.

Kihallgatását befejeztem, a jegyzőkönyvet lezárom.

A jegyzőkönyv vallomásomat helyesen tartalmazza, melyet aláírással igazolok.

Keglevich István
terhelt

Jegyzőkönyvet felvette:

Orosz Balázs r. szds.

Készült: 6 pld. 16 lap.
Gépelte: SzK.
Nyt.sSz.: 8/1–1580/1961.

2. Keglevich István önvallomása, d. n.

Önvallomás

Mi a véleménye az 1956-os ellenforradalomról?

Mindenekelőtt³⁴ le kell szögezmem, hogy a fenti kérdésfeltevés a Belügyminisztérium Vizsgálati Osztályától származik, s egyben annak megfogalmazását tükrözi, mellyel a magam részéről nem értek egyet, s ilyen felvetésben nem is tudok rá válaszolni, azért megpróbálom azt átfogalmazni, az átfogalmazás megokolását a továbbiakban kísérelm meg.

Mindenki előtt világos, hogy ennek az alábbi nyilatkozatnak címzése, már eleve tükrözi az egésznek jellegét. Mindenki úgy fogalmazza, ahogy viszonyul a dolgokhoz, eredményekhez, amilyen a nézőpontja. Ha kommunista, akkor ellenforradalomról beszél. Ez nem kommunistának érthetetlen szótár, melyet legfeljebb udvariasságból vesz át. Érthetetlen, mert, hogy forradalom volt még csak hagyján, de ellenforradalom? Hol? Milyen forradalom ellen? Vagy az október 23-iki forradalom leverése az ellenforradalom? Nem érthető; az még csak hagyján, hogy Horthyék mozgalma 1920-ban ellenforradalom volt, az 1919-es forradalom ellen, de itt hol volt, nem értem. Vagy még ez az 1956-os dolog az 1919-esre most következett volna be? Kicsit túl messze volna!³⁵ A második világháború előtt nem tudok forradalomról, utána se. Hogy más társadalmi rendszer van uralmon, azt egyáltalán nem tudom, miképpen lehetne forradalomnak nevezni. Csak úgy tudnám valahogy megközelíteni a dolgot, hogyha kommunista szemszögből nézem; vagyis mindaz, amit kommunista csinál, eleve forradalom, mindaz, amit nem kommunisták csinálnak, az ellenforradalom, tekintet nélkül az időbeli egymás után következés sorrendjére. Ebből az következik, hogy amit kommunista csinál az mind jó, okos, haladó, s akik ellene tesznek, akár csak kritizálják is, azok mind gonoszak, buták, haladásellenesek. Pedig itt a hiba, mert 1956-ban legjobb tudásom szerint, épp a kommunizmusnak, illetve jelenleg szocialista fázisának, lassan már mindenkit felháborító hibái miatti közfelháborodásról volt szó, amely hibák majdnem mindenkivel megutáltatták az egész kommunizmust, s azt csak egy népámításnak engedték feltűnni, mivel tehát én nem vagyok kommunista, a fenti megfogalmazást nem használhatom.

A kérdésfeltevés azért is helytelen, mivel véleményt adni általában nehéz, főleg történelmi eseményekről, azon kiértékelésről, főleg rögtön pár évvel utána, hát még ilyen egészen mindenkit magával ragadó eseményről. Véleményt csak elfogulatlanul, tárgyilagosan, objektíven lehet adni: itt azonban senki sem³⁶ volt képes az események gyorsvonati sebességgel való pergése miatt elfogulatlan, semleges maradni, főleg mivel mindenkit létéből érintő átfogó kérdésekről volt szó.

Aki azt állítja, hogy véleményt ad, az adjon tárgyilagosat, aki pedig itt azt állítja, hogy tárgyilagos véleményt ad az vagy nagyképű, vagy teljesen egyoldalú, úgy annyira, hogy egyoldalúságát, szűklátókörét észre sem veszi, vagy naiv. Ennek az 1956-os esemény sorozatnak horderejét lemérni, kihatásait bel és kül vonalon világviszonylatban felmérni, átfedni a haladás és a szellemfejlődés terén való kihatásait, egy többszörös zseninek, egy minden részleteseményt és annak rugóit ismerő látnoknak kell lenni.

Ezért az alábbiakban inkább álláspontom leszögezésére szorítkozom s a kérdést így fogalmazom:

Milyen álláspontot foglalok el az 1956-os forradalommal kapcsolatban?

Mindenesetre meg kell állapítanom, hogy mindezidáig senki nem kényszerített ezen alábbi állásfoglalásom pontos körvonalazására, éppen ezért nehéz dolog ezt formába önteni, nehéz, mert nem szerettem magamat azoknak az embereknek csoportjához soroltatni, akik az időjárással együtt változtatják állásfoglalásukat, vagy a szél járása szerint változtatják köpönyegüket, aszerint, hogy kellemes vagy kellemetlen következményekkel jár-e az. Nehéz feladat, mert időt álló állásfoglalást akarok formába önteni, mely azonban megegyezik eddigi kinti állásfoglalásommal, s jelenlegi helyzetem cseppet se lássék befolyásolni azt, olyan állásfoglalást, ami nem okoz kiábrándulást az engem régről ismerőknek, de mégis annyira precíz, hogy ne lehessen félremagyarázni, 37 belekapaszkodni, kiforgatni. Nehéz annál is inkább, mert az egész kérdés felvetésből szinte kiált, hogy itt nem naiv érdeklődésről van szó, hanem [ez] egy célirányos buktató, melynek célja, hogy bebizonyítsák, hogy tényleg mennyire államellenes, ellenséges ellenforradalmár, ellenforradalmi szervező, lázító alak vagyok, aki csak lepelnek használta fel ellenséges tevékenysége leplezésére az egyház palástját, hogy a mögül annál nyugodtabban támadjon.

Céljuk, hogy bizonyítsák, hogy egyáltalában nem az egyházzal van baj, de hogy 38 van itt szó egyházüldözésről. Itt csak az elvetemült államellenes ellenforradalmár ártalmatlanná tételéről van szó. Célja továbbá még az, hogy kiprovokáljanak olyan állásfoglalást, mely alkalmas arra, hogy fenti beállításukat igazolja, vagy olyan állásfoglalást adjak gyáván, mely nem felel meg a kinti állásfoglalásomnak, s így magammal és ismerőseimmel szembekerülő, talpnyaló hízelgő legyek, aki kegyelem kérésével elismeri, hogy igenis bűnös.

Éppen ezért az alábbiakban nekem pedig az a célom, hogy világosan, egyértelműen és félremagyarázhatatlanul előadjam azt az állásfoglalásomat, melyet a dolgok mérlegelése, az igazság szeretete és lelkiismeretem szava szerint elfoglaltam, tekintet nélkül arra, hogy milyen következményekkel jár, mely állásfoglalásomat emberségem megtagadása nélkül nem hagyhattam volna el, s nem is hagyhatok el. S következésképp [e]miatt bűnösnek sem tarthatom magam. Egy olyan állásfoglalást akarok körvonalazni, melyben nem mondom a helytelenre, hogy helyes, s megfordítva sem. Olyat, 39 amelyet kívülálló elfogulatlan ember mindig korrekt, helyes állásfoglalásnak 40 fog találni még száz év múlva is.

Az eseményekkel kapcsolatban felfogásomban, mivel tárgyilagos akarok lenni, s nem egyoldalú s a lehetőségekhez mérten elfogulatlan, azért erősen különböztetnem kell, nem foghatom fel azokat egysíkúan, globálisan, általánosításban. Úgy kell eljárnom, mint a bölcs kádi járt el, mikor a ravasz pasa –, aki le akarta váltani a kádit – megkérdezte tőle:

„Mond csak bölcs kádi, süt a nap a földön?”

„Nem tudok így felelni a kérdésedre, ó, kegyelmes pasa” felelte a Kádi.

„Miért?” – kérdi a pasa.

„Mivel nem mondtam azt, hogy süt az egész földön a nap, azt sem, hogy nem süt...” – felelte a Kádi.

„Buta vagy Kádi” – szólt a ravasz pasa. „Hát nem látod, hogy süt a nap? El is csaplak a Kádiságról!” S meg sem hallgatta. Mikor a Kádi így okolta meg a véleményét: „A nap ugyan süt a földre, s te látod is, de csak az egyik felén, a föld másik felén nem, azért van ott éjszaka.”

Én sem tehetek mást, mint különböztetek a dolgokban, még ha el is csapnak miatta. Nem mondhatom, ha tárgyilagos vagyok Nagy Dömötörrel, hogy jó, vagy rossz, hanem csak azt, hogy sok jót és sok helytelen dolgot művelt. [A] Kerekes családról sem mondhatom, hogy jó, vagy rossz. Kerekes Öcsivel jóban vagyok. A mamája haragszik rám, az apja pedig betört. Politikai semlegességem állandó hangoztatásával szembeállónak látszik, hogy ilyen kérdésben nem tanúsítok egészen elutasító magatartást. Ez onnan van, hogy ebben a kérdésben nem állhattam más álláspontra

anélkül, hogy emberségemet meg ne tagadtam volna, mert ez az esemény több volt politikánál, másrészt azonban nagyon óvakodtam, hogy ebben a kérdésben se menjek addig, ami már politika volna. Jól tudom, hogy nincs kizárva, hogy az ateista propaganda elleni küzdelemben és az egyházat eláruló papokkal szembeni magatartásomat és megnyilatkozásaimat az ún. „reakcióskodók” politikailag értelmezték, s következésképp állami részről még inkább értelmezik is. Magam részéről mindig tiltakozni fogok és tiltakozom is az ilyen jellegű félre- és belemagyarázások ellen: de többet nem tehettem s nem is tehetek. A politizálást magamhoz és hivatásomhoz méltatlannak tartom, mivel nekem minden igazságszerető emberhez küldetésem van, még ha az téved is, tekintet nélkül arra, hogy milyen pártállású, vagy világnézetű. Ez nem jelenti azt azért még, hogy egyet⁴¹ is értek, sőt együtt is dolgozom vele. Ez a részrehajlás nélküli hibámra minden oldalon egyformán rámutató elfogulatlanságom, mely egyben felülemelkedik a politizáláson, közismert most is, leszámítva a személyi ellenségeim vélekedését.

Ezek az események messze túlnőttek a politika keretein, éppen ezért minden politikán felülemelkedő⁴² semlegességem ellenére sem titkolhattam, hogy együtt éreztem azokkal az egyetemistákkal, akik hangot mertek adni annak a közfelháborodásnak, mely az akkori rendszer törvénysértései, visszaélései, önkényeskedései nyomán joggal fellángoltak s mivel országos méretűek voltak, méltán az egész országot felölelték. Nyilván rólam, aki mindig a jogtalanság, visszaélések és hibák terén az igazságért kendőzetlenül kiálltam és felszóltam, senki sem hiszi el, hogy épp egy ilyen esetben maradtam volna érzéketlen. Ugyanannyira [olyannyira] nem [maradtam az], hogy még a forradalomtól függetlenül, arról nem is tudva, elhangzott felszóllásomat a lecsukott papok és a hercegprímás-ügy egy éven belül vizsgálása érdekében [megtettem]. Mikor mindenkit rehabilitáltak már lassan: szintén kapcsolatba hoztak a forradalmi eseményekkel. Bár semmi kapcsolata nem volt a kettőnek – nem vitázom azokkal, akik helyettem óhajtnák jobban tudni, hogy mit akartam⁴³ – s azt sem bántam, ha összehozták a kettőt, mert felszóllásom kifejezetten az egyház érdekében volt s teljesen politikamentes. Nem bánom azért sem, mert legalább semlegességemet nem foghatja fel senki esélyeket latolgató köpönyegforgatásnak,⁴⁴ amely azt lesi, merre fordul a kocka.

Nem ítélem el tehát azokat az egyetemistákat, akik mellé a nép százezres sorokban állt oda rögtön, akik mellé az ellenük kiküldött rendőrök és katonák is oda álltak, jelezvén, hogy a népnek igaza van, s hogy ők a nép mellett állnak, akik mellé az ellenük kivezényelt orosz helyőrség is odaállt, akik követeléseit a kormány is elfogadta, még azon tagjai is, akik ma is vezető poszton vannak. Nem helyteleníthetem azt, ami akkor volt, amikor mindenki úgy érezte magát, mintha most jött volna el a mennyország, mintha valaki hatalmas nyomástól szabadult volna meg s úgy látta mindenki, hogy ezután minden jó lesz. Olyan volt az egész, mint Upton Sinclair: „Loves Pilgrimage”⁴⁵ (Szerelem kálváriája vagy újabban szerelem tövises útja) című regénye fő hőségnek Tirzinek „Igazság bajnoka” című könyvében lerajzolt Hatavi állama, ahol mindenki önkéntelenül igazat mond, s csatlakozik hozzájuk minden ellenük kiküldött is. Ismétlen ezekkel nem együtt érezni, ezeket elítélni lehetetlenség volt.

Ha valakit el kell ítélnem, az akkori rendszer vezetőjének lehetetlen, törvényteleniségekkel, önkényességekkel, visszaélésekkel teli szereplése, melyben világosan megmutatta,⁴⁶ hogy egyáltalán nem a nép érdekei vezetik, a nép jólétéért küzdés csak máz, jogcím, ürügy: erre rátette a koronát, mikor belelövettek abba a népbe, amelyért állítólag küzdött mikor az a sérelmeire hivatkozott. Ezt nem lehetett nem elítélni, nem emlékszem, de az események hatására nincs kizárva, hogy magam is kifejeztem felháborodásomat, mikor tankokkal lötték szét a védtelen népet a parlament előtt, akiket a plébánia területén lévő Tétényi úti kórházban⁴⁷ magam is láttam, mikor, mint haldokló pap kellett ellátnom, s az ilyen népellenes tömegmészárlók ellen fegyvert ragadókat is megértem, mert ilyen ellen jogos, bár helytelen volt. Tudniillik itt mérgesedett el végleg a dolog. Amikor épp itt kellett volna megállni, az alkotmányos reform úton elért eredményeket elkönyvelni. Ebben voltak nagyok a lengyelek, s ezért

vannak jobb helyzetben. De az akkori vezetőség a hibás ebben is, hogy túlszaladt a forradalom ezen a ponton, mivel egyáltalán nem akart semmi hibát elismerni, s a nép vezetőségének adta ki magát, mivel azért kérte az orosz segítséget, mert már látta, hogy senkire sem számíthat az országban.

Helytelennek tartom, de érthető volt, hogy a vérengzések után egymás után léptek fel a felkorbácsolt kedélyekben a szélsőséges indítványok, a visszaélések, a túlkapások, az embertelenségek: erőszak erőszakot kelt, régi tétel már, a nép elkeseredése a rálövő, nem népvédelmi, hanem államvédelmi rendőrség ellen teljesen érthető. Attól függetlenül a lincselés az önkényes igazságszolgáltatás, egyéb embertelenségek nagyon is elítélendőek, főleg azért, mert az ellenőrizhetetlen önkényeskedés idején mindenki így intézheti el személyi ellenségét, aki különben ártatlan, ahogy akarja s ez a teljes anarchiához vezet.

Bár állítják, hogy a forradalmat szervezték: ezt ebben az általános fejetlenségben sehol sem lehetett látni, mindenki azt csinált, amit akart, mindenki a maga feje után ment, senki nem dirigált senkinek, szervező vezér, vezetőség sehol nem volt látható, aki kezében tart mindent. A túl sok⁴⁸ szabadság se jó úgy látszik s a forradalom itt bukott el. Széthúzó magyar most is megmutatta, hogy egy kis nyomás kell neki, hogy összetartson, anélkül szétesik. A szervezetlenség megmutatkozott a felmérési hibákban is: nem volt senki, aki átlátta volna a szélsőségeket, a követelések⁴⁹ kivihetlenségét, „sokat akar a szarka” mondja a közmondás is. Sajnos így ebben nagyon el kell marasztalnom honfitársaimat, minden jóindulatuk s igyekezetük ellenére, még ha talán ezért megbántva érzik is magukat, mindjárt ilyen párt, olyan párt, nem érdemli meg az ilyen, hogy az Isten⁵⁰ segítse.

Csak a legmélységesebben elítélhetem azokat, akik 1956 előtt játszották a nagy rendszerhűt, 1956-ban a lelkes hazafit, miután az egyetemisták véreztek: úgy látszott az ő rövidlátó látásuk számára, noha most már az új helyzet biztos, gyerünk kihasználni a mások által kivívott lehetőségeket. Együk meg a másik által kikapart gesztenyét. Miután az egyetemisták küzdelembe belefáradva félreálltak, akkor jön az ő idejük, akik olyan⁵¹ nem látják be, hogy az idők szava már más. Ismételem, csak elítélni tudom az ilyen zavarosban halászókat,⁵² nem politika, hanem jellemtelenségük miatt. Mert azért azokat a kommunistákat is becsültem, akik bár tévesen, de meggyőződésük mellett, ha kellemetlenségek és inzultálások is érték miatta, s ha azt vezetőik egészen lejáratták, kitarítottak. Nem veszem azonban ide azokat, akik azért maradtak meg csak régi álláspontjuk mellett, mert úgy látták, hogy nekik úgymint hiába az átállás színlelése, tetteikért úgymint felelősségre vonják [őket], egyetlen út a régi rendszer fenntartása. Politikától függetlenül elítélem azokat is, akik mások kínjából külföldön⁵³ saját komisszáriák takarására érvet kovácsoltak. S ha egyáltalán igaz, bár én nem értesültem róla, hogy külföldiek is beleavatkoztak. Mivel a forradalom nemes reform jellegét kompromittálták ezzel, azt külföld intervencióvá züllesztve – szintén csak súlyosan elítélhetem, mert egyben azt a látszatot adták volna, hogy nem elég erős a magyar nép ennek a belső forrásának végbevételére, s egyben ürügyet szolgáltatott arra, hogy a szocialista vívmányait és saját létüket végveszélyben látják azok a kommunisták is, akik a hibákat elítélték, s ezért ők is külföldi, orosz segítséget kérjenek.

Ettől függetlenül bár megértem őket, hogy a tűzvész idején nem latolgatja⁵⁴ senki azt, hogy rentábilis-e a tűzoltásra⁵⁵ kiöntött víz vagy nem éri meg a tűzkár a rápocsékolt víz árát. Mégis ezt az eljárásukat nagyon helytelennek tartom, mert ezzel kifejezték azt, hogy nem bíznak a magyar népben, hogy ha az igazán kemény dríllt gyakorló Rákosit és Gerőt elsöpörték, még ha szervezeten is, akkor még inkább, hisz azok felkészültek rá, mert nyilván, ha mindenki, akkor ők⁵⁶ is. Tudtam a szervezésről, készülődésről. (Bár szerintem ezt nem szervezte senki, legfeljebb hangot adott, bedobta a kanócot az izzó zsarátnokba.) Akkor ez a magyar nép ezután már új belföldi leigázást nem tűrt volna el, külföldről egyáltalán szó sem volt. Állítólag a népet külföldi propagandával félrevezették s ezért volt a kommunizmus ellen, s ezt kellett megvédeni már a forradalom végén. Csak

az érthető nehezen, hogy hogyan tudták a tizenegy éves kommunista állandó propaganda eredményét oly egy-kettőre⁵⁷ szétfoszlatni, s a népet saját kárát jelentő dolgokra rávenni, pl. Tsz. felosztás, kommunista pártellenesség,⁵⁸ stb. Ha azok addig egész félreérthetetlenül a nép hasznára voltak, amit tizenegy év propagandája nem ért el azt ezután külföldi segítséggel visszajövők el tudják érni. Ezek a tényezők sohasem voltak meggyőző erők, legfeljebb kétszínűsítő erők.

Állítólag polgárháborútól félték, de megérte, hogy helyette világ botrányára összelőtték a fővárost. A végső kényszerbe szorították azokat, akik szintén ezek után semmi jót sem várhattak: de ha az ellenforradalmárok kevesen voltak s a nép se állt mellettük, miért kellett ilyen nagy⁵⁹ hadi összpontosítás és felhajtás.

Megérte, hogy a megszorultak világgá szaladva mindenfelé, csak még jobban kompromittálják az egészet, jelezvén azt, hogy innen, aki csak tud, menekül – a párnából szélvész idején szétszórt tollakat összeszedni lehetetlenség. S ezzel még elérték azt is, hogy világszerte kedvezőtlen színbe kerüljön a kommunizmus. Elérték még azt is, hogy mindenki úgy fogadta őket, hogy jön vissza mindaz, ami régi, ami régen rossz volt, csak a cégtábla változott. A nép pedig látta, hogy nem ő hozta vissza a kommunizmust, hanem néhányuk⁶⁰ külföldi segítséggel, a javulások a néhány engedmény csak taktikai húzás, ideig-óráig, ezek súlyos vádak és látszatok, de mindezeket az a lépés igazolta, éppen ezért nagyon helytelennek tartható csak az, hogy ebben az elkecseregetett partizánharcban mindkét oldalon a legkíméletlenebbül folyt a harc, azon senki sem csodálkozik. Hogy ilyenek híre akármely oldalról is jött, ettől függetlenül a maga visszataszítóóságában azonban nagyon is felháborító volt.

Mindezek papírra vetése politizálásnak tűnik s sok értelme nincs is. Politizálás volna, ha ezt hangoztatnám. De nem voltam soha a szavalás híve, ezek, amit itt leírtam az eseményekkel kapcsolatos viszonyulásomat jelzik, ahogy én láttam, amely események mellett nem mehettem volna el semlegesen, emberségem megtagadása nélkül. S amit tettem ezekkel kapcsolatban, azok terén is mindig a politikai jelleg erős kerülésén voltam rajt, mivel láttam, hogy még a 23-án megtartott papi gyűlési, papok ügyében tett felszólalásomat is politizálásnak veszik, a sebesültekhez és a haldoklókhoz jártam be a közeli Tétényi-úti kórházba, többet nem tehettem semlegességem feladása nélkül. Nem tettem semmi lépést [október] 26- [és] XI. 3 közt sem, hogy a politikai életbe beavatkozzam.⁶¹ Nem mentem fel Mindszenty hercegprímáshoz⁶² sem, hogy ügyében való felszólalásomért legalább kellő elismerést kapjak. Hogy miért nem lázítottam, miért nem prédikáltam a forradalom érdekében, egyrészt mert a szószék nem erre való, másrészt, mert felesleges a Dunára vizet hordani, akit akkor még buzdítani kellett, az reménytelen eset volt. Hogy miért hoztak az emberek [a] forradalommal kapcsolatba, az onnét van mégis, hogy a rendőrségen a X. 23-i felszólalásomat a forradalommal együttműködésnek véelve III.15 [és] – IV.4. [közt] két hétig biztonsági őrizetbe vett[ek], melyet az emberek szerfölött méltányoltak akkor és utána is, azért mert semlegességemet passzív rezisztenciának vélték, burkolt politikai magatartásnak. Mászt nem vehettek annak, mert rendszerszidásba, orosz szidásba, kommunista szidásba nem bocsátkoztam soha, mert a köztudomású dolgok megállapítását értelmetlenségnek tartottam. Pl. „rossz idő van” stb. Nagy okosan állapítja meg, mikor ez első pillantásra nyilvánvaló talán az, hogy álszínűségekért elítélt 56-ban nagyszájú „lelkes hazafiakat”, akik mikor ez kellemetlen lett, hogy magukat fedezzék, beálltak „lelkes, rendszerhű embernek”. Magam részéről akkor se, utána se, de most se beszélek többet, s másként – azokat az embereket nem bírtam, akik mindig akkor jönnek rá, hogy „tévedtek”, amikor az állásfoglalásuk kellemetlen kezd lenni. Számukra, akik X. 23-án rájöttek, hogy rossz volt a kommunizmus, decemberben meg rájöttek, hogy mégis jó (illetve pontosabban hasznos). Ezeket méltán és joggal elvtelen haszonlesőnek tartottam. A meggyőződéses ember, még ha ellenségem is, még ha téved is, becsülöm, ha elveire mindent rátett, de szívből megvetem azokat, akik azért álltak be a pártba, hogy azt „felhívítsák” s így azért jelezzék, hogy nagy áldozatot hoztak az „ügyért”, melynek azért ők így is hű emberei. Ezek tényleg felhívították a pártot, de senki sem vesztett velük, de senki sem nyert

velük. Ez a haszonleső kétszínűség és a széthúzás, meg⁶³ a mérséklet hiánya, ami minden baj oka. Ebben nagyok a lengyelek. Ezért első feladatnak tartottam, hogy elvhű, jellemes emberek legyenek, különösen, akik igazán keresztények akarnak lenni. Ezért látszom ellenségesnek, nem azért, mert az állam egyházra sérelmes tevékenységébe nem kapcsolódtam be, sőt elítélem: hogy örültem annak, hogy megszabadult az egyház az ellene dolgozó papjaitól, ha azért vagyok „ellenforradalmár” vagy ellensége az államnak, nem bánom.

(folyt. köv.)

G: Bné.
Ny.t.sz8-1307/1961.

[ÁBTL 3.1.9. V-146695/3. Dr. Werner Alajos és társai, 415–423. Géppel írt szöveg.]

¹ Az értékes szakmai konzultációkért, valamint a dokumentumok előkészítéséért és rendelkezésre bocsátásáért köszönetet mondok Vörös Gézának, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára levéltárosának. A Regnum Marianum illegális tevékenységéhez, illetőleg az 1956-os eseményekhez kapcsolódik forrásközlésként Keglevich István (1927. október 27. – 2000. augusztus 28.) római katolikus lelkész 1961. április 28-án felvett kihallgatási jegyzőkönyve, illetőleg az ugyancsak 1961-ben készült, az 1956-os szabadságharcról a kihallgatások alkalmával tett önvallomása. Jelen dolgozatban a forrásközlésként publikált dokumentumok az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) találhatóak. A dokumentumok javított formában kerülnek közlésre, lábjegyzetben megadva az eredeti (sokszor nyelvhelyességi szempontból hibás) szavakat, szókapcsolatokat (az eredeti szövegben a hosszú *i*, valamint a hosszú *ú* betűk semmilyen formában nem szerepelnek, helyettük a rövid változatok olvashatók).

² Adriányi Gábor 1935. március 31-én született Nagykanizsán. Az esztergomi ferences gimnáziumban kezdte meg középiskolai tanulmányait, Budapesten kitüntetéssel érettségizett. A Központi Szemináriumból az előjáróság kizárta, mert megtagadta a részvételt a békepapi mozgalomban. 1960-ban Zadravecz István püspök titokban szentelte pappá hivatalos egyházmegyei felhatalmazás híján a Szent Római Egyház titulusára. Lelkipásztori feladatait rejtve végezte, állandó hatósági megfigyelés alatt állt. 1961-ben a letartóztatás veszélye elől sikerült Németországon keresztül Rómába jutnia, ahol a Pápai Magyar Intézet növendéke lett, és a Szent Tamás Egyetemen teológiai doktorátust szerzett. Egyetemi tanári pályafutása 1971-ben a Bonni Egyetem Teológiai Karán vette kezdetét. Címzetes kanonok, a francia Palmes Academique rend lovagja, a varsói Kardynal Wyszyński Egyetem tiszteletbeli doktora, a Magyar Tudományos Akadémia köztestületének, illetve az Akadémiának külső tagja. Kitüntették a Szabadság hőse emlékéremmel. 2005-ben megkapta a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumától a Fraknoi-díjat, 2006-ban a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság tiszteletbeli tagjának választották, ugyanebben az évben a magyar köztársasági elnök a Szabadság hőse emlékéremet adományozta részére. 2015-ben a Magyarországi Mindszenty Alapítvány Mindszenty József-életműdíjat, a Hittel a Nemzetért Alapítvány Mindszenty Emlékplakettet adományozott részére, majd a Magyar Érdemrend Tiszti-kereszt polgári tagozat kitüntetésben részesült. 2015-ben megyéspüspöke (Márfi Gyula veszprémi érsek) kinevezte őt felsőörsi címzetes préposttá. <http://www.mindszentyalapitvany.hu/products/dr-adrianyi-gabor/> Utolsó letöltés ideje: 2016. július 24.

³ Az említett esztergomi egyházmegyei lelképásztor 15 éven keresztül haláláig (1996-ig) a szerző személyes jó barátja, hittantanára volt. Krajsovszky, 2010.

⁴ Bölcsvölgyi Zoltánt az állambiztonsági szervek zsarolással arra kényszerítették, hogy adjon információkat a Regnum Marianum közösséggel kapcsolatban, amelyet aztán ő a regnumisták előtt felfedett. ÁBTL 3.1.9. V-147802. 55., 183., 191/1.

⁵ ÁBTL 3.1.9. V-146695.

⁶ Keglevich Istvánt 1957-ben indokolás nélkül kétszer két hétre őrizetbe vették. 1960 novemberében a politikai rendőrség összeesküvés előkészítésében való részvétel vádjával letartóztatta, majd 1961 júliusában a „Werner-féle Regnum”-perben a Budapesti Fővárosi Bíróság 5 év börtönbüntetésre ítélte. 1963 márciusában közkegyelemmel szabadult. 1964 decemberében több regnumos pappal együtt ismét letartóztatták, majd 1965 áprilisában az „Emódi”-perben (második regnumi per) ismét 5 évre ítélték, amit a Legfelsőbb Bíróság helyben hagyott. 1971-ben szabadult. Ezt követően beosztáson kívüli, majd nyugdíjas lelkész volt. Magyar Katolikus Lexikon – Keglevich István-címszó: <http://lexikon.katolikus.hu/K/Keglevich.html> (utolsó letöltés: 2016. július 24.)

⁷ ÁBTL 3.1.5. O-11802/1-29.; Wirthné, 2015.

⁸ Zimándi, 1992; Szántó, 1993; Rosdy (szerk.), 2006; Magyar Katolikus Egyház, 2007.

⁹ Helyesen Váli úti elemi iskola.

¹⁰ Az intézmény pontos neve: Budai Szent Imre Ciszterci Gimnázium. Már a két világháború között is Villányi útnak hívták ezt az utat.

¹¹ „A Mária kongregáció (latinul *Congregatio Mariana*) egy olyan katolikus lelkeségi mozgalom, hitbuzgalmi egyesület, mely Loyolai Szent Ignác-i lelkülettel a római katolikus egyház tanítását vallja, és Szűz Mária-tiszteleten alapul. Magyarországon az első kongregációt 1580 körül Pázmány Péter vezette. II. József 1788-i rendelete 80 kongregációt oszlatott fel. Szervezeti kiteljesedésük 1907-tel, a magyar Mária kongregációk egyesülésével indult meg. 1924-ben a jezsuiták Rómában központi titkárságot szerveztek a kongregáció világmozgalommá alakítására. Ezzel a feladattal Bangha Bélát bízták meg, aki emiatt Rómában tartózkodott 1923 és 1926 között, továbbá az 1925-26-os jubileumi évben ő vezette a magyarországi kongregációk tagjait római zarándoklatra. Együttal a Mária Kongregáció latin nyelvű változatát szerkeszti ott. 1926-ban a kongregációk szövetségbe tömörültek Magyarországi Mária Kongregációk Országos Szövetsége néven, és az *Actio Catholica* irányítása alá kerültek. 1930. augusztus. 21-én a Nemzetközi Mária-nap alkalmából Budapesten volt a kongregációk nemzetközi kongresszusa. 1943-ra 70 férfi kongregációban 2500, 130 női kongregációban 7 ezer, 200 fiú kongregációban 7 ezer, 300 leány kongregációban 16 ezer, összesen kb. 33 ezer tag volt. XII. Piusz pápa 1948-ban kiadott *Bis saeculari apostoli konstitúciója* kezdeményezésére alakult meg 1953-ban a Mária Kongregációk Világszövetsége. A második világháború után az iskolák államosításával Magyarországon tevékenységüket megszüntették.”

Mária

kongregáció

https://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%A1ria_kongreg%C3%A1ci%C3%B3#T.C3.B6rt.C3.A9nete (utolsó letöltés: 2016. július 24.). Bangha Béla jezsuita a kongregációkról, illetve a Mária-kongregációról a következőképpen ír: „Kongregációnak nevezik a római kúrián működő állandó bíborosi bizottságokat (pl. *Congregatio Rituum*, *Congregatio de re sacramentaria*, stb.). Kongregációnak nevezik továbbá azon újabb szerzetestársulatokat, melyeknek tagjai nem ünnepélyes, hanem csak egyszerű fogadalmakat tesznek. (Ilyenek a redemptoristák, irgalmas nővérek stb.) Innen átvitt értelemben kongregációnak nevezik a szerzetesrendeket általában is; ezen értelemben beszéltünk pl. a francia »kongregációk« üldöztetéséről. S végül kongregációnak, teljesebben Mária-kongregációnak nevezük azokat a hitbuzgalmi egyesületeket, melyeknek többnyire világiak, felnőttek és ifjak, férfiak és nők a tagjai, kik a Mária-kultusz intenzívebb művelése által akarják a katolikus valláserkölcsei életet mindenekelőtt önmagukban, másodsorban környezetükben előmozdítani.”

Bangha, 1921. http://mtdaportal.extra.hu/books/bangha_bela_mi_a_kongregacio.pdf (utolsó letöltés: 2016. július 24.). Mindszenty-Pehm József, Magyarország későbbi hercegrímása már gimnazista kora óta kapcsolatban volt a Mária kongregációval. Amikor 1903 őszén, 11 évesen a szombathelyi premontrei gimnáziumba került, már akkor nagyon hatott rá a kongreganista szellem, mivel ő lett a kongregáció prefektusa, aki a többieket is vezette. A Mária kongregáció döntően hatott Mindszenty jellemének, személyiségének kibontakozására. Később, már plébánosként Zalaegerszegen töltött éveiben is erőteljesen támogatta az ottani Mária kongregációt. Szeifert, 1991. http://eucharisztikuskongresszus.hu/SZF_Mindszenty_118.html (utolsó letöltés: 2016. július 24.) A kereszténység és a magyarság, az egyház és a haza már kora fiatalságában elválaszthatatlanul összefonódtak Mindszenty Pehm József gondolat- és érzélemvilágában. „Amikor én még kisdíák voltam – emlékezik vissza – és kongreganista tagavatásra álltam, a szívemet elfutotta a melegség, hitem és hazám egy tűzzé váló szeretete a Magyarok Nagyasszonyában.” Közi Horváth, 1980. <http://www.katolikus.hu/mindszenty.html#m7> (utolsó letöltés: 2016. július 24.). Mindszenty József hercegrímásként is kiemelt figyelmet fordított a kongregációkra. Ezt bizonyítják többek között az 1945 és 1948 között a különböző kongregációs események kapcsán elmondott beszédei is. 1946. május 26-án az egyetemi kongregáció új tagjaihoz intézett beszédje. Vecsey (s. a. rend.), 1957a: 204–206. Beke (össz., jegyz.), 1991: 133–134. 1947. május 15-én Budapesten a kongreganista avatáson elhangzott beszédje. Vecsey (s. a. rend.), 1957b: 285–288. Beke (össz., jegyz.), 1994: 59–61. 1947. december 8-án a Regnum Marianum férfikongregáció fogadalmújítási szentmiséjének celebrálása és hozzájuk intézett szózata. Vecsey (s. a. rend.), 1957b:320–323. Beke (össz., jegyz.), 1994: 175–176.; valamint ugyanezen esemény aznapi záró ülésén elmondott beszédje. Uo. 1994: 177.

¹² Endrefalva egy Nógrád megyei falu.

¹³ Eredeti szövegben minden esetben: Regnum Mariánum.

¹⁴ A Regnum Marianum Katolikus Közösség a magyarországi katolikus mozgalmak egyike. Neve a régi magyar Regnum Marianum-eszméből származik. A szervezetet magát is gyakran nevezik egyszerűen Regnum Marianumnak (a kifejezés jelentése: Mária országa). A XIX. század végén Budapesten 9 katolikus pap-hittanár közösségi életet kezdett a fiúifjúság nevelésére. Szerzetéhez hasonló, de fogadalom nélküli közösségben éltek. Vezetőjük a választott házfőnök volt. Céljuk az volt, hogy Magyarország – Szent István király szándéka szerint – valóban Mária országa legyen. Az alapítók lelki mentora és támasza Prohászka Ottokár esztergomi spirituális, a későbbi székesfehérvári püspök volt. A mozgalom 1898-ban Mária Kongregációként indult. Röviddel a cserkészmozgalom magyarországi elterjedése után a Közösség alapító tagja lett a Magyar Cserkészszövetségnek, 3. sz. Regnum Marianum Cserkészcsapatok néven. A kétféle gyermeknevelő irányzat értékeit egyetlen

életstílusba ötvözték, melynek jelmondata: „Gratia supponit naturam” (A kegyelem a természetre épül). 1901-ben Majláth Gusztáv erdélyi püspök megvette számukra a Budapest VII., Damjanich u. 50. sz. alatti házat. Az udvar közepén egy kápolna épült, a közösségi élet és nevelés központja. A rendszeres kirándulások, táborok, szakkörök lehetőséget adtak a fiatalok nevelésére, mindezt imádságos lelkülettel. Kórusuk, zenekaruk és bábszínházuk is volt. Nyomdájuk, az „Élet” nyomda sok ifjúsági könyvet adott ki. Havi folyóiratuk, a *Zászlónk* 10–18 éves fiúknak, a *Nagyasszonyunk* a lányoknak, a *Kispajtás* pedig a 10 év alatti korosztálynak szól. A kommunizmus nem kímélte a Regnumot sem. 1951-ben a Házat államosították, az atyákat az egyházmegye plébániáira helyezték. De a közösség folytatta tevékenységét, titokban szervezve a csoportok találkozóit, táborokat és más eseményeket. Közben a nevelés kiegészült a lányokkal is, és idővel az ifjúsági csoportok 18 éves koruk után is együtt maradtak. Így a Regnum mindenki számára nyitott lett, a legfiatalabbaktól a legidősebbekig. A zaklatások folytatódtak. Három külön koncepció perben (1961, 1965 és 1971) 13 papot ítétek el összesen 71 évre, 3 laikus vezetőt pedig összesen 4,5 évre. A közösség vezetői és egyszerű tagjai is gyakran szenvedtek hátrányt (munkahelyekről történő elbocsátás; egyetemi felvétel elutasítása; papok elhelyezése kis, távoli plébániákra). Az ifjúsági vezetők viszont az éppen szabadlábbon maradt atyákkal együtt tovább vezették a Közösséget, így az atyák felelős partnereivé nőttek fel. A Regnum Marianum volt az egyetlen, magyar ifjúsággal foglalkozó közösség, amely az állandó zaklatások ellenére folyamatosan élt és működött a kommunista rezsim alatt is. <http://www.regnum.hu/node/332> (utolsó letöltés: 2016. július 24.). Emődi, 1989; Dobszay, 1991. http://www.eucharisztikuskongresszus.hu/pdf/Regnum_fuzet.pdf és <http://www.eucharisztikuskongresszus.hu/Regnum.html> (utolsó letöltés: 2016. július 24.).

¹⁵ Eredeti szövegben: ?

¹⁶ Eredeti szövegben: Szuchi.

¹⁷ Emődy László, vitéz (1919. október 20. – 1988. december 24.). A budapesti Szent István Gimnáziumban érettségizett 1937-ben, teológiai tanulmányait Esztergomban végezte, itt szentelték pappá 1942. június 14-én. Ezután káplán Csillaghegyen, 1944-től hittanár Budapesten a Szent Lujza Intézetben, 1945-ben a Bárány Kemény Zsigmond Gimnáziumban. 1951 októberében Hamvas Endre esztergomi apostoli adminisztrátor az Állami Egyházügyi Hivatal nyomására beszüntette a regnumi közösséget, ők azonban 1952-től tovább folytatták tevékenységüket, de már az elvett Regnum-háztól függetlenül, családon belül. Emiatt 1953–1958 között rendelkezési állományba került. 1953 novemberében ugyanis „tartós szabadságot” kapott az egyházi hatóságtól. Utána segédmunkás, majd 1957-ben káplán Budapest-Józsefvárosban, 1958-ban Budapest-Kelenföldön. 1960. november 22-én letartóztatták az úgynevezett Keresztény Front elnevezésű csoportosulás miatt, amely a regnumi papokat jelentette. 1961-ben a Fővárosi Bíróság Schönherz Zoltánné-tanácsa tíz társával együtt a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vádjával ítélte el hétévi börtönre. A püspöki kar 1961. március 15-én (még az ítélethirdetés előtt) elhatározta magát a perben levő papoktól. 1963. március 29-én közkegyelemmel szabadult, ami után szolgálaton kívülre helyezték. 1964. december 8-án éjjel ismét letartóztatták és a Fő utcai börtönbe zárták. Bimbó István bíró 1965 tavaszán tárgyalta ügyét, és összeesküvésre irányuló előkészület vádjával öt év szabadságvesztésre ítélte. Mindkét elítélésének valós alapja a Regnum Marianum papi közösséghez való tartozás volt. A bíróság a tisztán vallási, a hitélet elmélyítésére törekvő összejöveteleket minősítette „összeesküvésnek”. A szabadságvesztés letöltése után 1971–1973 között nem végezhetett papi szolgálatot. 1973–1988 között Csillaghegyen volt káplán. Élete szorosan egybefonódott a Regnum Marianum célkitűzéseivel. Rózsavölgyi (Rózsinger) László (1919. március 15. – 1987. augusztus 2.) Budapesten gimnáziumban érettségizett, teológiai tanulmányait Esztergomban végezte, itt szentelték pappá 1942. június 14-én. Ezután káplán Somorján, ahol 1944-ben plébánoshelyettes, és ugyanebben az évben káplán Budapest-Terézvárosban, 1946-ban Budapest-Óbudán. 1947-ben hittanár a II. kerületi Kiscelli úti Zrínyi Gimnáziumban. Ismét káplán 1949-től Budapest-Kelenföldön, 1957-től Tokodon. 1957. március 6-án, miközben a Damjanich utcai kápolna létrehozásán tevékenykedett, a rendőrség letartóztatta azzal a váddal, hogy szabálytalanul kezelte a pénztárat. 1957. március 29-én engedik szabadon. 1958-tól káplán Budapest-Szent Rókus-templomban, 1960-tól lelkész Szügyön. 1960. november 5-én szentelték titkos püspökké (hasonlóan az 1970-ben Felvidéken szentelt Parádi Gyulához és Rédei Józsefhez; lásd Fejérdy, 2010: 129–155. http://eucharisztikuskongresszus.hu/FA_szemin_17.html (utolsó letöltés: 2016. július 24.)). 1960. november 22-én előzetes letartóztatásba helyezték és a regnumi perben három év tíz hónapra ítélték. 1961 februárjától 1963 márciusáig Márianosztrán raboskodott. Ezután titokban hitoktató, írásos anyagokat sokszorosított, és az összejöveteleken szétosztotta. 1964 októberében átvette Emődy László egyik ifjúsági csoportját. 1964 decemberében ismét börtönbe zárják hat évre, ahonnan 1969-ben szabadul.

Tompa (Malák) Nándor (1919. augusztus 6. – 1994. május 31.) a budapesti Bolyai Reál Gimnáziumban érettségizett. Teológiai tanulmányait Budapesten, a Hittudományi Karon végezte. Esztergomban szentelték pappá 1943. június 13-án. Ezután káplán Tokodon, és még ugyanezen évben Piskén. 1944. január–augusztusa között betegszabadságon, és még ugyanezen évben káplán Budapest-Örökimádás-templomban, 1945-ben Budapest-Kelenföldön. 1946-ban bent lakott a Regnumban egészen 1950-ig, ekkor hittanár Budapesten a Thököly úton, az Építőipari Középiskolában. 1950-ben kiegészítő lelkész Budapest-Regnum plébánián. Ebben az

időben Emödy László regnumi atyával együtt foglalkoznak a ministránsokkal, ahol szentírás-magyarázatot is tartanak. 1951-től a földalatti regnumi csoport tagja. Jelen volt az illegális működést elhatározó megbeszélésen. Régi és új tagokból csoportokat állítottak össze, amelynek tagjait igyekezett távol tartani a Kommunista Ifjúsági Szövetségtől (KISZ) és az úttörőmozgalomtól. 50–60 fiatallal foglalkozott. 1952-ben kiségitő Budapest-Jézus Szíve-templomban, és még ugyanezen évben Budapest-Várban, 1953-ban Budapest-Csillaghegyen, 1956-ban Budapest-Tömő utcai lelkészsegen. Mindszenty József 1956-os szemináriumi látogatásán jelen volt. 1960. november 22-től előzetes, 1961 februárja és 1963 márciusa között tényleges letartóztatásban van, és a Regnum-per vádlottjaként börtönbe kerül. 1961 júliusában a Regnum-perben II. rendű vádlottként Fazekas Ferenc bíró elnökletével „a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel büntette” miatt négy év börtönbüntetésre ítélték. Börtönéveit Márianosztrán töltötte. Szabadulását követően, 1963-ban rövid betegszabadság után a Budapest-Belváros Szent Mihály-templomban kiségitő és még ugyanezen évben Budaörsön, 1965-ben pedig Budapest-Örökimádás-templomban. 1981-ben nyugállományba vonul. A papi hivatások ébresztése és ápolása terén különösen is kiemelkedő volt tevékenysége.

Werner Alajos (1905. július 14. – 1978. november 8.) Pozsonyban végezte tanulmányait, majd az érettségi után Győrött kispapnak jelentkezett, de elutasították. Mikes János szombathelyi püspök azonban felfigyelt jó zenei tehetségére, így engedélyezte, hogy hittudományi és zenei tanulmányokat folytasson. 1928. június 17-én pappá szentelték. Mikes püspöknek köszönhetően Rómába került, ahol 1933-ig magas fokú zenei tanulmányokat folytatott. Egy rövid időre hazatért, 1931-ben, amikor teológiai doktorátust szerzett. 1934-ben hazatért Szombathelyre, ahol elkezdte szervezni a később híressé vált kórusát, a Schola Cantorum Sabariensist. 1936-tól a Zeneakadémia egyházzenei tanszékén előadásokat tartott, ekkor került jó barátságba Kodály Zoltánnal. 1938-ban kórusával fellépett a Budapesten rendezett 34. Eucharisztikus Világkongresszuson, amely nemzetközi hírnevet szerzett nekik. A tanításon túl Harmath Artúrral, Bárdos Lajossal, Forrai Miklóssal, Kodály Zoltánnal (akinek gyóntatóatyja is volt) együtt tarták fel a magyar egyház- és népzene kincseit. 1944-ben Budapestre költözött, ahol tanári állást kapott. Azonnal megkezdte a Schola Regia kórus kiépítését. A kórustagokkal a próbákat a lebombázott, félig romba dőlt házakban tartotta. 1946. január 10-én ő gyóntatta meg, majd kísért a vesztőhelyre Bárdossy László volt magyar királyi miniszterelnököt, akit a népbíróság halálra ítélt. 1948-ban lett a Regnum Marianum Hitoktató Központ házfőnöke. Egy évvel később megszüntették az egyházzenei tanszékét, s ezzel Werner atyát is megfosztották tanári állásától. Kántor-káplánként Máriaremetére került, ahol az általa vezetett gyermekkórus meghallgatására egész Budapestről zarándokoltak az emberek. A regnumbeli fiatalok nevelésével való foglalatossággal sem hagyott fel, noha paptársaival együtt tudta, hogy tevékenységükért börtön várhat rájuk. 1961. február 6-án hatvannyolc paptársával együtt tartóztatták le. Öt év börtönre ítélték. Vagyontárgyait – zongoráját, könyvtárát, írógépét – elkobozták. Kodály Zoltán kísérletet tett a kiszabadítására, de ő állítólag azt a következőképpen utasította el: „*Vagy mindenkit, vagy engem se.*” Márianosztrára, majd a gyűjtőfogház cipésműhelyébe került. A börtönben kórust alapított – rabokkal, börtönőrökkel. Ő öntött lelket az elítéltekbe, tartott napi rendet a társai között, és gyóntatta őket fürdés közben. 1963-ban, a Hruscsov és Kennedy bécsi találkozója után hirdetett amnesztia alkalmával szabadult. Miután Budapest területéről kitiltották és Celldömölkre helyezték, ott alapított kórust. 1964 decemberében tartóztatták le újra a „népi demokratikus rend elleni vétségért”. 1967-ben szabadult, engedménnyel. Bár azt állította, hogy az ötévi szenvedést nem cserélné fel ötévi római tartózkodásért, egészségileg megviselték a börtönévek. Máriaremetére tért vissza, mivel az újabb ítélet szerint, rendőri felügyelet alatt állva, nem hagyhatta el Budapest területét. A Kodály által visszaszerzett zongoráján, a máriaremetei kórus vásárolta írógépén, maradék megmentett könyvei között dolgozott tovább. Még fogoly volt, amikor a II. Vatikáni Zsinat nyomán elkezdődött a liturgikus szövegek magyarra fordítása, amelynek munkálataiban, szabadulása után, ő is részt vett. Bárdos Lajossal népénekes-könyvet állított össze. Nem sokkal aranymiséje után hunyt el, szívinfarktus következtében. Lásd még:

https://hu.wikipedia.org/wiki/Werner_Alajos, <http://www.magyarkurir.hu/hirek/megemlekezes-werner-alajosrol> (utolsó letöltések: 2016. július 24.). A fentebb ismertetett papi életrajzok forrásai a következők: Beke, 2008; a *Magyar Katolikus Lexikon* elektronikus változata: <http://lexikon.katolikus.hu/> (utolsó letöltés: 2016. július 24.)

¹⁸ Eredeti szövegben: megakarunk.

¹⁹ Eredeti szövegben: Status Membrórum, Disciplina arcani, Vita spirituális Membrórum, Carrierizmus membrórum.

²⁰ A keletnémet püspöki kar 1960. évi pásztorlevele.

http://www.eucharisztikuskongresszus.hu/szemin_116.html;

<http://doktori.btk.elte.hu/hist/wirthnedierabernadett/diss.pdf> (utolsó letöltések: 2016. július 24.).

²¹ Ez a cím a Budapest-Kelenföld plébániához tartozó káplánlakás címe (Somogyi Béla u. 9. fszt. 2.). Esztergomi sematizmus, 1982: 261.

²² Keglevich István a feltett kérdésre már az utolsó mondat nélkül is teljes választ adott. Ezzel a mondatával azonban a körlevél felolvasásának szándékát is a kihallgató tudomására hozta, bátor hitvallást téve annak tartalma mellett.

²³ Eredeti szövegben: loyálisan.

²⁴ Milyen érdekes, hogy egy olyan templomban, közösségben is fel kellett olvasni a téeszésítést támogató körlevelet, amelyet egyáltalán nem érintett a paraszti magántulajdon felszámolása, hiszen Buda belső kerületéhez tartozott. Ez egyben arról is árulkodik, hogy igenis volt mozgástér, hiszen joggal lehetett volna arra hivatkozni, hogy az itt lakókat nem érinti a tsz-ek szervezése.

²⁵ Lásd ehhez Keglevich István 1956-ról szóló, általunk szintén közölt önvallomását is.

²⁶ Ez a kápolna minden bizonnyal az Óbudai Segítő Szűz Mária kápolnaigazgatóság (Bécsi út 175.), amely (1950 óta) az Esztergomi Főegyházmegyéhez tartozik. http://www.esztergomi-ersekseg.hu/?fm=1&am=4&op=plebaniaview&p_id=181 (utolsó letöltés: 2016. július 24.).

²⁷ Eredeti szövegben: olympiát.

²⁸ Eredeti szövegben: olympia.

²⁹ Eredeti szövegben: Felvételek elkészültek.

³⁰ A Mária Légio 1921. szeptember 7-én, Kisboldogasszony ünnepének vigíliáján alakult Írországbán, Dublinban. Frank Duff volt az, aki összehívta társait, azzal a céllal, hogy valami nagyot, nemeset tegyenek Jézusért, az emberekért. Magyarországon a második világháború előtt már volt ilyen szerveződés, de a kommunizmus idején tiltott volt. A Mária Légio, mint világi apostolokból álló szervezet, az Egyház rendjébe illeszkedve, mindig a helyi plébános bejegyzésével, őt segítve működhet. Minden csoport feltétlenül egy már működő szervezet segítségével jöhet létre, annak támogatásával, s a későbbiekben is a többi csoporttal való állandó kapcsolattartással. A Mária Légio tagja lehet bárki: nemre, családi állapotra, iskolai végzettségre való tekintet nélkül, ha egyházilag rendezett életet él. <http://w3.oli.katolikus.hu/lelkisegi-mozgalmak/maria-legio> (utolsó letöltés: 2016. július 24.). A Mária Légio Kézikönyve (*Mária Légio*, 1998) tartalmazza a szervezet működésének szabályzatát és célját. http://marialegio.hu/?page_id=65 (utolsó letöltés: 2016. július 24.).

³¹ Eredeti szövegben: Paulai Caritás igazgató Boltzman strasse 14.

³² Székely, 2011. <http://mek.oszk.hu/09500/09579/09579.pdf> (utolsó letöltés: 2016. július 24.).

³³ Illeg. püspök: illegális püspök; itt minden bizonnyal a jelen tanulmányban is szereplő Rózsavölgyi Lászlóról van szó.

³⁴ Eredeti szövegben: Mindenek előtt.

³⁵ Eredeti szövegben: ?

³⁶ Eredeti szövegben: senkisésem.

³⁷ Eredeti szövegben: félre magyarázni.

³⁸ Eredeti szövegben: de hogy.

³⁹ Eredeti szövegben: olyant.

⁴⁰ Eredeti szövegben: állás-foglalásnak.

⁴¹ Eredeti szövegben: együtt.

⁴² Eredeti szövegben: felül emelkedő.

⁴³ Eredeti szövegben: akartak.

⁴⁴ Eredeti szövegben: köpönyeg forgatásnak.

⁴⁵ Upton, 2007.

<https://www.amazon.co.uk/Loves-Pilgrimage-Press-Upton-Sinclair/dp/1406543497> (utolsó letöltés: 2016. július 24.).

⁴⁶ Eredeti szövegben: megmutatták.

⁴⁷ A Tétényi úti kórház a Budapest-Kelenföld plébániához tartozik. Ennek közelében van a Móricz Zsigmond körtér, amely az 1956-os harcok egyik központja volt. A Móricz Zsigmond körtéri harcokkal kapcsolatos levéltári források szerint itt már a szovjetek első bevonulásakor is komoly összecsapások voltak. A szűkös forrásokból arra lehet következtetni, hogy a körtéren nem alakult ki nagyobb létszámú felkelőcsoport. November 4-étől a spontán módon összeállt civil fegyveresek Oláh Jenő volt hadnagy vezetésével ismét felvették a harcot a szovjet támadókkal szemben. Ekkor a legfőbb bázisukká a 10. számú házat tették, de a Népbüfé tetejéről is célba vették a páncélosokat. A csaknem 80 ellenállóhoz csatlakozott a pápai rohamlöveg-zászlóalj egyik Budapestre vezényelt egysége, lövegekkel jelentékenyen megnövelve az addigi tüzerőt. Állítólag a november 5-ei 6-7 órás harcban egy szovjet légidesszant-alakulat 140 katonája az ellenállók fegyvereitől esett el vagy sebesült meg itt. Végül a szovjetek körbezárták a körteret, mire a szabadságharcosok beszüntették az ellenállást. Lásd ehhez: http://server2001.rev.hu/msite/index.asp?id=3#fnj_171 (utolsó letöltés: 2016. július 24.).

⁴⁸ Eredeti szövegben: túlsok.

⁴⁹ Eredeti szövegben: szélsőségeket követelések.

⁵⁰ Eredeti szövegben: isten.

⁵¹ Itt kimaradt egy szó az eredeti szövegben, esetleg valamilyen pejoratív kifejezés szerepelhetett benne.

⁵² Eredeti szövegben: halászokat.

⁵³ Eredeti szövegben: közföldön.

⁵⁴ Eredeti szövegben: látolgtatja.

⁵⁵ Eredeti szövegben: tűz oltani.

-
- ⁵⁶ Eredeti szövegben: ön.
⁵⁷ Eredeti szövegben: egy-kettő.
⁵⁸ Eredeti szövegben: párt ellenesség.
⁵⁹ Eredeti szövegben: hogy.
⁶⁰ Eredeti szövegben: néhányunk.
⁶¹ Eredeti szövegben: beavatkozzak.
⁶² Eredeti szövegben: herceg-prímáshoz.
⁶³ Eredeti szövegben: még.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.9.	Vizsgálati dossziék	
	V-146695	Dr. Werner Alajos és társai
	V-146695/3.	Dr. Werner Alajos és társai
	V-147802	Bölcsvölgyi Zoltán
3.1.5.	Operatív dossziék	
	O-11802/1-29.	„Fekete Hollók”

Nyomtatásban megjelent források

Beke (össz., jegyz.), 1991

Egyházam és Hazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei I.
Összegyűjtötte, jegyzetekkel ellátta: Beke Margit. Esztergom, Esztergomi Főegyházmegye kiadása. Szent Gellért Egyházi Kiadó.

Beke (össz., jegyz.), 1994

Egyházam és Hazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei II.
Összegyűjtötte, jegyzetekkel ellátta: Beke Margit. Esztergom. Cerberus Kft.

Beke, 2008

Beke Margit: *Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) főegyházmegye papsága 1892–2006.* Budapest, Szent István Társulat.

Esztergomi sematizmus, 1982

Esztergomi sematizmus. Schematismus Strigoniensis, 1982. Az Esztergomi Főegyházmegye névtára és évkönyve. Esztergom.

Vecsey (s. a. rend.), 1957a

Mindszenty Okmánytár I. Sajtó alá rendezte: Dr. Vecsey József. München.

Vecsey (s. a. rend.), 1957b

Mindszenty Okmánytár II. Sajtó alá rendezte: Dr. Vecsey József. München.

Internetes oktatási anyagok, cikkek

Bangha, 1921

Bangha Béla S. J.: *Mi a kongregáció? Rövid kalauz a Mária-kongregációk számára.* A Mária-kongregáció kiadása.

http://mtdaportal.extra.hu/books/bangha_bela_mi_a_kongregacio.pdf

Dobszay, 1991

Dobszay János: *Így vagy sehogy. Fejezetek a Regnum Marianum életéből.* Budapest, Zászlónk Stúdió.

http://www.eucharisztikuskongresszus.hu/pdf/Regnum_fuzet.pdf

Szeifert, 1991

Szeifert Ferenc: *Mint a gyémánt. Mindszenty József bíboros rövid életrajza és történelemformáló hatása.* Pilisszentlélek, „Béke és Igazság – Pilisszentlélek modell” Alapítvány Út, Igazság, Élet Kiadója.

http://eucharisztikuskongresszus.hu/SZF_Mindszenty_118.html.

Közi Horváth, 1980

Közi Horváth József: *Mindszenty bíboros.* München. A Mindszenty Emlékbizottság kiadása. <http://www.katolikus.hu/mindszenty.html#m7>

Krajsovszky, 2010

Krajsovszky Gábor: *Akik igazságra tanítottak sokakat, tündökölnek örökkön-örökké, miként a csillagok I–X. Válogatás Bölcsvölgyi Zoltán atya beszédeiből és elmélkedéseiből.* Budapest. <http://penta.hcbc.hu/ppek/k620.htm>

Magyar Katolikus Lexikon

Keglevich István címszó: <http://lexikon.katolikus.hu/K/Keglevich.html>

Mária Légió, 1998

A Mária Légió kézikönyve. Budapest, Mária Légió.

http://marialegio.hu/?page_id=65

Székely, 2011

Székely Tibor: *„Kisaplázadás”. A Római Katolikus Püspöki Kar és a Központi Szeminárium kispapjai naplója a forradalom bukásától a kispaplázadás felszámolásáig az Állambiztonság és az Állami Egyházügyi Hivatal dokumentumai tükrében, 1957–1961.*

<http://mek.oszk.hu/09500/09579/09579.pdf>

Upton, 2007

Upton Sinclair: *Loves Pilgrimage.* Dodo Press.

<https://www.amazon.co.uk/Loves-Pilgrimage-Press-Upton-Sinclair/dp/1406543497>

http://server2001.rev.hu/msite/index.asp?id=3#fnj_171

<http://www.mindszentyalapitvany.hu/products/dr-adrianyi-gabor/>

https://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%A1ria_kongreg%C3%A1ci%C3%B3#T.C3.B6rt.C3.A9nete

<http://www.regnum.hu/node/332>

<http://www.eucharisztikuskongresszus.hu/Regnum.html>

http://eucharisztikuskongresszus.hu/FA_szemin_17.html

http://www.eucharisztikuskongresszus.hu/szemin_116.html

<http://doktori.btk.elte.hu/hist/wirthnedierabernadett/diss.pdf>

http://www.esztergomi-ersekseg.hu/?fm=1&am=4&op=plebaniaview&p_id=181

<http://w3.oli.katolikus.hu/lelkisegi-mozgalmak/maria-legio>

https://hu.wikipedia.org/wiki/Werner_Alajos,

<http://www.magyarKurir.hu/hirek/megemlekezes-werner-alajosrol>

Hivatkozott irodalom

Emődi, 1989

Emődi László: *A Regnum Marianum története 1900–1970*. Bécs, Magyar Egyházsociológiai Intézet. (kézirat)

Fejérdy, 2010

Fejérdy András: Titkos püspökszentelés(ek) Magyarországon 1960 őszén. In *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989*. Szerkesztette: Bánkuti Gábor – Gyarmati György. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L’Harmattan Kiadó. Budapest. 129–155.

Magyar Katolikus Egyház, 2007

Magyar Katolikus Egyház, 1956. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve. Budapest, Új Ember Kiadó.

Rosdy (szerk.), 2006

A katolikus egyház 1956-ban. Szerkesztette: Rosdy Pál. Budapest, Új Ember Kiadó.

Szántó, 1993

Szántó Konrád OFM: *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház*. Miskolc, Szent Maximilian Lap- és Könyvkiadó.

Wirthné, 2015

Wirthné Diera Bernadett: *Katolikus hitoktatás és elitképzés a Kádár-korszakban. Az 1961-es „Fekete Hollók” fedőnevű ügy elemzése*. Budapest, ELTE BTK (doktori disszertáció).

Zimándi, 1992

Zimándi Pius: *A forradalom éve. Krónika 1956-ból.* Budapest, Századvég
Kiadó – 1956-os Intézet.

„Debreceni” ügynök rövid élete Egyszerű történet 1959–60-ból

A magyar politikai rendőrség különböző szervezeti egységei 1958-ban 3354 hálózati személyt – 956 ügynököt, 123 rezidenst és 2275 informátort – szerveztek be (továbbá 461 találkozási és 52 konspirációs lakást létesítettek).¹ Írásomban egy átlagos ügynöki beszervezést mutatok be a fennmaradt iratok alapján, egyet a 3354, illetve 956 esetből – már amennyire átlagos lehet egy konkrét ügy. Egy folyamat, egy állambiztonsági művelet bemutatása a célom, ezért a hálózati személy polgári nevét nem közlöm, sőt az egész cselekménysorozat helyszínét adó megyét és székhelyét sem nevezem meg. (Akit nagyon érdekel, járjon utána...) A történet így is érthető, már csak azért is, mert a főszereplője tulajdonképpen nem az ügynök(jelölt), hanem az őt tanulmányozó és beszervező operatív tiszt.

Kell

Hornyák Miklós rendőr főhadnagy, a megyei rendőr-főkapitányság politikai nyomozó osztálya 5., azaz belsőreakció-elhárító alosztályának tisztje² 1959. május 28-án tett javaslatot F. gyerekgyógyász főorvos ügynöknek történő beszerzésére. A fő indokot az képezte, hogy a megyei rendelőintézetben és a megyeszékhely körzeti orvosai között mintegy negyven „osztályidegen, ellenséges beállítottságú személy” dolgozott. (Név szerint öt főorvost említett: az egyik 600 holdas nagybirtokos, a másik a nyilas párt aktív tagja volt, a harmadik valaha pálinkafőzdevel és 40 hold szőlőbirtokkal rendelkezett, a negyedik a Keleti Bajtársi Szövetség tagja és a Gestapo kapcsolata volt, míg az ötödik az 1956-os eseményekben vett részt a városi tanács egészségügyi osztályán.) Az ellenség helyzetét megkönnyítette, hogy a rendelőintézetet vezető főorvosnő támogatta a fenti, „polgári nézeteket valló” személyeket. A főhadnagy szerint az ellenséges elemek jelenléte a város orvostársadalmában már önmagában veszélyeztette a párt egészségügyi politikájának végrehajtását, ráadásul az utóbbi időben azok csoportosulását tapasztalták. Ez egyrészt abban nyilvánult meg, hogy összejártak egymás lakásán, ahol politizáltak és – többek között – „a mezőgazdaság szocialista átszervezése”, azaz az erőszakos téeszervezés ellen nyilatkoztak, másrészt anyagilag segítették és álláshoz juttatták az 1956-os szerepvállalásuk miatt nehéz helyzetbe került orvosokat. Így került a rendelőintézetbe F. is, aki a szomszéd megye egyik járási székhelyének kórházában volt a munkástanács elnöke, és akit megyei ellenőrző főorvosnak kívántak kinevezni.

A megyei politikai rendőrség nem rendelkezett ügynökséggel a rendelőintézetben, így nem tudta hatékonyan ellenőrizni a fenti társaságot. Hornyák főhadnagy úgy látta, F. ideális személy lenne erre a feladatra: jó kapcsolatot tartott fenn a rendelő dolgozóival, köztük az ellenséges beállítottságú személyekkel, akik származása és 1956-os szerepvállalása miatt bíztak benne, sőt keresték a társaságát. A javaslat F.-et értelmiségi származásúként írja le, bár apja vasúti tisztviselő volt. Ő maga 1947-ben végezte el az orvosi egyetemet, négy évig a gyermekklinikán dolgozott, majd 1951-ben került az említett járási kórházba (itt a gyerekosztályt és a fertőző osztályt vezette). 1956-ban ő lett a kórház munkástanácsának az elnöke, ebben a minőségében részt vett a kommunista funkcionáriusok eltávolításában, és utasítást adott a vörös csillag leverésére. 1957. június 1-jével büntetésből a mi megyénk egyik községébe helyezték (nevezzük ezt K.-nak), ahonnan 1959 januárjában a rendelőintézet vezetőjének támogatásával a megyeszékhelyre került körzeti orvosnak.

F. személyét alkalmassá tette a hálózati munkára, hogy magatartása ugyan „kispolgári” volt, és elsősorban „polgári beállítottságú” személyek társaságát kereste, ám „látszólag”

elismerte a szocialista fejlődés eredményeit. Megbízhatóságát bizonyította, hogy amikor bizalmas információkért fordult hozzá a megyei politikai rendőrség, készségesen a rendelkezésükre állt, és minden tájékoztatást megadott az állambiztonságot érdeklő személyekről. Ebben Hornyák főhadnagy szerint szerepet játszhat az is, hogy „komoly” 1956-os tevékenységet fejtett ki, ám a felelősségre vonás alól kivonta magát azzal, hogy „illegálisba” vonult. Lojalitását mutatta az is, hogy ezekről a beszélgetésekről senkinek sem beszélt, legalábbis a „Kovács Péter” fedőnevű informátornak nem, akivel F.-et ellenőrizték.³

Arról, hogy a városi tanács egészségügyi osztálya és a rendelőintézet hemzseg az osztályidegen személyektől, Hornyák főhadnagy pár nappal korábban egy külön jelentést is készített, amelyből kiderül, hogy nemcsak az orvosok (ebből a rendelőt vezető főorvosnő mellett hat személyt említ név szerint), hanem még az asszisztensnők és gépírók is az ellenség köréből kerültek ki. Méghozzá azért, mert az ellenséges csoportosulás tagjai a „káderek” átmentése érdekében „álszakembereket” helyeznek adminisztratív munkakörbe. A bajok fő okozóját most is az intézményvezetőben látta, aki értelmiségi származású, testvére Amerikában „anotónusz” professzor (a kifejezés az eredetiben is idézőjelben szerepel...), templomba jár, az MSZMP-be jelentkezőket igyekszik lebeszélni és így tovább.⁴

Az 1959 januárjában a megyeszékhelyre kerülő F. azonnal Hornyák Miklós látókörébe kerülhetett, hiszen már februárban jellemzést kért az orvostól az „Újhelyi Imre” fedőnevű, civilben vélhetően a megyei tanács egészségügyi osztályán dolgozó ügynökétől. „Újhelyi” ismertette F. főbb életrajzi adatait (nagyjából azokat, amelyek a szervezési javaslatban is szerepelnek). „Valamit tett ezekben a napokban” – írja az ügynök 1956-ról, és ezzel hozza összefüggésbe, hogy 1957 márciusában K.-ban pályázott meg egy körzeti orvosi állást, amelyet csak júliusban foglalta el, mert megvárta, amíg a kórházban eldőlt a sorsa. Innen a rendelőintézet vezetőjének segítségével került a megyeszékhelyre, ahol rövid idő alatt lakást is kapott.⁵ „Újhelyi Imre” márciusban, majd májusban újabb jelentéseket adott a F.-fel való személyes találkozásairól, újabb lényegi információt azonban nem tudott közölni.⁶ Hornyák főhadnagy az adatgyűjtésbe más hálózati személyeket is bevont. Az orvos tevékenységének és baráti kapcsolatainak a felderítésére igénybe kívánta venni a „Marosi” fedőnevű ügynököt,⁷ ám az ő esetleges jelentése nem található a szervezési anyagban. Megtalálható viszont a „Kovács Péter” fedőnevű, szintén orvos (s vélhetően szintén a rendelőintézetben dolgozó) informátoré, aki április közepén adott jellemzést F.-ről. Az általa közölt életrajzi adatok közül említést érdemel, hogy F.-nak a klinikáról és K.-ról is azért kellett távoznia, mert nézeteltérése támadt valakivel. „Kovács” F. 1956-os dolgairól nem tudott semmit, csak azt, hogy a hírek szerint „ellenforradalmi magatartása” miatt (ő volt a munkástanács elnöke) kellett eljőnnie a szomszéd megyében lévő járási kórházból. (A főhadnagy érthetetlen módon mégis úgy értékelte, hogy a jelentés alapján lehetősége van az orvos 1956-os tevékenységének tisztázására.)⁸

Hornyák Miklós más módon is igyekezett információkhoz jutni a jelöltről. Május 5-én prioráltatta az orvost: két héttel később arról tájékoztatták, hogy F. sem az „antidemokratikus elemek”, sem a hálózati személyek nyilvántartásában nem szerepel.⁹ A szomszédos megye politikai nyomozó főosztályától F. 1956-os tevékenységéről érdeklődött, ahonnan május végén érkezett meg a válasz (sőt mindjárt kettő, egyiket a megyei központ, a másikat a járási politikai kirendeltség írta). A főhadnagy megtudta, hogy F. a járási kórház munkástanácsának a tagja volt, mindennap szervezett formában tájékoztatta a fővárosi eseményekről a kórház dolgozóit a nyugati rádióadások alapján, és az „ellenforradalom eszméit éltette és híresztelte”. Az ő kezdeményezésére bocsátották el a kórház párttitkárát, illetve egy nagygyűlésen követelte a megyei kórház igazgatójának a leváltását is. Mindezeket túl szoros kapcsolatot tartott a járási forradalmi bizottság elnökével, akivel a kórházban együtt dolgoztak. Noha az „egyik eszmei irányító”-nak nevezték, cselekményeit mégsem értékelték olyan súlyosnak, hogy azért bíróság elé lehessen állítani, internálására vagy rendőri felügyelet alá helyezésére pedig

azért nem került sor, mert a forradalom leverését követően nem sokkal elköltözött a „területről”.¹⁰

Hornyák Miklós talán türelmetlen volt, vagy tényleg sokat kellett várnia a fenti információkra, mindenesetre időközben személyes adatgyűjtést is folytatott a járási székhelyen, ahol a kórház volt párttitkárával és az egyik tévesz kovácsával beszélt. A tőlük nyert információkat – amelyek lényegében megegyeztek a szomszédos megyebeli kollégáktól nyert fenti értesülésekkel, tehát a forrásaik vélhetően ugyanazok voltak – a korábbi hálózati jelentésekkel egyetemben beépítette az orvos környezettanulmányába, illetve külön jelentést is készített róluk. Ezek szerint F. a járási kórház 1956. október 26-án megalakult munkástanácsának az elnöke lett. Ebben a minőségében utasítást adott az épület tetején lévő vörös csillag leszerelésére, valamint a homlokzaton lévő népköztársasági címer leverésére, de részt vett a vörös zászlók széttépésében is. Rendszeres tájékoztatást tartott a dolgozóknak a Budapesten történekről, méghozzá a Szabad Európa és az Amerika Hangja adásai alapján, és ezeken több alkalommal is kijelentette, a magyar nép végre szabad lehet. Munkástanács-elnökként felkereste a járás községeit is, részben híreket vinni, részben munkástanácsokat szervezni. Október 31-én mint „piszkos rákosistát” azonnali hatállyal „elzavartatta” a kórházból az intézmény párttitkárát, és határozatot fogadott el a megyei kórház igazgatójának és másoknak az elbocsátásáról. A forradalom leverését követően „illegálisba vonult”, csak 1957 májusában bukkant fel K.-án.¹¹

A környezettanulmány épített F. 1959. május 11-én írt önéletrajzára is, nem annyira az életrajzi adatok vonatkozásában, hiszen ezekről a hálózati személyek jelentéseiből, illetve F. orvosi törzslapjából¹² is tájékozódhatott Hornyák, ám például az az információ, hogy már 17 tudományos publikációja jelent meg (köztük több külföldi folyóiratokban), és egy ízben akadémiai jutalmat is kapott értük, innen származott. F. szerint egyébként azért nem vonták felelősségre 1956-os szerepvállalása miatt, mert a munkástanács elnökeként mindvégig betartotta „a törvényes rendelkezéseket”.¹³ Az önéletrajz dátuma, illetve az a tény, hogy nem a másolata, hanem a kézzel írott eredetije szerepel a beszerzési dossziében, arra utalnak, hogy a szöveg a politikai rendőrség részére íródhatott. Valószínűleg nem közvetlenül, ugyanis a jelölt és a jövendő tartótisztje csak több nappal később találkoztak először személyesen. Talán valamely felügyeleti szerv, például a megyei tanács egészségügyi osztálya, kért önéletrajzot F.-től, és innen továbbították az állambiztonság részére.

Hornyák Miklós egy meg nem nevezett tisztjával május 19-én a lakásán kereste fel F.-et, akit meglepett az, hogy a rendőrségtől keresik, ám – tapasztalva a látogatók közvetlenségét – lassan felengedett. A beszélgetés alapvetően a k.-i „gyermekgyógyintézetben” kialakult helyzetről folyt, amelynek során szóba kerültek a vezetők és egy közeli hasonló jellegű intézmény vezetői közötti személyi ellentétek, amelyek megakadályozták a két intézet összevonását. F. elmondta, kevés ideig dolgozott K.-án, ezért nem tud sok mindenről beszámolni, mire Hornyákék rákérdeztek a korábbi munkahelyére. F. így kénytelen volt 1956-os tevékenységéről is beszélni: a járási kórház munkástanácsának volt az elnöke, ezért büntetésből került K.-ra. Elmondása szerint csak „szokásból” vállalta el a posztot, mert korábban is mindenféle bizottságba beválasztották, ám elismerte, hogy az akkori kormány minden intézkedését végrehajtotta. A rendőrök ezután visszatértek a fedőtörténethez, és sajnálkozva megemlézték: ha előbb találkoznak F.-fel, akkor talán másként alakultak volna a dolgok a k.-i gyermekotthonban. A jelölt bekapta a csalit: felajánlotta, hogy ha ennyire fontos az ügy, akkor ő szívesen kimegy velük a községbe, tisztázandó az ottani helyzetet. Hornyák és társa megköszönték a felajánlott segítséget, ám előtte meg szeretnék ismerni 1956-os magatartását, ezért arra kérték, írjon erről egy feljegyzést, amelyet május 22-én kora délután a vasútállomás poggyászpénztára előtt adjon oda nekik; azért ott, mert nem szeretnék, ha gyakori látogatásuk problémát okozna neki otthon. A figyelmét így is felhívták arra, hogy a beszélgetésükről senkinek sem beszélhet. A társalgás végén F. volt az, aki visszatért az 1956-os ügyeihez, hangsúlyozva, hogy akaratán kívül keveredett az

„ellenforradalmi eseményekbe”, amit azzal próbált alátámasztani, hogy két testvére is magas funkciót tölt be (egyik a Műegyetem dékáni hivatalában vezetőhelyettes, a másik főmérnök Budapesten). A rendőrök megjegyzték, ezek szerint sokkal közelebb áll hozzájuk, mint „másokhoz” (az eredetiben is idézőjelben), mire F. azt válaszolta, „ez természetes”, és ismét biztosította látogatóit, hogy bármikor a rendelkezésükre áll.¹⁴

A megbeszélte találkozóra minden bizonnyal sor került, mert F. szervezési anyagában megtalálható a május 21-én írt feljegyzése, amelyben 1956-os tevékenységét ismerteti. Szerinte a kórház munkástanácsa 1956. október 28-án alakult meg, amelynek ő is tagja lett, ám azt, hogy elnöke lett volna, kifejezetten nem említi. Hangsúlyozza, hogy a munkástanács „az adott nehéz körülmények között” biztosította az intézmény folyamatos működését, és tevékenysége során többször is igénybe vette a járási pártbizottság segítségét. Tudomása szerint a tanács többi tagja még mindig a kórházban dolgozik, ami szintén azt bizonyítja, hogy nem fejtettek ki ellenséges tevékenységet. Amikor megjelent a rendelkezés, miszerint nem termelő üzemekben nem működhet munkástanács, azonnal beszüntették a működésüket, és felhívták az alkalmazottakat, hogy legyenek bizalommal a kormány és a helyi vezetés iránt.¹⁵ F. május 24-én újból találkozott a rendőrökkel, ez alkalommal a k.-i gyermekotthonnal kapcsolatos tapasztalatait írta le.¹⁶ A következő találkozót június 1-ére beszélték meg, amelyre F. egy gyerekorvosról készített rövid jellemzéssel érkezett¹⁷ – és „Debreceni” fedőnevű ügynökként távozott.

F. mit sem tudhatott arról, hogy időközben, május 28-án Hornyák Miklós hálózati személylét történő szervezésére tett javaslatot, és a június 1-i találkozót már egy előre felállított forgatókönyv alapján bonyolítják le. Igaz, az eredeti elképzelés szerint a főhadnagyot Balázs Tibor, az 5. osztály vezetője kísérte volna el, ám az ő elfoglaltsága miatt Orvos István, a megyei politikai nyomozó osztály vezetőhelyettese lett Hornyák társa. F. a legutóbbi találkozó során megbeszélte időpontban, déli egy órakor pontosan megjelent a vasútállomás előtt, és a két rendőr társaságában gépkocsival elindultak a k.-i gyermekotthonba. Legalábbis F. így tudta, mert a tiszteknek eszük ágában sem volt odamenni, ők a megyeszékhellyel szomszédos járási központba igyekeztek, az ottani rendőrkapitányságon kívánták végrehajtani a szervezést. A tervek szerint az idő előrehaladott volta miatt javasolták volna, hogy a kapitányságon beszélgessenek, ám Hornyák végül más legendát alkalmazott: felvetette, hogy látogatásukról egész biztosan tájékoztatják majd a megyei tanács egészségügyi osztályának a vezetőjét, amiből F.-nek kellemetlensége származhat. Az orvos ezzel egyetértett, és állítólag ő javasolta, hogy akkor menjenek egy olyan helyre, ahol nyugodtan megbeszélhetik a gyermekotthonnal kapcsolatos problémákat. A tiszt tudott is egy ilyen helyet: a közeli járási rendőrkapitányságot javasolta, ahol – ezt viszont nem említette F.-nek – már előkészített helyiség várta őket.

Az elképzelések szerint a tiszt a beszélgetés során megemlíti: úgy látják, F. nem viszonyul ellenségesen a rendszerhez, nekik is igyekezett minden segítséget megadni, amit a jövőben is igénybe szeretnének venni, ehhez azonban tudniuk kell, milyen tevékenységet fejtett ki 1956-ban, így részletesen kikérdezik „ellenforradalmi” működésére vonatkozóan. Ezután – hírszerző lehetőségeit feltérképezendő – kapcsolatai felől érdeklődnek: ki támogatta a megyeszékhelyre kerülésében, illetve ismerősei között vannak-e olyanok, akik részt vettek az 1956-os eseményekben, és most is ellenségesen viszonyulnak a rendszerhez. Majd visszatérnek saját személyére, és arról kérdezik, jelenleg miként értékeli 1956-os szerepvállalását, mit gondol a felelősségre vonásának elmaradásáról, és – ezzel eljutunk a szervezés kulcspillanatához – hogyan kívánja cselekményét jóvátenni. A jelentés alapján ez esetben is sikerült a terveket követni. Orvos őrnagy előbb K.-ról kérdezte F.-et: mit tud a községben megjelent, kézzel írt röpcédulákról (semmit), és milyen „hiányosságokat” tapasztalt az ott élő értelmiségiek részéről (a pedagógusok közül többen elhanyagolják a nevelőmunkát, politikailag passzívak, „idealista” beállítottságúak, templomba is járnak, a gyermekotthon vezetője volt apáca, mégis meghagyták pozíciójában). Miután tanulmányozták a jelölt őszinteségét és a rendőrséghez való viszonyát, rátértek az 1956-os tevékenységére. F.

először kisebbíteni igyekezett cselekményének súlyát, és azt hangsúlyozta, hogy társaival semmilyen törvényellenes intézkedést sem hajtottak végre. Hornyák azonban – több konkrétumot is említve – tovább faggatta, amivel tájékozottságát is fitogtatta, így F. nem tehetett mást, mint elismerje, hogy részt vett a fenti eseményekben, és ezzel súlyos hibát követett el. (Az eredeti javaslat szerint F.-fel le akarták íratni az általa elmondottakat, ám az idő rövidsége miatt eltekintettek ettől.)

Hornyák előzetesen úgy gondolta, terhelő adatok alapján, a meggyőzés módszerével bírják együttműködésre F.-et: amennyiben úgy látják, hogy az orvos őszintén beszél 1956-os tetteiről, akkor biztosítják arról, hogy értékeli őszinteségét, megtévedt embernek tekintik, ezért nem kívánják felelősségre vonni. A jelölt magatartását tanulmányozva azonban a két tiszt menetközben arra az elhatározásra jutott, hogy mégsem a kompromittáltságára, hanem a közös célokra és az eddigi segítségnyújtásra hivatkozva vetik fel az együttműködés kérdését. Úgy látják – kezdték –, hogy F. szívesen segítette a munkájukat, és rákérdeztek, a jövőben is hajlandó lenne-e erre. Az orvos igennel válaszolt, mondván, hazafias kötelességének tartja, hogy támogassa a politikai rendőrséget. Hangsúlyozta: meggyőződésből és nem az 1956 miatti felelősségre vonástól való félelme miatt vállalja az együttműködést az állambiztonsággal. Ezért a szervezési nyilatkozatba nem foglalták bele, hogy „ellenforradalmi” tevékenység miatt szervezték be. Ennek aláírása előtt azonban még aggályainak adott hangot: mi szükség van az kapcsolattartás kötött formájára, mi történik akkor, ha nem tud megjelenni a találkozókra, és gyerekeire nem lesz-e hatással az ő ez irányú tevékenysége. A tisztek megnyugtatták, hogy munkájuk szigorúan titkos és konspirált, a nyilatkozatra nem bizalmatlanság miatt van szükség, egyszerű formaságról van szó, ugyanúgy, mint a recept megírása esetében. Biztosították arról is, hogy nem jelent problémát, ha valamelyik találkozóra nem tud elmenni. A gyerekeivel kapcsolatos aggodalma kapcsán – nem egészen világos, miért – megkérdezték tőle, bízik-e bennük, és „elismeri-e azt, hogy a történelem kereke csak előre fordulhat, és nem hátra”. F. azt felelte, hogy igen (a jelentésben felkiáltójellel), és aláírta a szervezési nyilatkozatot.

„Alulírott dr. F. [...] -i lakos a mai nap folyamán a BM pol. nyomozó szerve megbízottainak önként, saját elhatározásomból felajánlom támogatásom. A tudomásomra jutott ellenséges cselekményeket a megbízóimnak írásban fogom jelenteni. Jelentéseimet »Debreceni« néven fogom aláírni. A megbízóim által megjelölt körülményeket és megbízásokat minden esetben őszintén, az igazságnak megfelelően fogom tisztázni és rögzíteni. A megbeszélte találkozókra minden esetben pontosan elmegyek. A rendőrség pol. nyomozó szervei és köztem létrejött megállapodást és együttműködést szigorúan titokban fogom tartani, mivel az államtitkot képez. [...] 1959. VI. 1. Dr. F.” – szól a saját kezű nyilatkozat, amelynek a szövegét minden bizonnyal a tisztek diktálták az orvosnak. Már a szervezési javaslatban szerepel ugyanis: ha F. felajánlja segítségét, akkor nyilatkozatot íratnak vele arról, hogy önként vállalja az együttműködést, és a kapott feladatokat a legjobb tudása szerint hajtja végre, amiről fedőnéven tesz jelentést megbízóinak. (Amennyiben úgy ítélték volna meg, hogy az orvos nem alkalmas vagy nem hajlandó a titkos együttműködésre, titoktartási nyilatkozatot vettek volna tőle, dokumentálták volna „ellenforradalmi” tevékenységét, ez alapján nyilvántartásba veszik, és intézkednek gépjárművezetői jogosítványának bevonásáról.)

Ezt követően már csak a „kioktatás” volt hátra. A tisztek elmagyarázták az újdonsült ügynöknek, hogy miként viselkedjen, hogyan és milyen formában írja meg a jelentéseit, illetve miként „legalizálja” környezete előtt a titkos találkozókra való megjelenését. (Nem kell valami nagyon körmönfont dologra gondolni: Hornyák főhadnagy ezen első alkalomra azt tanácsolta az orvosnak, hogy otthon és – ha késik – a munkahelyén mondja azt, hogy betegnél volt.) Ha valamilyen okból nem tudna megjelenni az előzetesen megbeszélte időben, nyilvános telefonról hagyjon üzenetet, hogy „Debreceni” nem lesz idehaza, csak a következő napon vagy héten. Amennyiben olyan információ jut a birtokába, amelyet sürgősen meg akar osztani a kapcsolattartójával, szintén nyilvános készülékről hívja a tisztet, és fedőnéven bemutatkozva kérje telefonhoz „Hornyák

elvtársat". A beszerzés – melynek során F. mindvégig higgadtan viselkedett, és egyáltalán nem lepődött meg a fejleményeken – ezzel véget is ért: a jelentés szerint az egész három és fél órát vett igénybe.¹⁸

A beszerzésen megbeszélték „Debreceni” ügynökkel, hogy az első találkozót június 9-én délután negyed hétkor tartják meg, a temető melletti stoptáblánál, innen személyautóval mennek ki a szomszéd község felé. (A biztosító találkozóra másnap, ugyanebben az időpontban kerül sor.) Hálózati személyként első alkalommal még mindig a k.-i gyermekotthon kapcsán kellett jelentést készítenie.¹⁹ A tervek szerint a későbbiekben a „Szabolcsi-lak” fedőnevű találkozási lakásban jöttek volna össze, és kezdetben a rendőrintézetben dolgozó ellenséges beállítottságú személyek magatartásának megfigyelésével, majd e személyek részletesebb és alaposabb feldolgozásával bízták volna meg. „Debreceni” ellenőrzésére továbbra is „Kovács Péter” informátort és „Újhelyi Imre” ügynököt kívánták felhasználni.²⁰ (A „Szabolcsi-lak” nevű T-lakás a megyeszékhely központjában található Irodaház 3. emeletén lévő kultúrterem melletti irodahelyiséget takarta, amelyet 1955 óta használt a megyei politikai rendőrség, bár 1958 májusától átmenetileg nem tudták igénybe venni, újbóli használatbavételére csak 1959 júniusában nyílt lehetőség, tehát „Debreceni” beszerzése idején éppen nem állt az állambiztonság rendelkezésére.²¹)

Nem kell (nem is kellett)

Azt, hogy „Debreceni” megjelent-e a temető mellett, és elkészítette-e jelentéseit a gyermekotthonról, a későbbiekben pedig a rendőrintézetben dolgozó kollégáiról, nem tudhatjuk, a jelentéseit tartalmazó M-dosszié ugyanis nem maradt fenn. Az viszont így is megállapítható, hogy az ügynök nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Már az is sokatmondó, hogy a jutalmazások kimutatására szolgáló táblázat üresen maradt.²² Az 5. alosztály vezetője, Kovács István százados hónapokkal később megállapította, hogy az ügynök a találkozókra rendszertelenül járt el, és egyetlen, a politikai rendőrség számára értékes jelentést sem adott. Kovács szerint „Debreceni” beszerzése nem is volt célszerű, mert alig fél évvel korábban került a megyeszékhelyre, és ez idő alatt nem tudott kapcsolatot kialakítani az állambiztonságot érdeklő személyekkel. A beszerzése után sem velük, hanem párttagokkal és más „demokratikus elemekkel” kereste az érintkezést. Jellemző, hogy amikor 1960. március végén Kovács százados utasította az ügynököt, hogy írja le, milyen „osztályidegen és ellenforradalmi elemekkel” áll összeköttetésben, ő tizenkét orvost és jogászt sorolt fel, egy-két kivételtől eltekintve „megbízható” személyeket (első helyen például a politikai ügyészt és a megyei főügyészt). A tiszt megsemmisítette a jelentést, és felelősségre vonta az ügynököt, aki elmondta, a politikai rendőrséget érdeklő emberekkel nem tart kapcsolatot, leterheltsége miatt nem is tud velük közelebbi ismeretséget kötni. Az alosztályvezető mindezek után javasolta a titkos együttműködés megszüntetését.²³

„Debreceni” hálózathoz való kizárására 1959. május 2-án került sor. Az orvossal újból nyilatkozatot íratnak, ezúttal arról, hogy tudomásul veszi: a BM állambiztonsági szerveivel való kapcsolata megszakad, illetve a korábbi együttműködésük „szigorú államtitkot” képez, arról továbbra sem beszélhet senkinek, ellenkező esetben eljárást indítanak vele szemben.²⁴ Még aznap a beszerzési dossziéját is lezárták.²⁵

A történetnek – és az ehhez hasonló történetek sokaságának – van egy triviális tanulsága: konkrét esetekben sosem egy elvont entitás, egy intézmény, hanem az ember cselekszik. „Az” ügynökhálózatot ugyan „a” politikai rendőrség építette és működtette, ám egy bizonyos ügynököt egy bizonyos tiszt szervezett be és tartotta vele a kapcsolatot. A szabályok, szabályzatok és utasítások természetesen sok mindent meghatározhattak, de ott és akkor az operatív beosztottnak kellett meghoznia a döntéseket. Ez esetben Hornyák Miklós döntött – és döntött rosszul. Hiszen F. egyáltalán nem rendelkezett azokkal a hírszerző lehetőségekkel, amelyeket a tiszt neki tulajdonított: mint arra

„Debreceni” kizárási javaslata is rámutat, alig pár hónapja költözött a megyeszékhelyre, ahol még nem tudott, a későbbiekben pedig kiderült, nem is akart bizalmas viszonyt kialakítani a politikai rendőrséget érdeklő, ellenségesnek tekintett orvosokkal. (Hornyák figyelmen kívül hagyta „Kovács Péter” közlését is, aki már idézett jelentésében leírta, hogy F. felesége rokonsága révén inkább jogászokkal és nem orvosokkal van baráti kapcsolatban.) Úgy tűnik, Hornyák mindent arra alapozott, hogy F. a rendelőintézet vezetőjének a segítségével került be vidékről, amit az ellenséges elemek, ellenforradalmárok közötti szolidaritás megnyilvánulásaként értelmezett.

A tiszt hibát, sőt a kizárási javaslat szerint súlyos hibát követett el akkor is, amikor – az operatív elvek megsértésével²⁶ – menetközben eltért a szervezési tervtől, vagyis nem kompromittált személyként kezelte a jelöltet, és lényegében rábeszélte őt arra, hogy vállalja az együttműködést. (Megjegyzem, ebben ludas volt a jelen lévő osztályvezető-helyettes is, ám az ő felelősségét az alosztályvezető valamiért nem vetette fel.) Hornyák arra hivatkozott, hogy az orvos az 1956-os tevékenységével megzsarolva nem kínálkozott volna fel, ám – Kovács István alosztályvezető kénytelen volt megállapítani – az ügynök így is „tehernek veszi” az együttműködést.²⁷ (Ezek után érthetetlen, hogy a hálózati személyt mégis „ellenforradalmi” kategóriába sorolták, és adatlapján a szervezés alapjául „az ellenforradalmi tevékenység felvetése” és a „fokozatosság”, a 6-os kartonján „politikai terhelő kompr[omittáló].” szerepel.²⁸) A későbbi jellemzés fényében már-már komikusnak hat, hogy Hornyák szerint az orvos szívesen vállalta az együttműködést, és a szervezés során tanúsított viselkedése alapján azt állapította meg, hogy „munkáját igyekezni fog elvégezni”, amire biztosíték a politikai rendőrséghez való jó viszonya és „dolgozni akarása”; az ügynök adatlapjára is azt írta: „Az állambiztonsági szervekhez való viszonya jó. Szereti a pontosságot.”²⁹

A főhadnagy igazából már ott is hibázott, hogy 1956-os szerepvállalásával és a felelősségre vonás elmaradásával tervezte szervezni F.-et. 1959 közepén már lecsengőben volt a forradalom utáni megtorlás, és az év áprilisában sor került az első, részleges közkegyelem kihirdetésére is. F. tevékenységére vonatkozóan ráadásul szinte semmilyen értékelhető bizonyíték nem állt a politikai rendőrség rendelkezésére. A szomszédos megye 1956-os eseményeiről készített állambiztonsági „monográfia” a járási székhely kapcsán egyáltalán nem említi F. nevét, sőt a járási kórházban történekről sem olvashatunk semmit.³⁰ A kórház gépkocsivezetője 1957 augusztusától 1958 szeptemberéig rendőrhatalmas felügyelet alatt állt, mert 1956-ban összetörte az épületen lévő vörös csillagot (emellett rémhíreket terjesztett), ám az illető anyagában sem merült fel az eset kapcsán, hogy abban F. bármilyen formában – akár csak kezdeményezőként – részt vett volna.³¹

„Debreceni” esete (is) azt mutatja, hogy nem lehet túlértékelni az operatív tisztek szerepét a hálózat szervezésében, már csak azért sem, mert e tevékenységük alapvetően meghatározta az állambiztonság adott szervezeti egységének a működését. A Hornyák Miklós főhadnagy által szervezett ügynökkel például három hónap múlva már nem neki, hanem Szörényi László hadnagynak kellett a kapcsolatot tartani.³² A tiszt rossz döntéséért véleményem szerint a rossz helyzetfelismerése okolható, az, hogy félreismerte a jelölt személyét és ebből fakadóan hírszerző lehetőségét. Ennek okát nyilván nem lehet pontosan megállapítani, a fennmaradt szövegek alapján azonban megkockáztatom, hogy a személyes találkozókon szerzett tapasztalatai nagy szerepet játszottak ebben. Nézzük meg, (az életrajzi adatokon túl) mit tudhatott meg Hornyák Miklós az ügynökjelölről, mielőtt személyesen is megismerte. „Kétszínű, alakoskodó, kigyó simaságú, finomkodó ember. Minden porcikája jobboldali” – jellemezte F.-et „Újhelyi Imre”. (Utóbbi igazolására elmesélte, hogy az orvos még K.-án azt a kijelentést tette: „csak nem fog egy szegény falusi orvos egy ilyen gazdag országnak 700 Ft-ért villanyórát venni”.) Az ügynök szerint F.-et jó orvosnak tartják, bár kicsinyes és a pénzt is nagyon szereti; igaz, állapítja meg később, K.-n állítólag nem kért sokat a betegektől.³³ „Kovács Péter” szintén kiemelte, hogy F. nagyon jó orvos, tudása messze felülmúlja a körzeti orvosokét, és ennek nemcsak a betegei, hanem ő maga is tudatában van:

„Modora eléggé megnyerő, azonban tudatában van szakmai értékének, és ezt érezteti is betegeivel és környezetével is.” Állítólag szereti a pénzt, ám az informátor azonnal hozzátette, hogy ez az orvosok nagy részére igaz, és csak akkor elítélendő, ha „kóros” méreteket ölt.³⁴

A két hálózati személy tehát egy nagy tudású, ám alakoskodásra hajlamos, beképzelt emberként jellemezte F.-et. Hornyák Miklós merőben más benyomásokat alakított ki róla első találkozásjukon: „Jó megjelenésű, határozott, nyílt, egyenes, őszinte. Beszédmodora megnyerő. Beszédében alapos, megfontolt. Udvarias, nem hízelgő, nem törtető.”³⁵ A személyes tapasztalatok felülírták mások véleményét, amit jól mutat, hogy a fenti jellemzést a tiszt majdnem szó szerint beemelte F. környezettanulmányába és ügynöki adatlapjába is.³⁶ A szervezési javaslatban más szavakkal, de hasonlóképpen kedvező képet alkot F.-ről: „Közvetlen, barátságos. Származása és osztályhelyzete miatt szívesen barátkoznak vele. Könnyen az emberek bizalmába tud férkőzni, mindenkivel szemben megtalálja a szükséges hangnemet. Jó megjelenésű, udvarias, szereti a társaságot. Jó kapcsolataira jellemző az a körülmény, hogy [...] [a megyeszékhelyre] kerülése óta megfelelő lakást és személygépkocsit tudott magának szerezni.”³⁷ Az autóról „Újhelyi” és „Kovács” is beszámolt, előző szerint „rozoga”, nem új kocsiról van szó, utóbbi pedig úgy fogalmazott, hogy az autó „nem modern, hanem régi szabású”. De az autó Hornyák számára akkor is autó... A lényeg persze nem ez, hanem a tiszt azon megjegyzése, hogy az orvos „könnyen az emberek bizalmába tud férkőzni”: úgy tűnik, „az emberek” közé beletartozott Hornyák is, az ő bizalmát szinte azonnal elnyerte, és ez alapvetően meghatározta, hogy a főhadnagy milyen képet alkotott róla.

Amikor a hetvenes évek elején a megyei III/III. osztály operatív intézkedéssel felbomlasztott egy megyei alkotóműhely elnevezésű, „társadalomra veszélyes laza csoportosulást”, melynek tagja volt F. is, felmerült, hogy újra foglalkoztatják ügynökként. A társadalmi kapcsolatok azonban úgy jellemezték, hogy „arrogáns modorú, összeférhetetlen természetű, karrierista ember, ezért környezetében unszimpatikusnak tartják”. „Rossz” személyes tulajdonságai miatt ezért lemondtak a „Debreceni”-vel való újbóli kapcsolatfelvételtől.³⁸ Az állambiztonság tisztjei tehát ekkor hitelt adtak adatközlőik véleményének, és nem kívánták feltámasztani „Debrecenit”. Az eset ugyanakkor azt is jelzi, hogy egy hálózati személy élete nem ért véget a kizárásával, az állambiztonság bármikor elővehette az anyagát, és kísérletet tehetett a kapcsolat felújítására. F. természetesen nem tudhatta, hogy egykori megbízói „Debreceni” fedőnevű ügynökként (is) számon tartják még a hetvenes, sőt a nyolcvanas években is. 1981-ben ugyanis ismét felfigyeltek személyére, mert kapcsolatban állt a megyei állambiztonság által figyelt, „ellenzéki beállítottságú” emberekkel. A III/III. osztály azonban most is azt állapította meg, hogy „az ügynök operatív pozíciói nem teszik indokolttá a kapcsolatfelvételt, továbbfoglalkoztatását”.³⁹ Hornyák Miklós ekkor már nem volt az állambiztonság alkalmazottja, 1972 elején – még 48 éves sem volt ekkor – nyugdíjba ment.⁴⁰

F. régen eltemethette „Debreceni”-ségét. A közelmúltban megjelent életrajzi visszatekintésében mindenesetre nem tesz említést arról, hogy évtizedekkel korábban kapcsolatban állt a politikai rendőrséggel.

¹ ÁBTL 1.11.10. 344. Jelentés az Országos Politikai Osztály hálózatában 1959. január 1-től 1959. december 31-ig történt változásokról, 1960. január 10. (2. sorozat, 28. doboz.)

² Hornyák Miklós személyi anyaga nem maradt fenn, a parancsokból pedig nem derül ki, mikor került az államvédelemhez. Vélhetően 1953 előtt, mert ekkor nem kinevezték, hanem beosztották az „egyesített” BM ipariszabotázs-elhárító osztályára. 1954 februárjában innen került a megyei főosztályhoz, ahol előbb tanulmányi előadóként, majd 1955 decemberétől a mezőgazdasági elhárító osztály instruktorként dolgozott. 1956. november 30-i hatállyal elbocsátották, ám 1957 áprilisában a bünyügyi alosztálytól visszakerült a megyei politikai rendőrségre, talán már ekkor a belsőreakció-elhárítást végző 5. alosztály beosztottja lett. ÁBTL 2.8.1. A

belügyminiszter 24. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1953. július 31. Uo. A BM Személyzeti Főosztály vezetőjének 352. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1954. február 9. Uo. A BM [...] Megyei Főosztály vezetőjének áv. 119. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1955. október 24. Uo. A BM [...] Megyei Főosztály vezetőjének áv. 126. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1955. december 6. Uo. A BM [...] Megyei Főosztály vezetőjének 899. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1956. november 22. Uo. A belügyminiszter-helyettes 00541. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1957. április 16.

³ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 8–11. Beszervezési javaslat, 1959. május 28.

⁴ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 31. Feljegyzés a városi tanács egészségügyi osztályán és a rendelőintézetben lévő osztályidegen személyekről, 1959. május 25.

⁵ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 33. „Újhelyi Imre” fn. ügynök jelentése, 1959. február 27.

⁶ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 34. „Újhelyi Imre” fn. ügynök jelentése, 1959. március 17. Uo. 36. „Újhelyi Imre” fn. ügynök jelentése, 1959. május 16.

⁷ Az „Újhelyi Imre” február 27-i jelentése kapcsán tervezett intézkedések között szerepel „Marosi” bevonása F. ellenőrzésébe.

⁸ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 35. „Kovács Péter” fn. informátor jelentése, 1959. április 16. Vö. ÁBTL 2.2.2. „Kovács Péter”.

⁹ A kérdőjegyek: ÁBTL 3.1.1. B-91179. 15. (boríték).

¹⁰ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 20. Jelentés F. ügyében, 1959. május 25. (a járási politikai nyomozó kirendeltségé). Uo. 21. Jelentés F. ügyében, 1959. május 25. (a szomszédos megyei központé). Uo. 19. Kísérőlevél, 1959. május 27.

¹¹ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 16–18. Környezettanulmány, 1959. május 26. Uo. 22–23. Jelentés, 1959. május 27. (Utóbbira Burján János hadnagy nevét gépelték, ám nincs nyoma annak, hogy ő bármiféle szerepet játszott volna az ügynökjelölt feltérképezésében, ezt elvileg a konspirációs alapelvek sem tették lehetővé.)

¹² ÁBTL 3.1.1. B-91179. 32. Orvosi törzslap másolata, d. n.

¹³ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 3. Önéletrajz, 1959. május 11.

¹⁴ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 12–14. Jelentés Dr. F. főorvos személyes megismeréséről, 1959. május 26.

¹⁵ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 25. Feljegyzés, 1959. május 21.

¹⁶ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 26. Feljegyzés, 1959. május 24. A találkozót megemlíti még: uo. 27–29. Jelentés a beszervezésről, 1959. június 3.

¹⁷ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 24. Feljegyzés, 1959. május 30. F. egyébként rendkívül kedvező képet rajzolt a kollégájáról: „...jó szakembernek tartom, aki nagy erőfeszítéseket tesz a [...] -i járás viszonylag még mindig elég magas csecsemőhalálzásának csökkentése érdekében”, emellett tanácsstag, és részt vesz a népfront munkájában is.

¹⁸ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 27–29. Jelentés a beszervezésről, 1959. június 3. Vö. uo. 8–11. Beszervezési javaslat, 1959. május 28. A beszervezési nyilatkozat: uo. 30. Nyilatkozat, 1959. június 1.

¹⁹ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 27–29. Jelentés a beszervezésről, 1959. június 3.

²⁰ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 8–11. Beszervezési javaslat, 1959. május 28.

²¹ ÁBTL 3.1.1. B-94359.

²² ÁBTL 3.1.1. B-91179. 38. Kimutatás a jutalmazásokról, d. n.

²³ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 44–45. Javaslat „Debreceni” fn. ügynök kizárására, 1960. április 16.

²⁴ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 46. Nyilatkozat, 1960. május 2.

²⁵ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 47. Lezárólap, 1960. május 2.

²⁶ Bár nem érdektelen, hogy pontosan miben szegte meg Hornyák az operatív alapelveket és szabályokat, jelen írás keretei között ennek aprólékos bemutatásától eltekintek.

²⁷ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 44–45. Javaslat „Debreceni” fn. ügynök kizárására, 1960. április 16.

²⁸ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 4–5. Adatlap, d. n. ÁBTL 2.2.2. 108211. „Debreceni”.

²⁹ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 27–29. Jelentés a beszervezésről, 1959. június 3. Uo. B-91179. 4–5. Adatlap, d. n.

³⁰ ÁBTL 3.1.9. V-150370/1. Monográfia, 1959. május 21. 344–348. A járási forradalmi események kapcsán sem említik F. nevét: uo. 341–344.

³¹ ÁBTL 3.1.5. O-16606/124.

³² ÁBTL 3.1.1. B-91179. 43. Határozat átadás-átvételtől, 1959. szeptember 1.

³³ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 33. „Újhelyi Imre” fn. ügynök jelentése, 1959. február 27.

³⁴ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 35. „Kovács Péter” fn. informátor jelentése, 1959. április 16.

³⁵ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 12–14. Jelentés Dr. F. főorvos személyes megismeréséről, 1959. május 26.

³⁶ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 16–18. Környezettanulmány, 1959. május 26. Uo. 4–5. Adatlap, d. n.

³⁷ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 8–11. Beszervezési javaslat, 1959. május 28.

³⁸ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 48. Szolgálati jegy, 1973. január 29.

³⁹ ÁBTL 3.1.1. B-91179. 49. Szolgálati jegy, 1981. június 3.

⁴⁰ A tiszt a belsőreakció-elhárítástól már 1961 szeptemberében elkerült: előbb a mezőgazdasági elhárításnál

dolgozott csoportvezetőként, majd a szervezeti átalakítást követően, 1962 júniusától az egységes szabotázselhárító alosztály főoperatív beosztottként. Bár 1964 júniusában a III/III. alosztályra helyezték, szeptemberben már a III/II. alosztály állományába került, a záhonyi határátkelőhöz KEOKH-előadónak. Hornyák Miklós (ekkor már őrnagy) a megyei rendőr-főkapitányság III/II. Osztálya beosztottjaként saját kérésére ment nyugdíjba 1972. február 29-én. ÁBTL 2.8.1. A BM II. Főosztály vezetőjének 528. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1961. augusztus 25. Uo. A BM II. Főosztály vezetőjének 397. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. június 30. Uo. A BM III. főcsoportfőnök-helyettesének 364. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1964. június 12. Uo. A BM III. főcsoportfőnök-helyettesének 500. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1964. szeptember 21. Uo. A belügyminiszter 100. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1972. február 21.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.11.10. Operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek iratai
- 2.2.2. Hálózati nyilvántartások
 - „Debreceni” ügynök 6-os kartonja
 - „Kovács Péter” informátor 6-os kartonja
- 2.8.1. Az állambiztonsági szervek nyílt állományú beosztottainak iratai
- 3.1.1. Beszervezési dossziék
 - B-91179 „Debreceni”
 - B-94359 „Szabolcsi-lak”
- 3.1.5. Operatív dossziék
 - O-16606/124. Asztalos Imre Lajos
- 3.1.9. Vizsgálati dossziék
 - V-150370/1. Monográfia, 1959. május 21.

Egy volt szociáldemokrata vezető, aki nem tudott „teljes értékű” ügynökké válni

Balogh Gyula nem volt a sors kegyeltje, az elvileg biztonságot nyújtó iparos családi háttér már gyermekkorát sem tette felhőtlené. Nagypja az egri Lemez és Lakatáru Gyár gépésze, apja saját műhelyében dolgozó borbély volt. Mindketten az egri szociáldemokrata mozgalom alapítói közé tartoztak és aktív résztvevői lettek. Az 1919-es diktatúra idején tanúsított magatartása miatt elítélt apa az egri várbörtönben évekig raboskodott. Szabadulása után jó ideig nem kapott munkát, ami komoly megélhetési gondokat okozott a családnak.

Másodszülött gyermeke, Gyula mindössze hároméves 1913-ban, amikor csodával határos módon felépült egy halálos betegségből, a bátyja belehalt. A barátságos kisfiú hamarosan a környék kedvence, mindenki „Gyuszikája” lett. Emlékei szerint: hétéves korában „valami történt”, és a város rémivé, „utcagyerekké” változott, életében rendőrségi, bírósági ügyek sora következett. „Jó gyerek” korabeli emlékei közül kettőt talán élete végéig megőrzött. Az egyik Gárdonyi Gézával kapcsolatos, akinek három évig a Gábor kútról hordta a forrásvizet, és tőle kapott biztatás eredményeként születtek meg az első, irodalmi értéket ugyan nem jelentő, a pártfogóját gúnyoló rigmusok,¹ amiért és egyéb csínytevése miatt Gárdonyi a rendőrsége vitte az ügyet. Ezt követően az író minden biztatása ellenére jó ideig sem versírással, sem egyéb irodalmi ténykedéssel nem kísérletezett.² A másik, 12 éves korabeli emléke, amikor a nyári szünidőt summásként töltötte a környékbeli Jánosi pusztán. Ott cukorrépát egyelt napkeltétől napnyugtáig, amiért csak igen szerény ellátást kapott. Munka után 120 társával egy birkahodályban éjszakázott.³

A hat elemi elvégzése után Balogh Gyula kitanulta a fodrászmesterséget, és apja műhelyében kezdte kenyérkereső pályáját, majd Eger környéki településeken mint önálló kisiparos dolgozott, később gyári munkás volt Budapesten a Magyar Optikai Művekben. Az 1930-as évek közepén megházasodott. Pár éven belül a felesége meghalt. 1939-ben újra nősült. Mivel a szakmabeli feleség – Szepesi Ilona – egri leány volt, rövidesen visszaköltöztek Egerbe.

1943 januárjában behívták katonának, s mint politikailag „megbízhatatlan elem” büntetőszázaddal kikerült az ukrán frontra, ahol őrzetői rendfokozatban a 14-es gyalogezred „mozgó kantinosaként” vett részt az oroszok elleni háborúban. Bár nem volt tagja egyetlen munkásszervezetnek sem, de követve a családi hagyományt, kötődése a baloldali mozgalmakhoz befolyásolta későbbi pályafutását is. Büntetőszázadi beosztását annak a feketelistának köszönhetette, amire azért került fel, mert 1930-ban ő volt a szervezője és irányítója a tiszai gát építésénél dolgozó kubikusok sztrájkjának, valamint 1935-ben ő kezdeményezte és vitte sikerre az „Eger-Gyöngyösvidéki Villany Tröszt”-beli sztrájkot.⁴ A frontról való hazatérésének ideje és körülményei ismeretlenek, a rendelkezésre álló dokumentumokból csak annyi tudható, hogy 1944 végén ezredétől dezertált.⁵ Visszatérve Egerbe, szovjet parancsnokság alatt működő nyomdában helyezkedett el, ahol magyar nyelvű röplapokat és újságokat állítottak elő.⁶

1944. december 12-én, távollétében tragikus esemény következett be családjában életében, német bombatalálat érte lakásukat. A romba dőlő épület maga alá temette a bent tartózkodó gyermekeket, három kisfiú meghalt, a lányka maradandó, súlyos szellemi és testi sérülést szenvedett, a feleség felgyógyulása is kétséges volt, de ő legalább idővel

rendbejött. A szűkös anyagi körülmények között élő család egyetlen épen és életben marad tagjának súlyos problémát jelentett mind a gyógykezeltetés és az élelemről való gondoskodás, mind a temetés költségeinek előteremtése. Balogh Gyula azonban a temetéssel kapcsolatban minden anyagi segítséget elhárított, maga akarta azt tisztességgel elrendezni. Évek múltán így emlékezett vissza a szerény, szegényes temetésre: „*Eladtam egy kabátomat, ami rajtam megmaradt és azon vettem egy koporsót, és abba lett eltemetve a három fiam.*” Ugyanakkor megfogadta, egész életében a békéért fog dolgozni, s igyekezett is ehhez tartani magát.⁷

Az 1945-ös esztendő kedvező fordulatot hozott a család életébe. Az addig pártonkívüli családfő némi hezitálás után belépett a Szociáldemokrata Pártba (SZDP), és rövid időn belül komoly tisztségeket tölthetett be. Előbb a párt egri szervezetének, majd az egri és a hatvani járásnak, utóbb Tolna megyének lett a titkára.⁸ Jó munkakapcsolatba került Szurdi Istvánnal, aki akkor a SZDP központjában dolgozott. 1946-ban az Egerben és környékén működő állami és közigazgatási szervek személyi állományának „megtisztítását” végző, 204-es B-lista bizottságban mint belügyminiszteri megbízott vett részt.⁹ Ugyanezen évben elvégzett egy közigazgatási tanfolyamot, mivel várományos volt főjegyzői posztra a hatvani járásban, ahová helybeli elvarátai szánták végül csak községi főjegyzőségig jutott el.¹⁰ Az 1947-es választásokkor egy bizottságban volt Kádár Jánossal a Magyar Kommunista Párt (MKP) akkori főtitkárhelyettesével,¹¹ akinek későbbiekben is nagy tisztelője maradt.

A gyorsan és sikeresen formálódó politikai és társadalmi karrier a nagypolitikában bekövetkező drasztikus változások következtében kerékbe tört. A koalíciós partnerekben ellenséget kereső és találó MKP egyeduralmának megszervezése és megszilárdítása érdekében az SZDP likvidálására is sor került a két munkáspárt látszategyesítése révén. Mindazon vezető funkcióban lévő szociáldemokraták, akik ellenezték az úgynevezett egység létrehozását, számíthattak az MKP retorziójára, ami 1948 tavaszán el is kezdődött. A tömeges kizárásoknak esett áldozatul Balogh Gyula is, egyik napról a másikra nemcsak pártonkívülivé, hanem munkanélkülivé is vált. Sem szülővárosában és környékén, sem Budapesten – ahová gyakran elutazott – nem tudott elhelyezkedni, munkát sehol, legfeljebb csak ígéretet kapott. A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) megalakulását követően többször felkereste egykori párttársát, Szurdi Istvánt, aki az új párt káderosztályát vezette, de segíteni ő sem tudott, a megváltozott politikai státuszában talán nem is akart. A kilátástalan helyzetében megoldásként egy korábbi jó ismerőse, Szalvai Mihály, a szekszárdi helyőrség parancsnoka a disszidálást tanácsolta neki.¹² A sokasodó anyagi problémák, a munkaképtelen feleségről, a nyomorékká vált gyermekről való gondoskodás terhei, a kilátástalanság és tehetetlenség érzése is bizonyára közrejátszott abban, hogy a jónak tűnő tanácsot megfogadta. Az utolsó, sikertelen álláskereső útból már nem tért haza. Feleségét csak napok múltán értesítette, és azt javasolta neki, hogy mihamarabb intézkedjék válásuk ügyében, remélte, ezzel elkerülheti a várható hatósági zaklatásokat. (Ehelyett felesége a beteg Jutka lányával egy év múlva követte férjét az emigrációba.)¹³

Balogh Gyula 1948 nyarán Sopron térségében lépte át a határt, az osztrák rendőrök elfogták és lágerba vitték, ahonnan feltehető az SPÖ (Sozialdemokratische Partei Österreichs) segítségével Grazba került. Majd a párt anyagi támogatásával megkezdte keserves, kalandos út- és helykereső emigráns életét Nyugat-Németországban, majd Franciaországban, ahol már együtt volt a csonka család. De onnan is hamarosan (1951-ben) továbbálltak Svédországba. Stockholmban szerettek volna letelepedni, mivel akkoriban az volt a magyar emigráns szociáldemokraták fő gyülekezőhelye. Ám ott sem megfelelő állást, sem megfelelő lakást nem tudtak szerezni. Végül 1952-ben Londonban sikerült egzisztenciát teremteniük, néhány munkást foglalkoztató, jól jövedelmező, kis fémöntő, bizsukészítő műhelyt alapítani, amelynek jövedelméből nyugodt, polgári életforma feltételeit lehetett biztosítani.

Az egykori ambiciózus szociáldemokrata funkcionárius kezdetektől igyekezett bekapcsolódni a magyar szociáldemokrata emigráció munkájába. Nyugat-Németországban, később Franciaországban ő volt a szervezője, irányítója az ott élő szociáldemokraták tevékenységének. Balogh az Angliában működő emigráns csoport egyik meghatározó személyisége lett, jó kapcsolatot alakított ki több nyugat-európai szociáldemokrata párt képviselőjével is.¹⁴ Eleinte nem foglalkozott a Peyer Károly és Bán Antal, majd Szélig Imre követői közötti frakcióharccal. Idővel azonban Bán, illetve Szélig oldalára állt, és részt vett 1950 márciusában Stockholmban megtartott első pártkonferencián, ahol beválasztották a vezetőségbe.¹⁵ Szélig iránti bizalma azonban hamarosan megrendült, miután fény derült a pártkasszával kapcsolatos manipulációira, visszaéléseire, és nem sikerült őt arra kényszerítenie, hogy a nyilvános pártfórumon elszámoljon a párt pénzével, ezért megszakított vele minden kapcsolatot. Kéthly Anna, az 1956 utáni szociáldemokrata emigráció vezéregyénisége, a nemzetközileg is elismert magyar emigráns párt elnöke többször tett kísérletet kettőjük kibékítésére, de eredménytelenül. Többek között az 1957-ben Bonnban megtartott pártkonferencián, ahol Baloghot a vezetőségbe ismét be akarták vonni, de ő határozottan ellenállt, kiábrándultan és csalódottan lemondott addigi funkcióiról, és bejelentette kilépését a pártból. Végérvényesen szakítani kívánt a Kéthly és Szélig nevével fémjelzett emigráns szociáldemokrata csoporttal, azaz a Magyarországi Szociáldemokrata Párt az Emigrációban (MSZDPe) elnevezést használó pártalakulattal.¹⁶

Ezek után az ismét pártonkívülivé váló Balogh Gyulát sokkal inkább a vállalkozása gondjai, valamint az öt főre gyarapodott családjá foglalkozta,¹⁷ mint a magyar szociáldemokrata emigráció torzalkodása. Ebben az apolitikus időszakában magyar állampolgárságának feladását tervezte 1960 őszén, és tanácsért, segítségért fordult a londoni magyar konzulátushoz. Akkor került kapcsolatba az ott dolgozó, ügyével foglalkozó Kárpáti fedőnevű, valódi nevén: Kanyó András állambiztonsági századossal. Az ügyintézés, tanácsadás, hosszabb beszélgetés során kettejük között kialakuló kölcsönös szimpátia újabb találkozások lehetőségét jelenthette. Balogh minden bizonnyal egy kedves, segítőkész, fiatal honfitársát látta Kárpátiban, míg ő egy beszervezhető ügynökjelöltet, aki mint emigráns szociáldemokrata körökben jártas, kiábrándult egykori funkcionárius hasznos információkat szolgáltathat az állambiztonsági szervek számára. Az első találkozáskor hallottakról, Balogh politikai előéletéről, családi és üzleti körülményeiről, magyarországi helyzetértékeléséről, a szociáldemokrata emigrációt érintő értékes és hasznosítható adatokról Kárpáti tájékoztatta feletteseit, azaz a magyar Belügyminisztérium II/3-B alosztályát. (A továbbiakban a témában érintett állambiztonsági szervek szervezeti egységeinek pontos megnevezése helyett „Központ” kifejezést használom.¹⁸) Ugyanakkor felfedezettjével további „intenzív foglalkozást” javasolt, s ennek engedélyezését kérte.¹⁹ Az engedélyt természetesen megkapta, mivel a budapesti Központ illetékesei is láttak fantáziát Balogh személyében. Az év decemberében megszületett döntéssel, illetve utasítással a fedőnév is megérkezett, a továbbiakban „Boros” néven kell a jelöltet szerepeltetni.²⁰ (Megjegyzendő, hogy Baloghot ügynökké válását követően is egy ideig ugyanígy nevezték. Majd 1962. január 26-ai utasítás új fedőnévről [„Foret”] rendelkezett. A tanulmányomban azonban célszerűnek tartottam mindvégig az ügynöknek az eredeti [első] fedőnevét használni.²¹)

Rövidesen megkezdődött a feleség és a Magyarországon élő rokonok adatainak az összegyűjtése, foglalkozásuk, múltbeli politikai magatartásuk, jelenlegi munkahelyük stb. feltérképezése, környezettanulmányok elkészítése.²² Az első „magánjellegű” találkozásra az angliai Magyar Zsidók Egyesületének 1960. decemberi összejövetelén került sor. Ekkor még érdemi témákról nemigen esett szó, abban azonban megállapodtak, hogy hamarosan újra összejönnek.²³ A következő év januárjában a sörözésre invitált Baloghtól Kárpátinak sikerült választ kapnia a gondosan megtervezett kérdéseire. Megtudhatta, hogy jelöltje a magyar kormány intézkedésével lényegében egyetért, az 1956-os eseményeket ellenforradalomként értékeli, az emigráció tevékenységét elítéli, saját disszidálását megbánta. Ugyanakkor sikerült hírszerző lehetőségeit kipróbálnia, és tájékozódnia az emigráció egyes, fontos szereplőiről. Sőt igen lényeges információkat

kapott – többek között – Kéthly Anna londoni tartózkodásakor Széliggel és az angol munkáspárti vezetőkkel folytatott megbeszélésről, a „magyar ügyben” kifejtett tevékenységéről; az MSZDPe anyagi forrásairól; egyes vezetőségi tagok fizetéséről, Szélignek a párt pénzével való visszaéléseiről; a vezetésben eluralkodó anarchiáról. Balogh szerint: „Szélig [Imre] – Bölcsföldi [Andor] – Bede [Béla] triumvirátus képezi a szoc. dem. pártot, és a vezetőséget is. Szervezeti élet és tagság nem létezik. A vezetőségben uralkodó viszonyokra jellemző: Dr. Szántó Miklós [...] a vitáktól megbolondult.”²⁴

Márciustól itthon és külföldön egyaránt nagy lendülettel folyt „Boros” tanulmányozása, kapcsolatainak megismerése és a kapott adatok értékelése. A jelölt tájékoztatása alapján sorozatban készültek jelentések ismert szociáldemokrata emigránsokról, a párton belüli ügyekről, személyi konfliktusokról, s gyűltek a kompromittáló adatok is. E jelentésekből megtudható például hogy a jó körülmények között élő, kezdetben „Borossal” baráti viszonyban lévő, Széliget anyagilag is támogató, majd vele rivalizáló Bede Béla pártvezetőségi tag idővel kénytelen volt lemondani pártvezéri ambíciójáról. Bede István, a korábbi londoni nagykövet, az emigráció egyik vezéralakjává lett, ám miután a Szabad Európa Rádió igazgatói tisztét elnyerte, pártügyekkel nemigen foglalkozott, de vezetőségi tagságát megőrizte. Práger Jenő lap- és könyvkiadó – „Boros” szerint – inkább cionista, mint szociáldemokrata, akit a csődtől Kéthly Anna anyagi segítsége mentett meg. S viszonzásul elvállalta a British Hungarian Club²⁵ elnöki tisztét, az érte kapott összeget pedig a pártkiadványok megjelentetésére, előlegként kezelte. Presser Istvánt az emigráció legbaloldaliabb képviselőjeként jellemezte a jelölt, akivel maga is jó viszonyban van, viszont a Kéthly–Szélig vonal ádáz ellenzője. A Párizsban élő Király Ernőről úgy tudja, hogy a francia elhárítás ügynöke volt. Vörös Jenőt²⁶ „szerencselovagnak” tartja, aki politikai színvallását a nyilasoknál kezdte, majd tagja lett az SZDP-nek, 1948-ban az MDP-nek. Győrben újságíró és lapszerkesztő volt 1956-ig, a forradalom idején politikailag kompromittálódott, emiatt emigrált. Ismertette Baron Andor, az MSZDPe egykori vezetőségi tagja és pénztárosa felmondásának és pártból való kilépésének előzményeit és okait. Fehérvári Géza, az egeri szociáldemokrata ifjúsági szervezet egykori funkcionáriusa – ismeretei szerint – 1948-ban hagyta el az országot, emigrációban a Szélig vezette emigráns csoporthoz csatlakozott, irodai munkát kapott, és az ifjúság szervezésével bízták meg. A Medey István²⁷ féle szociáldemokrata csoport angliai megbízottja, báró Kruchina Viktor egykori katonatisztról megtudható, hogy érdekből lépett be az SZDP-be, és jó nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezik.

A találkozókra szóba került a Szocialista Internacionálé által létrehozott Kéthly Alap, amely évi 5000 fontot bocsátott Kéthly részére, szabad felhasználására. Továbbá arra is kitért „Boros”, hogy a „sárga szakszervezetek” titkárságában az MSZDPe-nek adandó támogatás megvonását latolgatják.²⁸ Megjegyzendő, noha a beszélgetések nyugodt körülmények között, közvetlen légkörben zajlottak, hogy „Boros” a kezdetektől óvatos és kissé bizalmatlan volt, soha nem tudta vagy nem akarta informátorait megnevezni. Ügynök korában – mint látni fogjuk – e tulajdonságai egyéb skrupulusokkal gyarapodtak.

„Boros” beszerzésének konkretizálásához sok fontos adalékot nyújtottak már a márciusi beszélgetések is, és elősegítették a folyamat felgyorsítását. Ugyanis világossá vált kikristályosodott véleménye a hazai viszonyokról, eseményekről (pl. az 1956-os forradalomról), az emigráció ténykedéséről, ami egybecsengett azzal, amit vártak tőle. Előadta: emigráns társait „csoportba tömörült kalandoroknak” tartja, tetteiket felháborítóknak és elítélendőnek, ezért hajlandó mindent elkövetni tevékenységük ellensúlyozása érdekében. Megoldásként elképzelhetőnek tartotta a „haladó magyarok” tömörítését, azaz együttműködésük megszervezését vagy a baloldali érzelmű szociáldemokratákból ellenpárt szervezését. Ez utóbbi ötlet a baloldali szociáldemokrata „Kedves”²⁹ fedőnévvel jelölt, korábban a londoni rezidentúra beszervezett ügynökétől származott, aki előző évben javaslatával felkereste „Borost”, ő azonban a megvalósításhoz akkor nem sok reményt fűzött. Az 1961. március 29-ei megbeszélésen arra is fény derült, hogy a jelölt levelezésben állt a Magyarok Világszövetségével és

számos neves szociáldemokrata emigránssal, s a válaszlevelek birtokában vannak, amelyek sok értékes és hasznos információt tartalmazhatnak az MSZDPe tevékenységét illetően – vélte Kárpáti. A már meglévő adatok, ismeretek alapján javasolta, hogy a Központ és a rezidentúra döntsön a jelölt további sorsáról. Véleménye szerint a szervezést 1961 júliusában meg lehetne ejteni.³⁰

„Boros” ügynök hálózatba kerüléséhez nagymértékben hozzájárult a sikeresnek mondható 1961. május 10-i találkozó, és a hónapok alatt róla és tőle kapott információk alapján május 12-ére elkészített, alapos és terjedelmes szervezési javaslat. Ekkorra vált egyértelművé, hogy „elvi alapon” történő szervezésének nincs akadálya. Kárpáti ugyanis megbizonyosodott, hogy politikai kérdések megítélésében azonos véleményen vannak, a jelölt teljesen kiábrándult a szociáldemokrata eszmékből, és kész együttműködni a Kéthly–Szélig-féle emigráns párt tevékenységének leleplezésében. Ez irányú ténykedéshez, úgy tűnt, megfelelő ambícióval, elszántsággal, kellő tapasztalattal és jó kapcsolatokkal is rendelkezik.³¹

A szervezés végrehajtása előtt „Boros” európai körútra – Ausztria, Belgium, Franciaország, Svájc – indult, hogy felvegye a kapcsolatot egykori harcostársaival, megismerje a politikai nézeteikben esetlegesen bekövetkezett változásokat, terveiket, anyagi helyzetüket. Ezenkívül hogy betekintést nyerjen az egyes országokban lévő csoportok működésébe. Azonban fő célja az volt, hogy a jobboldali szociáldemokraták tevékenységének ellensúlyozására tervezett akciókhoz – ellenpárt, ellenlap-alapítás – támogatókat találjon egykori párttársai körében. Elutazása előtt június 1-jén sor került a Shakespeare szülővárosába, Stratford-upon-Avonba tervezett kétnapos hétvégi kirándulásnak álcázott szervezési találkozó idejének és helyének egyeztetésére.³² Június 12-én elkészült a Központban a szervezés „forgatókönyve”, ami részletes utasításokat tartalmazott az akció lebonyolításához.³³

1961. július 1-jén „Boros” úti beszámolójával kezdetét vette a szervezési procedúra. A jelölt nagyvonalakban ismertette, hogy hol, kivel sikerült találkoznia, és milyen benyomást tett rá a viszontlátás. Elmondásából megtudható: Bécsben csak Havas Gáborral, a Medey István vezette emigráns csoport ausztriai képviselőjével tudott beszélni, aki tájékoztatta a helyi csoport helyzetéről és saját körülményeiről. Benjámín Olivérrel³⁴ a találkozó nem jött létre, mivel „Boros” bejelentkező levelére nem is reagált. A Svájcban Presser Istvánnal folytatott beszélgetés során kiderült, hogy a magyar kormány politikájáról és intézkedéseiről azonos véleményen vannak, Presser is elítéli a Kéthly–Szélig-féle politizálást, és bármikor hajlandó akcióba lépni ellenük. Egyetértett az ellenpárt-alakítási tervvel, s annak előkészületeiben vendégének aktív közreműködést ajánlott. „Boros” Párizsban a koalíciós időszakból ismert akkori szekszárdi városi titkárral tudott érdemben tanácskozni. Bártfai Károly³⁵ kijelentette, mindenben hajlandó támogatni, azonkívül megnevezett néhány kevésbé ismert személyt, akik vele azonos véleményen vannak, és akikre lehet számítani. „Boros” azon sajnálkozott, hogy Brüsszelben nem sikerült senkivel beszélnie, ugyanis Kéthly Annának írt levelére csak távollétében érkezett meg a válasz, így a vele tervezett találkozóra nem kerülhetett sor.

„Boros” további tervei között szerepelt, hogy az Angliában élő Farnady Ernővel,³⁶ Baron Andorral, Bede Bélával és „Kedvessel” együtt megalakítják az új pártot, és életre hívják az új lapot. Ha a párt megalapítása kudarcba fulladna, akkor mindenképpen kell egy „középutas lap”, amely „kiegyezést” hirdet Magyarországgal – zárta beszámolóját a jelölt.

A beszélgetés során szóba került a hazatelepülés kérdése is, amit „Boros” ekkor még családi körülményei és előrehaladott kora miatt elképzelhetetlennek tartott. (Az évek múltával azonban többször is komolyan foglalkoztatta a gondolat, hogy családjával visszaköltözik az óhazába.) Ez idő tájt az volt a véleménye, hogy emigrációban is sokat segíthet Magyarországnak, ha egy blokkba sikerül tömöríteni a „jobb érzésű magyarokat”, akik képesek lesznek szembeszállni a „Szélig-féle kalandorokkal”. Úgy

érezte, csak akkor gondolhat a hazatérésre, ha itt, kint be tudja bizonyítani hazája iránti hűségét. Ezen gondolatok hallatán nyilvánította Kárpáti a beszervezését befejezettnek. Majd közölte a konspirációval és a kapcsolattartással összefüggő tudnivalókat. Azt követően – többek között – így összegezte és értékelte a történeteket: *„Véleményem szerint az akció teljes sikerrel járt. Boros beszervezését hazafias alapon végrehajtottuk. [...] Az együttműködést szerintem politikai meggyőződésből vállalta [...] Boros kellő irányítás mellett hírszerzőszervünk igen hasznos kapcsolata lehet. Emigrációs múltja és kapcsolatai, tapasztalata a legkülönbözőbb feladatok végrehajtására teszik őt képessé.”*³⁷ Mindezek alapján javasolta, hogy folytassa az előkészítő munkálatokat az ellenpárt és az ellenlap létrehozására, tanulmányozza az e munkába bevonható személyeket. Remélte, hogy siker esetén egyrészt komoly csapás mérhető majd a jobboldali szociáldemokrata emigrációra, másrészt megteremtődik a lojális emigrációval kapcsolatos tervek realizálásának lehetősége.³⁸

Az újdonsült ügynök tevékenységének hasznossá és eredményessé tétele érdekében a Központ utasítása értelmében a tartótisztnek hangsúlyt kellett helyeznie politikai és operatív nevelésére, meg kellett oldania konspirációs kiképzését és biztonságos kapcsolattartási rendszer kialakítását is. Ezenkívül szükséges, hogy Kárpáti megkövetelje: a megoldandó kérdésekre, feladatokra pontos, reális és részletes választ kapjon. Éppen ezért fontos lenne például visszatérni az európai út során szerzett információkra, azok tényekkel és magyarázatokkal való kiegészíttetésére. Az ellenpárt-alapítással kapcsolatban tisztázandó lenne a bevonandó személyek és az ügynök közötti kapcsolat, valamint pontos információk beszerzése a tárgyalásba bevont szociáldemokraták témával összefüggő állásfoglalásairól. Az ügynöktől meg kell tudakolni, hogyan képzei el a megoldást, és kiket szánna az új párt vezetőségébe stb. Mindezek figyelembevételével kell elkészíteni az ideiglenes foglalkoztatási tervet.³⁹

Röviddel a beszervezés utáni találkozó fő témája a lap- és pártalapítás ügye volt. A feladat nagy és meglehetősen problematikus volta miatt nem csoda, ha a kezdő ügynök elbizonytalanodott, óvatosságra kényszerült. Mindenképpen el akarta kerülni a több oldalról várható támadást. Úgy vélte, vádolhatják esetleg kémkedéssel, vagy menet közben cserbenhagyhatják egykori párthívei, és magára maradvá családját is bajba sorolhatja. Az eredeti tervről nem mondott le, csak némileg módosította. Alapos mérlegelés után az általa partnernek szánt személyek közül „Kedvest”, Kruchinát és Verest [Vöröst] törölte a listáról. Baron Andorral, Farnady Ernővel, Bede Bélával, Medey Istvánnal, Havas Gáborral és Presser Istvánnal viszont továbbra is együtt kívánt dolgozni az ügyön. Kifejtette: sem a pártot, sem a lapot nem szándékozná nyíltan radikális baloldali programmal életre kelteni. Szélig ellen sem indítana azonnali támadást, csak fokozatosan térne vissza az eredeti elképzelések megvalósításához. Ugyanakkor közölte: biztosítékra van szüksége arra az esetre, ha a párt- és lapszervezés okán helyzete az emigrációban tarthatatlanná válna; kérte, tegyék lehetővé hazatelepülését, és biztosítsák családját otthoni megélhetésének feltételeit. Az ígéretet megkapta.

E találkozón „Boros” megemlítette, felkérést kapott Havas Gábertól, hogy a Medey István vezette emigráns csoportjuk képviselőjében vegyen részt a Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége (SZSZNSZ)⁴⁰ által rendezendő konferencián. A tanácskozás célja a magyar emigráns csoportok egységes képviselői rendszerének létrehozása. Brüsszelben az előkészítő tárgyalásra minden országból két-két képviselőt várnak, akiknek meg kell választani azt a bizottságot, amely valamennyi csoport képviselőjét el fogja látni, és delegálja az állandó megbízottját a szakszervezet központjába. Havas jelezte, szeretné „Borost” jelölni a bizottságba is. Ugyanakkor tájékoztatta őt arról, hogy Kéthly egyetért a szakszervezeti csoportok egyesítésével, de tiltakozik a rivális Medey bizottságba kerülése ellen, ugyanakkor ígérte, megakadályozza Szélig részvételét is. „Boros” a válaszadással bevárta kapcsolattartója utasítását, aki azt javasolta: menjen el az előkészítő rendezvényre, de ne csatlakozzék se Kéthlyhez, se Medeyhez, viszont használja ki a helyzetet a Kéthlyvel való eszmecsereére. A találkozó értékelése kapcsán Kárpáti megjegyezte: „Boros” a megállapodásokhoz tartja magát, de konspiráció terén

vannak problémák, állandóan foglalkozni kell vele, nem szabad megsérteni, de „rá kell kényszeríteni akaratumkat”. Egyébként szerinte a kapcsolatuk igen hasznos és eredményes lehet.⁴¹

„Borost” ügynöki pályafutása kezdetén a szakszervezeti ügyekkel kapcsolatos kérdések komoly dilemma elé állították. Noha szakszervezeti mozgalomban végzett korábbi aktív tevékenysége során megfelelő ismeretségre és tapasztalatra tett szert, mint az angliai szakszervezeti csoport vezetője. 1955-től a Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetsége az Emigrációban elnökségének tagja.⁴² Most a fő gondot számára az jelentette, hogy még nem tudta teljes bizonyossággal behatárolni a szociáldemokrata emigráción belüli érdek- és erőviszonyokat. Nem tudta, meddig mehet el a Medey-csoporttal való együttműködésben anélkül, hogy kompromittálódna Kéthly előtt, aki meglehetősen rossz néven veszi „Boros” aktivizálódását, de tanácsával nem segíti döntése meghozatalában.⁴³ Hogy az ügynök kapcsolattartója elvárásának megfelelően, olyan adatokhoz, információkhoz kell jutnia, amelyek az úgynevezett jobboldali szociáldemokratákat összefogó MSZDPe tevékenységének leleplezésében hatékony eszköznek bizonyulnak. Ehhez viszont arra lett volna szüksége, hogy ismét közelebbi kapcsolatba tudjon kerülni a prominens vezetőkkel, esetleg újra bekapcsolódják a párt munkájába.

Miközben az ellenpólus, Havas és Medey arra próbálták rábeszélni, hogy a Magyar Szakszervezeti Mozgalom az Emigrációban főtitkári tisztjét Havastól vegye át, aki felkérő levelében a következőkkel próbálta megnyerni az ügynek: *„Abban a reményben, hogy kérésemnek eleget teszel, biztosíthatlak, hogy ezen elhatározásodat összes barátaink megnyugvással fogják tudomásul venni.”*⁴⁴

„Boros” a szakszervezeti ügyekkel kapcsolatos kérdések eldöntésében tartótisztje tanácsát kérte. Kárpáti azt javasolta, hogy a brüsszeli konferencián feltétlenül vegyen részt, de a felkínált főtitkári posztot egyelőre ne fogadja el, kérjen időt az ajánlat megfontolásához. Az ő biztatására írt újra Kéthlynek, aki hajlandó volt eszmecserét folytatni vele, s közölte is a neki megfelelő időpontot, de azt is, hogy Medey és Havas ügyében nem kíván véleményt nyilvánítani.

Alighogy elkészült az ügynök foglalkoztatási terve, a kölcsönös szimpátián alapuló kapcsolat Kárpáti hazarendelése miatt hamarosan megszakadt. A pár hónapos együttműködés után úgy döntöttek, hogy „Borost” nem – az eredeti elgondolásoknak megfelelően – „bomlasztási akciók szervezésére” fogják ösztönözni. Sokkal célszerűbbnek tűnt a hírszerzés vonalán foglalkoztatni, és az emigránsok „mélyreható felderítésére [...] kell felhasználni, de a lehetőséget ki kell használni az emigráció bomlasztására, vezetőinek lejáratására” is. Ezért hangsúlyt kell helyezni hírszerző lehetőségei kiszélesítésére, a politikailag különösen fontos személyekről írásban kell jellemzést készíttetnie. (Megjegyzendő, hogy eme követelménynek „Boros” egész ügynöki ténykedése alatt nem sikerült érvényt szerezni.) Megszívlelendők lehettek volna a Központ illetékeseinek a jelentésekkel kapcsolatos kritikai megjegyzései, miszerint az eddigiekben közölt információk nem elég konkrétak és nem elég részletesek. Az ügynök operatív és politikai nevelésére feltétlenül több gondot kívántak a jövőben fordítani, miként „ellenőrzésére” is. Ez utóbbit, azaz a „hálózati ellenőrzését” az év novembertől kapcsolattartójának meg kellett szervezni. Fontosnak tartották – többek között – azt is, hogy a kapcsolattartó tisztek tervezett cseréjét körültekintően készítsék elő.⁴⁵

Az új tartótiszt, Kolláth Ferenc rendőr őrnagy a londoni magyar konzulátus vezetője (fedőnevén: Bognár) 1961 szeptemberében hivatalosan átvette „Borost”. Az első találkozón megtörtént az ügynök beszámoltatása a Kéthly Annával folytatott eszmecseréről. Ennek során kiderült, hogy a társalgás közvetlen, kellemes légkörben és kölcsönös bizalom jegyében zajlott. Ugyanis „Borosnak” sikerült meggyőznie Kéthlyt, hogy nem Medey és Havas megbízottjaként kérte a találkozást, sokkal inkább azért, hogy tőle tanácsot kapjon a felajánlott szakszervezeti tisztség elfogadásával kapcsolatban.

Ugyanakkor megemlítette, ha szükség lenne az ő segítségére, bármikor szívesen áll rendelkezésre. Ezt követően megismerhette Kéthly véleményét néhány aktuális nemzetközi politikai kérdéstről. Szóba került – többek között – a németkérdés, amit nem tartott tragikusnak, s bízott abban, hogy a nagyhatalmak tárgyalás útján rendezni fogják az ügyet. Legfőbb célja, hogy a „magyarkérdésben” valami megoldást sikerüljön elérnie. Magyarország demokratizálódását – megítélése szerint – a szovjetek fegyveres konfliktusok nélküli kivonulása nagymértékben felgyorsíthatná. Egyébként már nemigen bízott a „magyarkérdés” ENSZ-beli tárgyalásának eredményességében. Mivel elítélt mindennemű fegyveres beavatkozást, ezért nem értett egyet a Magyar Bizottság⁴⁶ törekvéseivel, ugyanis az a kormány erőszakos megdöntésével szándékozott elérni a rendszerváltozást. Szóba kerültek a magyar aktuálpolitikai kérdések is, mint az új kormányalakítás (1961. szeptember 13.), új emberek bevonásával. Például Péter János református püspök külügyminiszteri tárcát kapott. Ennek Kéthly szerinti magyarázata a káderhiány, ugyanakkor nem rejtette véleményét véka alá Marosán Györggyel és Kádár Jánossal kapcsolatban sem. Az előzőt sajnálta a négyévi, magánzárkában elszenvedett sérelmei, szenvedései miatt. Kádárról megállapította: *„...nem egy lángész az ország vezetésében, de úgy látszik, hogy amit csinál, becsületesen teszi.”*⁴⁷

Egyébként a megbeszélésen „Boros” szakszervezeti funkció elvállalásával kapcsolatos dilemmájáról nem esett szó. A téma különben is elvesztette aktualitását. A folytatással kecsegtető kapcsolatfelvétel Kéthlyvel ugyanis sokkal hasznosabbnak, értékesebbnek bizonyult mind a maga, mind pedig az állambiztonsági szervek számára, mint amit a főtitkári tisztség révén esetleg el lehetne érni. A körülmények és a lehetőségek reális mérlegelése készítette „Borost” arra, hogy visszautasítsa a szakszervezeti kongresszusra szóló meghívást is. Havas és Medey minden bizonnyal elvárta volna, hogy az ő érdekeiket képviselje, ha erre rákényszerülne, azzal viszont veszélybe sodorta volna Kéthlyvel kialakulóban lévő jó viszonyt, amit semmiképpen nem akart kockáztatni. Az ügynök csak abban az esetben vállalta volna a kongresszusi részvételt, ha ezt Kéthly kérné, de erre nem sok esély volt. Ezért arra gondolt, hogy a tanácskozáson történekről az arra delegált Kruchina Viktortól fog információt kérni.

A többször elnapolt, végül 1962. április elején, Nyugat-Berlinben megrendezett SZSZNSZ-kongresszuson öt magyar küldött vehetett volna részt, hárman a Medey-csoportból, ketten Kéthly–Szélig-szárny képviselőjében. „Boros” anélkül, hogy előzetesen tartótisztjével konzultált volna, Medey felkérésére körlevelet szerkesztett, melyben a tanácskozás bojkottjára szólította fel mindkét csoport delegáltjait. Ugyanis megítélése szerint a kongresszus nem képviseli a „magyar munkások érdekeit”, szégyen lenne az azon való megjelenés. Kéthly is egyetértett az akcióval, s pártja küldöttjei – Bölcsföldi Andor és Szabó György⁴⁸ – nem is vettek részt a kongresszuson. Viszont a Medey-csoport tagjai – Fehér Sándor,⁴⁹ Kitzinger Ferenc,⁵⁰ Kruchina Viktor – mindhárman negligálták a körlevelet. Így Kitzinger és Kruchina be is került a vezetőségbe, de a magyaroknak szánt harmadik hely betöltetlen maradt. Fehér Sándort ellenőrző bizottsági taggá választották. A héttagú elnökségben egy hely szintén üresen maradt. „Boros” feltevése szerint Kéthlyvel fognak egyeztetni az ügyben.

Az ügynök a május eleji találkozón előadta mindazt, amit a kongresszuson megvitatott nemzetközi politikai kérdésekről megtudott. Ugyanakkor jelezte, hogy az elhangzott beszámolókról és az elfogadott deklarációról csak azok publikálását követően tud számot adni.⁵¹ Medey nem éppen korrekt akciójának köszönhetően az SZSZNSZ elnöke – Omer Becu – javaslatára a kongresszus az ő csoportjukat ismerte el az emigráns magyar szakszervezeti mozgalom kizárólagos képviselőjének.⁵² E siker révén Havas Gábor (a Medey-csoport bécsi képviselője) egyfelől anyagi előnyökhöz akarta juttatni saját csoportját, azaz megszerezni a korábban az SZSZNSZ által az „ellenpártnak”, azaz MSZDPe-nek rendszeresen folyósított segély összegét. Másfelől a Magyar Menekült Szakszervezeti Tanács megalakításával kapcsolatos tervét szándékozta megvalósítani. Ez utóbbi érdekében írt a vélt potenciális támogatóknak, köztük „Borosnak” is, akit a főtitkári posztra szemelt ki. Havas célja Kéthly egzisztenciális helyzetének és a

nemzetközi szociáldemokrata körökben, valamint az emigrációban kivívott presztízsének gyengítése volt.⁵³ „Boros” azonban nem szándékozott bekapcsolódni Havasék Kéthly-ellenes manipulációiba. MSZDPe vezetőivel inkább a jó viszony kialakítására törekedett, hogy annak révén megfelelő leleplező, kompromittáló adatokhoz jusson, és így ügynöki küldetésének eleget tudjon tenni.

„Boros” szinte a kezdetektől arra igyekezett összpontosítani minden erejét, lehetőségét, hogy mihamarabb valamiféle stabilabb együttműködés alakuljon ki közte és Kéthly, valamint elvbarátai között. A csoport egyes tagjaival a kapcsolatfelvételt Kéthlytől tette függővé; ha tőle megtudja, milyen munkát kérnének tőle, és milyen funkciót szánnának neki, azután teszi meg a kezdő lépéseket Szélig, majd Bedei és Bölcsföldi felé. Ez irányú törekvéseit tartótisztje, Kolláth Ferenc rendőr őrnagy kellőképpen méltányolta és értékelte is, de úgy látta, egyelőre nem lehet és nem is kell a dolgot siettetni, hiszen ügynöke szinte semmilyen friss ismeretekkel nem rendelkezett a csoport egyes tagjairól, illetve pártjuk konkrét tevékenységéről. Ennek természetes oka, hogy évek óta nem volt kapcsolata az emigráns szervezetekkel, egykori párttársaival, időre volt szüksége, míg ismét be tud illeszkedni a szociáldemokrata emigráció világába. Ugyanakkor nehezményezte, hogy ügynöke bizalmatlansága és óvatossága nemcsak az emberi kapcsolatok kialakítását nehezíti, hanem károsan befolyásolja az állambiztonsági szervek részére végzendő munkáját is. Még mindig nem sikerült elérni, hogy írásban jelentse a megszerzett információkat, vagy kiadja kezéből a neki írott leveleket, kizárólag helyben engedte átnézi azokat.⁵⁴

A Központ már 1961 őszén módosította, illetve konkretizálta az ügynök feladatkörét. Az addig tőle kapott információk alapján további tevékenységét kizárólag a Kéthly–Szélig-vonalra irányította. Feladata: elmélyíteni Kéthly Annával való kapcsolatát; keresni a találkozási pontokat a csoport tagjaival; mellőzni az eredményes hírszerző munka érdekében a korábbi viták, nézeteltérések, sérelmek felelevenítését; és fel-„dolgozni” saját kapcsolatait. Először Bede Béláról, Baron Andorról és Fehérvári Gézáról készüljenek jelentések. Továbbá a rivális csoport tagjaival – Medey István, Havas Gábor, Presser István – meg kell szüntetni mindenféle együttműködést.⁵⁵

A módosított feladatkör szempontjainak figyelembevételével rendre érkeztek „Borostól” az információk, amelyekből Bognár elkészíthette a hivatalos jelentéseket. Igaz, nem a Központ által megadott fontossági sorrend alapján, s nem is a kívánalmaknak megfelelő tatalommal és alaposítással. Az ügynök elsők között jelentett Vörös Jenőről az egykori Győr megyei újságszerkesztőről és Fehérvári Gézáról, az egri szociáldemokrata ifjúsági szervezet funkcionáriusáról, akik egyébként nem tartoztak a szociáldemokrata emigráció kulcsszereplői közé. „Boros” arról panaszkodott, hogy korábbi párthívei nemigen látják el az emigráció működésére és szereplőire vonatkozó újabb adatokkal, hosszú idő óta Kéthly sem válaszol leveleire. Mindamelllett magánéleti problémái is adódtak: felesége a gyerekekkel a hazatelepülését tervezte, ebben, valamint Egerben örökölt háza ügyének rendezésében kért segítséget, továbbá előadta saját jövőbeni terveit: 1-2 évig még kint maradna, és folytatná hírszerző tevékenységét. Tartótisztje szerint, ha a feleség számárra lehetővé tennék a hazatérést, azzal lehetetlenné válna az ő itteni munkájának folytatása. Megoldásként felvetette: az ügynök saját csoportjából kellene másvalakit a helyére beszervezni. Ő pedig szabadon gyűjthetne adatokat Kéthlyék lejáratásához, hazatelepülése után leleplező cikkeket jelentethetne meg róluk. A rezidentúra illetékes munkatársa, a Szirtes fedőnevet viselő sajtó- és kultúrattasé az ötletet megfontolandónak tartotta.⁵⁶ Ám a téma hamarosan lekerült a napirendről.

„Boros” eredetileg fő feladatul az egyes szociáldemokrata csoportok tevékenységének feltárását, jelentősebb tagjainak tanulmányozását, jellemzését kapta. Most hozzákezdett az elsődleges teendő végrehajtásához, a Kéthly–Szélig-csoporthoz tartozókról megszerzhető információk begyűjtéséhez. Az első alkalomra prezentált adatok azonban nemigen tartalmaztak új, hasznosítható ismeretet az állambiztonsági szervek számára. Az ügynök tájékoztatásából – többek között – megtudható, hogy Kéthly Anna 1956-os

emigrálása előtt Szélig irányította a csoport, vagyis az MSZDPe munkáját. Odatartozott a nevesebb szociáldemokraták közül Bölcsföldi Andor, Bede Béla, Baron Andor és Balogh Gyula (aki jelen esetben az állambiztonsági szervek ügynökeként gyűjti a többiek leleplezéséhez felhasználható adatokat). 1956 után a csoport csatlakozott a Szocialista Munkásinternacionálé egykori pártjai elismerését és támogatását élvező Kéthly Annához. „Boros” szerint Szélig döntését elsősorban egyéni, anyagi érdek motiválta, miként Bölcsföldi csatlakozását is. Mindketten az MSZDPe pénzén vásároltak házat maguknak. Az ügynök Bedét tisztességesebbnek tartotta, mert ő legalább „nem lopott” a pártkasszából.⁵⁷

A kiemelt feladat teljesítése igen nehézkesen haladt és kevés eredményre lehetett számítani. Ugyan az ügynök számos, ismeretségi körébe tartozó személyt megnevezett, és róluk néhány köztudott vagy alig hasznosítható adatot közölt, ezzel a rá kiosztott feladat teljesítését még nem lehetett sikernek elkönyvelni. Nem véletlen, hogy Bognár, a kapcsolattartója az első beszámoló egyikén rájött, hogy ügynöke az információkat a Medey-csoportbeli ismerőseitől, levél útján szerzi be. Közvetlen, élő kapcsolata az emigráns csoportok egyikével sincs, a hozzájuk kötődő személyekkel sem igen tud eszmét cserélni, már csak a földrajzi távolságok okán sem. A tartótiszt véleménye szerint tartalmasabb híryanagra csak abban az esetben számíthatnának, ha ügynöke vissza tudna kerülni a Kéthly és Szélig nevével jelzett emigráns pártba.⁵⁸

A Kéthly–Szélig-csoport „Boros” által ismert képviselőiről 1962 februárjában elkészült jelentések sem tartalmaztak sok új információt. A felsorolt személyek többségéről csak annyi tudható, hogy a világ mely szögletén él, esetleg az, hogy mi volt párton belüli korábbi funkciója, néhányuknál utalás található családi, illetve magánéleti körülményeikre.⁵⁹

Kezdetben hasonlóan szűkszavú, felsorolás jellegű anyag készülhetett a kiterjedt „hálózattal” rendelkező Medey-csoportról is. „Boros” odatartozónak tekintette magát, s feltehető, hogy bővebb ismeretei voltak konkrét tevékenységeikről. Ugyanis az MSZDPe-vel történt szakítását követően Medey István felé orientálódott, aki 1957 után New Yorkban egy Kéthly-ellenes pártot szándékozott létrehozni, amibe őt is be akarta vonni. Célja a megalakítandó párttal: bekerülni az Amerikában működő Magyar Bizottságba, s ott két képviselői helyet biztosítani a szociáldemokrata emigráció számára. Az egyiket magának, a másikat Balogh Gyulának szánta. Ám őt az ügynek nem sikerült megnyernie, így a terv meghiúsult.⁶⁰

A Medey-féle csoport központja New York volt. Hivatalosan a „Magyar Szakszervezeti Tanács Emigrációban” elnevezést használta, saját stencilezett közlönyt jelentetett meg, amelyben helyi szakszervezeti eseményekről tájékoztatott, és tárgyilagos információkat közölt a magyarországi helyzetről. Medey hívei és követői több európai nagyvárosban megtalálhatók voltak, így például Bécsben, Stockholmban, Stuttgartban, Münchenben, Párizsban, Brüsszelben stb. Tevékenységüket a csoport helyi megbízottjának irányításával végezték. Talán a legjelentősebb csoport Londonban működött, Kruchina Viktor vezetésével, aktívabb tagjainak Baron Andor, Farnady Ernő tekinthetők. Bognár szerint a csoporthoz tartózókkal való további foglalkozás csak akkor lenne célszerű, ha tőlük Kéthlyék kompromittálásához felhasználható adatokhoz lehetne jutni. De a velük való foglalkozást nem tartották aktuálisnak, amíg nem dől el, hogy ügynökét a Kéthly–Szélig-csoport visszafogadja-e.⁶¹

Már néhány hónappal a kapcsolattartó csere után egyre gyakoribbá váltak mind „Boros”, mind pedig Bognár, sőt a rezidentúrán lévő felettese (Szirtes) munkáját érintő, a Központból érkező bírálatok, instrukciók. Elsősorban a tartótiszt határozatlansága, következetlensége, esetenkénti tájékoztatatlansága, felkészületlensége képezte kritika tárgyát. Úgy találták, hogy a találkozó „tartalmatlanok”, a jelentések „szétfolyóak”, színvonalatlanok, eltérnek a megszokott formáktól, sok bennük a múltidézés, kevés a jelent bemutató elem. A hatékonyabb együttműködés és eredményesebb ügynöki

tevékenység módszerének kialakítása, valamint a „Boros” foglalkozási irányvonalának meghatározása érdekében végzett munka hiányossága miatt vált olykor problematikusá a helyzet. A Központban hamarosan felismerték, hogy nemcsak az ügynöknek van szüksége tanácsokra, hogy munkáját a kívánalmaknak megfelelően tudja végezni, hanem tartójának is. Ezért kérték Szirtest, hogy fokozott figyelemmel kísérje és segítse Bognár munkáját, esetleg alkalmanként vegyen részt a találkozókön. Hogy az ügyben mi sem történt, az kitűnik egy újabb, március végi utasításból, amely részletezi, mit kell tennie az ügynöknek és tartójának, hogy a jelentések megüssék a kívánt színvonalat. Azt nem tudni, hogy mi jutott el a bírálatokból „Boroshoz”, s azt sem, hogy volt-e szerepük abban, hogy az 1962. áprilisi találkozó egyikén sem jelent meg, vagy csupán félreértés történt, ahogyan állította a hónap végén telefonon egyeztetett megbeszéléskor. Ugyanekkor bemutatta, de nem adta át Kéthly Anna levelét, amelyben egyetértését fejezte ki a szakszervezeti kongresszuson való részvétel elutasításával. Tehát szemernyi sem enyhült az ügynök bizalmatlansága.⁶²

A Központ és a rezidentúra képviselői az ügynök és tartója között kialakult kapcsolatot pozitívan értékelték, de megállapították, hogy Bognár „határozatlansága és következetlensége” miatt biztonságuk veszélybe kerülhet. Ezért arra kérték az Erdei⁶³ fedőnevet viselő főrezidentet, hogy a „Borossal” való találkozó előtt tartson eligazítást tartójának arról, miként viselkedjék, milyen kérdéseket tegyen fel, és miről tájékoztassa ügynökét. Egyébként számoltak azzal is, hogy „Boros” esetleg nem megy el a következő találkozóra, mivel az állambiztonsági szervek nem járultak hozzá, hogy felesége megkapja beutazási okmányait Magyarországra.⁶⁴ Tévedtek. Az 1962. július 12-én esedékes találkozón az ügynök pontosan megjelent, és közölte: a felesége féltékenysége miatt az együttműködést nem tudja folytatni. Tartója hosszas rábeszélésének engedve, úgy tűnt, belegyezett a kapcsolatuk további fenntartásába, de kikötötte, hogy a felesége nem tudhat róla. Mindenesetre megállapodtak abban, hogy a szeptemberi találkozón visszatérnek az ügyre.⁶⁵ Ám „Boros” váratlan találkozása Medeyvel és az emigráció helyzetéről tőle kapott információ továbbadásának kényszere arra készítette, hogy meg nem engedhető módon rendkívüli találkozót kérjen augusztus 9-ére tartójától, illetőleg elálljon a kapcsolat felbontási tervétől.⁶⁶

Szeptember végére elkészült a Központ értékelése „Boros” addigi munkájáról: politikailag sokat fejlődött, írták, de szakmai és konspirációs képzettsége, kapcsolatainak feldolgozása terén mutatkoznak hiányosságok. Szükségesnek tartották hírszerző lehetőségeinek felmérését és kiterjesztését egyéb magyar és angol politikai csoportokra is. Szerették volna elérni, hogy írásban jelentsen, leveleket és különböző, értékes információkat tartalmazó dokumentumokat adjon át tartójának. Az együttműködés kezdetben jól alakult, de a tartótisztcsere után visszaesett – vélekedett a jelentés írója –, s azóta sem sikerült elérni, hogy a kapcsolat a régi szintre kerüljön, sőt inkább egyre lazult, amit elsősorban Bognár hibájának tulajdonítottak.⁶⁷

Egyébként „Boros” 1962 szeptemberében közölte tartójával, hogy csak addig hajlandó segíteni munkáját, amíg számára nem jelent veszélyt, ellenkező esetben megszakítja kapcsolatukat. Hogy „egyre kevesebb igyekezetet mutat” az együttműködésre, azt Szirtes, a rezidentúra illetékese is tapasztalta. Ezért biztatta Bognárt, hogy igyekezzen az okokat feltárni és kapcsolatukat a korábbi szintre visszaállítani. Továbbra is problémát jelentett az ügynök levelekkel kapcsolatos manipulációja: vagy „nem találta”, vagy csak helyben olvasásra adta át, legfeljebb másolatát ígérte a következő alkalomra.⁶⁸

Az a körülmény, hogy „Boros” egyre aggályoskodóbb, vonakodóbb ügynökké vált, azonkívül üzleti gondjai miatt gyakorta időzavarba is került, arra készítette a Központ és a rezidentúra illetékeseit, hogy megbarátkozzanak a vele való kapcsolat időleges megszakításának gondolatával is.

„Boros” 1963 elején még néhány emigráns társáról szűkszavú, alig hasznosítható információkat közölt tartójával, ugyanakkor jelezte hazatelepülési szándékát. A

Központból érkezett utasítás értelmében azonban még hazautazása sem volt engedélyezhető. Viszont az utasítást szignálójó Modra⁶⁹ közölte, lássák el olyan feladatokkal, amelyek elvégzésével ez ideig adós maradt, például készítse el Havas Gábor, Bölcsföldi Andor, Bártfai Károly stb. jellemzését. Ugyanakkor felhívta a figyelmet a „Borossal” való kapcsolat rendezésének szükségességére, és kérte az erre vonatkozó javaslat elkészítését. Továbbá fontosnak tartotta meghatározni a teendőket annak érdekében, hogy „Boros” „teljes értékű ügynök legyen”.⁷⁰ Részben e kívánalmak fogalmazódtak meg ekkoriban elkészült minősítésében is, illetve a kapcsolattartás terén felgyülemlett problémák megoldását célzó bécsi találkozón. Ez utóbbi megszervezését indokoltta tette egyfelől az a tény, hogy az előző év ősze óta nem volt rendszeres kapcsolat az állambiztonsági szervek és az ügynök között, másfelől szükségessé vált a hosszadalmas „pihentetés” miatt megsokasodott problémák megoldása s a jövőbeni teendők megbeszélése és szervezésének megerősítése. Az 1963. június 22-én és 25-én megrendezett tanácskozáson Kolláth Ferenc rendőr őrnagyon (Bognár) és az ügynökön kívül jelen volt Kanyó András rendőr százados (Kárpáti) is, „Boros” előző tartótisztje. A tervek szerint az ügyek rendezését követően az ügynök már Ausztriában elvégzendő feladatot kap, majd továbbutazik Brüsszelbe és Párizsba, ahol hírszerző minőségben információkat szerez az emigrációs csoportokról, illetve azokhoz tartozó egyes személyekről.

A megbeszélések eredményeként helyreállt a kapcsolat. „Boros” vállalta a jövőbeni feladatok elvégzését, de kikötötte: írásos anyagot ezután sem ad. Bécsben felkeresi Havas Gábort, Benjámin Olivért, Daunis Ferencet. Brüsszelben kapcsolatba lép Kéthly Annával, tájékozódik az emigráció helyzetéről, kérdezősködik terveiről, véleményét kéri a közkegyelmi rendeletről,⁷¹ ami vonatkozik mindazokra, akik 1945 után engedély nélkül elhagyták az országot. „Boros” megígérte, hogy a többi beszélgetőpartnere véleményét is megtudakolja e rendelettel kapcsolatban. Ugyanakkor feladatul kapta a „haladó gondolkodású személyek” felkutatását, „szükségszerű elemek” lejárására alkalmas információk gyűjtését, elsősorban Szélig Imre kompromittálásához szükséges adatok szerezését. Lényegében – úgy tűnt – minden eltervezett dolgot sikerült megoldani. Megállapodtak a következő találkozó időpontjában is, amit Londonban terveztek lebonyolítani augusztus 17-én.⁷² Ám az ügynök se arra, se a biztosító találkozásokra nem ment el. Bognár még 1963. decemberi 10-i jelentésében is csak arról tudott beszámolni, hogy a bécsi találkozó óta semmiféle kapcsolatot nem sikerült „Borossal” létesíteni. Bizonyára ezért vált szükségessé postai küldeményeinek folyamatos ellenőrzése is.⁷³ Erdei, a rezidentúra főrezidense javasolta, hogy 1964 januárjában feltétlenül kell vele egy találkozót szervezni.⁷⁴ Meglepő, hogy ez a „megbízható, szavatartó ember”, ahogyan őt a bécsi találkozóra készült javaslatban jellemezték, rövid időn belül ennyire megbízhatatlanná vált. Olyannyira, hogy a januárra tervezett kapcsolatfelvételi találkozóra csak 1964. október 31-én került sor.⁷⁵ „Boros” ekkor tájékoztatta Bognárt, hogy a bécsi tanácskozást követően miként tudta teljesíteni a rá osztott feladatokat. Emigráns társaitól kapott információk és saját lehetőségeinek mérlegelése alapján egyértelművé vált számára, hogy a Kéthly–Szélig vezette pártba semmiképpen nem tud visszakerülni. Ezért új tervvel állt elő: körlevélben tudatja minden emigráns párt- és szakszervezeti csoporttal, hogy a magyar szociáldemokrata mozgalom megszűnt. Ennek fő oka – szerinte – Szélig anyagiassága és összeférhetlensége, Kéthlyt is terrorizáló modora. Havas egyetértett az ötlettel, és a megszövegezésében is hajlandó lett volna részt venni. Az aláírók személyében azonban nem sikerült megállapodni. A szóba kerültek mindegyike valamiért problematikusnak tűnt: Andreánszky István „szertelensége”, „Hote”⁷⁶ [?] szenilitása, Kruchina Viktor származása és 1945 előtti foglalkozása (báró és katonatiszt) miatt vált alkalmatlanná, illetve hiteltelenné.

Ezúttal az ügynök nem zárkózott el attól, hogy az MSZDPe londoni szervezetének 1957-ben hozott Szélig-ellenes határozatát átadja tartójának. Egyébként ez volt az első alkalom, amikor dokumentumot volt hajlandó kapcsolattartójának rendelkezésére bocsátani. A határozat szerint Szélig legfőbb hibája, hogy semmilyen fontos kérdésben

nem hívott össze taggyűlést, nem számolt be munkájáról, nem volt kíváncsi a tagság véleményére stb. A határozatot a központi pártvezetőség nevében „Boros”, azaz Balogh Gyula írta alá, és adta át Szélignek, aki semmit sem vett figyelembe, sem módszerein nem változtatott, sem taggyűlést nem hívott össze, ennek volt a következménye a londoni pártszervezet széthullása. „Boros” szerint Szélig hibáztatható azért is, mert elnöksége alatt szűnt meg a British-Hungarian Labour Club működése is, amit a körlevélben is meg kívánt említeni.⁷⁷ Ez az 1949-ben alapított szervezet azokat az emigráns magyarokat fogta össze, akik többnyire pártonkívüliként szimpatizáltak a szociáldemokrata mozgalommal. Alapítói neves angol állampolgárok voltak, a vezetősége és tagsága zömében magyar szociáldemokratákból és szimpatizánsaiból tevődött össze.

A körlevél ötletét és „Boros” újbóli aktivizálódását nemcsak tartója, de a Központ is kellőképpen értékelte. Ugyanakkor fontosnak tartották, hogy a Szélig kompromittálását célzó körlevelet minél szélesebb körben tegyék megismerhetővé és minél nagyobb nyilvánosságot biztosítsanak neki. Ehhez jó alkalomként kínálkozott az 1965 tavaszán, Brightonban megrendezendő szakszervezeti kongresszus, ahol egy színvonalas, „lejárató” szövegű anyag felolvasása, valamint az összes szóba jöhető európai párt és szakszervezeti vezetőknek külön megküldött dokumentum minden bizonnyal elérhette volna a célját. Az angol szakszervezetek központja, a nyugat-európai szakszervezetek, valamint az emigráns szakszervezetek képviselői részvételével zajlott konferencián magyar részről csupán Kéthly Anna titkárnője vett részt. „Boros” csak a záró vacsorára tudott elmenni, hogy némi információt szerezzen a történetekről. Bővebb tudnivalókat a rövidesen megjelent kongresszusi közlemény tartalmazott, amit a Nemzetközi Szocialista Mozgalom 1956–1957-es évkönyvével együtt az ügynök át is adott tartójának. Ez utóbbi kiadványból meg lehetett tudni azoknak a nevét és címét, akiknek el akarták küldeni azt a bizonyos körlevelet, amire ezúttal nem került sor.⁷⁸ Ugyanis az ügyben a márciusban megrendezett kongresszusig nem történt semmi, hónapokkal később is csak arról folyt a diskurzus, hogy ki öntse végleges formába a körlevelet, ki írja alá, ki olvassa fel.⁷⁹ A Központ a megszövegezést Presser Istvánra akarta bízni. „Boros” a választást aggályosnak vélte, mert attól tartott, hogy Presser egyéni sérelmeinek felemlegetése miatt háttérbe kerülhet Kéthly és Szélig politikai szereplésének, „diktátorságának” leleplezése. Ezért Bognár javaslatával értett egyet: az Amerikában élő Medey István felkérésével. Ugyanis köré csoportosultak mindazon emigránsok, akik a MSZDPe politikai irányvonalával nem tudtak azonosulni. A felolvasással Havas Gábort vagy Fehér Sándort tervezték megbízni. A helyszínül ugyancsak egy szakszervezeti rendezvényt, a Menekült Szakszervezeti Szövetség már többször elhalasztott, 1965 őszen megrendezendő kongresszusát választották, ahol a küldötteken kívül a különböző szociáldemokrata pártok vezetői is – a tervek szerint – megismerhetik a körlevélben foglaltakat.

A kongresszusi előkészületek során tanácskozások folytak az oda küldendő személyek kiválasztásáról is. Omar Becu, a Nyugati Szakszervezeti Szövetség főtitkára és Bialatz,⁸⁰ a Menekült Szakszervezeti Szövetség főtitkára, valamint Kéthly Anna tárgyalása – az ügynök beszámolója szerint – nem vezetett eredményre. Kéthly Bölcsföldi Andort, a főtitkárok „Borost” javasolták, de mivel az egyikük sem rendelkezett már magyar állampolgársággal, ezért képviselői tiszteket nem tölthettek be. A főtitkárok azonban valamiért ragaszkodtak „Boros” személyéhez, és felkérték, vállalja el a „magyar emigráns szakszervezetek európai szervezője” tiszteket. Az ügynök a választást későbbre halasztotta, mivel előbb ki akarta kérni Bognár véleményét az ügyben.

Bialatzal folytatott konzultáció során „Boros” Fehér Sándort javasolta a Medey-csoportból egyik képviselőnek, s ezen a találkozón értesült Kéthly ötletéről, hogy tekintélye és ismertsége révén egyedül is betölthetné a tisztséget két szavazati joggal. Az ügynök feltevése szerint a főtitkárok bizonyára elfogadják az önjelöltséget, de csak egy szavazati joggal, ezért kértek tőle javaslatot a másik képviselőre. Nem tudni, hogy végül mi lett a körlevél sorsa, s azt sem, hogy „Boros” kapott-e és vállalt-e szakszervezeti tisztséget, az ugyanis a rendelkezésre álló dokumentumokból nem deríthető ki.

1965 elején a Központ ismét új kapcsolattartót kívánt „Boros” mellé rendelni. Az „átadáshoz” jó alkalomnak látszott az ügynök és családja nyári magyarországi látogatása. Ott tervezték megszervezni a négyes találkozót: Kanyó András rendőr százados (Kárpáti), Kolláth Ferenc rendőr őrnagy (Bognár), az új tartótisztjelölt, Szabó László rendőr őrnagy és „Boros” részvételével.⁸¹ 1965. július 18-ára elkészült a Központ javaslata az ügynök beszámoltatására és eligazítására. Az akció lebonyolítását egy egri szállodában, megfelelő ellenőrzés biztosítása mellett kívánták végrehajtani. A javaslat értelmében a beszámoltatás során el kell ismerni az ügynök eddigi tevékenységét, a szociáldemokrata emigrációról adott információinak fontosságát, és értékelní kell a Kéthly és Szélig lejárására vonatkozó önálló kezdeményezését. Ugyanekkor szükséges részletesen felmérni hírszerzési lehetőségeit és konkretizálni, hogy a szociáldemokrata vezetők kompromittálására milyen információkkal rendelkeznek, kiket tud bevonni az akcióba stb. Londonba történő visszatérése utáni kapcsolattartás új rendszerét (3-4 havonkénti), a személyes találkozások rendjét a rezidentúrára kihelyezendő Szabó László rendőr őrnaggyal, új kapcsolattartójával kell pontosítani.⁸² Megjegyzendő, hogy Szabó emlékezetében másként rögzült „Borossal” való kapcsolata. Szerinte ő arra kapott csak utasítást, hogy beszélgessen vele, és állapítsa meg, „alkalmas-e a munkára”, azaz ügynöki feladatok ellátására. Arról elfeledkezett, hogy ő lett volna a soron következő kapcsolattartója, ha nem éppen az ő javaslatára került volna sor a hálózatból való kizárására.⁸³

Hogy az ügynök beszámoltatása és a vele való találkozások milyen eredménnyel zárultak, az megtudható Szabó rendőr őrnagy terjedelmes jelentéséből, illetve az ennek alapján augusztus 5-én készült utasításból. Ezek szerint „Borosnak” *„hírszerzői lehetőségei nincsenek, és nem is alakíthatóak ki. A kompromittálási akcióban szívesen lenne segítségünkre, de azok az anyagok, amivel rendelkeznek, nem elégségesek elképzeléseinek megvalósításához. Tekintettel a fentiekre [...] a hálózatból kizárjuk. A kapcsolatot vele megszakítottuk. [...] A rezidentúra [„Borossal”] nem léphet kapcsolatba.”*⁸⁴ Egy, pár nappal későbbi központi utasítás kevésbé kategorikusan fogalmaz az ügyben. Eszerint a kapcsolat megszakítása csak „bizonytalan időre” vonatkozik, de *„annak ismételt felvételét [„Boros”] nem kezdeményezheti”*. Ugyanakkor javasolta az ügynök kizárását.⁸⁵ A javaslat augusztus 31-ére el is készült, a „végleges kizárás” indoklásában ugyanazon érvek szerepeltek, mint a hónap eleji utasításban. Itt azonban a családi körülmények (a betegesen féltékeny feleség) mint a hírszerzői lehetőségek kialakítását akadályozó tényezők is szerepelnek. Megjegyzendő, a dokumentum értékeli az ügynök őszinteségét és becsületességét, s azt is, hogy az 1970-ben tervezett hazatelepülésével kapcsolatban semmi követelést, igényt nem terjesztett elő.⁸⁶

A kizárást követő napokban beszüntették a volt ügynök postai küldeményeinek ellenőrzését, majd Szabó László „árulása” miatt hamarosan újra elrendelték, és más egyéb, rokonságára is kiterjesztett szigorú ellenőrzéseket vezettek be. A Londonba vezényelt hírszerző tiszt titokban elhagyta szolgálati helyét, s az angol elhárítást – többek között – Balogh Gyula („Boros”) és az ÁVH kapcsolatáról is tájékoztatta. Ez a körülmény készítetette az állambiztonsági szerveket a szigorúbb ellenőrzések bevezetésére.⁸⁷

A kizárást követően évekig nem találkoztak a londoni rezidentúra emberei az egykori ügynökükkel. Majd 1970 nyár végén Balogh levélben jelentkezett, s találkozót kért kapcsolattartójától, Kanyó Andrástól, illetve a londoni magyar nagykövetség vezetőjétől, sőt többször személyesen is bent járt a konzulátuson és a nagykövetségen is.⁸⁸ Egyrészt Szabó külföldre távozásával kapcsolatban kívánt információkat szolgáltatni, másrészt tisztázni saját szerepét, és megvédeni magát Szabó rágalmaival szemben. Ugyanis birtokába jutott az a dokumentum („Statement”), amely az USA Képviselőháza Hadügyi Bizottságának CIA-albizottsága előtt elhangzott Szabó-nyilatkozatot tartalmazta. A nyilatkozat szerinte dehonesztáló információkat, valótlan adatokat közölt mind Kanyó,

mind pedig saját személye és az állambiztonsági szervek kapcsolatáról. A személyes találkozó alkalmával az egykori ügynök tájékoztatni akarta a diplomáciai testületet az őt ért atrocitásokról is. Előadta – többek között –, hogy Szabó eltűnése után a Scotland Yard alaposan meghurcolta, többször elvitték a lakásából, 15 esetben kihallgatták, két alkalommal amerikai tisztek is felkeresték, és „szembesítették” a Szabó által mondottakkal. Állandó megfigyelés alatt tartották lakását, munkahelyét, lehallgatták telefonját. Mindamellett közölni kívánta, hogy Kanyó Andrásnak, aki bemutatta őket egymásnak, „közvetett formában sem volt köze Szabó disszidálásához”. Ezért nem szeretné, ha kellemetlen helyzetbe kerülne miatta. Egyébként is meg akarja mutatni neki a Szabó-féle anyagból (Statement) kivonatolt azon részeket, amelyek Kanyóra, illetve saját magára vonatkoznak. Az információt adó „Boldog” fedőnevű ügynök Baloghról igen pozitívan nyilatkozott: *„kiegyensúlyozott, értelmes [...] magabiztos, komoly józan gondolkodású ember, [...] magyarul tisztán, választékosan beszél”,* noha közel két évtizede él külföldön.⁸⁹

Balogh nagykövetségi látogatásának családi, magánéleti okai is voltak, ekkoriban határozta meg, hogy végleg hazatelepülnek, s ezzel kapcsolatos intéznivalókról is informálódni akart. A család úgy gondolta, hogy megfelelő anyagi erőforrásokkal rendelkeznek az otthoni lakás és egzisztencia megteremtéséhez, és Londonban született leányaik is befejezték középiskolai tanulmányaikat. Ugyanakkor a volt ügynök meg akarta tudni, a hazai szervek hozzájárulnak-e nyári hazautazásukhoz, hogy előkészíthessék a végleges visszaköltözést; számíthat-e kellemetlenségre a Szabó-ügy vagy az 1946-os B-lista-bizottsági ténykedése miatt? A felvetett kérdésekre ugyan választ nem kapott, de jelezte, hogy egy hónap múlva újra érdeklődni fog. A jelentést adó ügynök Békés nevű tartója kérte a Központ állásfoglalását, hogy *„hasznos-e bármilyen szempontból az üggyel foglalkozni. Amennyiben nem, az említett hazautazási, illetve hazatérési ügyét konzuli ügyként kezeljük.”*⁹⁰

A volt ügynök bejelentkezése komoly fejtörést okozott az érintetteknek. Keresték az okokat, szándékokat, amik vezérelhették Balogh Gyula aktivizálódását. Egyesek az őszinte segíteni akarást, a Szabó-üggyel kapcsolatos új, értékes információszerzés lehetőségét látták benne, mivel ő az első és egyetlen jelentkező, aki az ügyben adatokat kívánt közölni. Mindezek mérlegelése után felmerült újbóli foglalkoztatásának eshetősége is. Mások gyanakodtak, és az ellenséges hírszerző szervekkel való együttműködést sejtették az egykori ügynök jelentkezésének hátterében.⁹¹ A dolog tisztázása érdekében egy találkozót próbáltak volna létrehozni Magyarországon a sógora, Szepesi György közreműködésével. Az ő feladata lett volna az egri ingatlan ügyének rendezése ürügyén Baloghot hazahívni. Az egykori ávós százados azonban a segítségnyújtás elől határozottan elzárkózott. Hivatkozott sógora emigrálása miatti kellemetlenségeire, az iránta táplált megvetésére, gyűlöletére, valamint az állambiztonsági munka táplálta ellenszenvére.⁹² Így a találkozó és beszámoltatás terve kudarcba fulladt.

Balogh Magyarországra látogatása előtt még otthonában vendégül látta az őt szemmel tartó, róla jelentéseket készítő „Boldog” fedőnevű ügynököt. Kezdetben a családi körben folyó társalgás során üzleti ügyekről, rokoni kapcsolatokról, hazautazási előkészületekről esett szó. Miután a vendég és házigazda kettesben maradt, Balogh közölte: *„hasznos tapasztalatai vannak a Szabó-üggyel kapcsolatban. [...] sokat tud segíteni a jobboldali szociáldemokrata vezetőkkel összefüggő kérdések tisztázásában.”* Majd felajánlotta segítségét Magyarországnak, mert úgy érezte, erre kötelezi múltja és jelene is. Azaz 1945 előtti illegális tevékenysége; a német megszállás idején történt családi tragédiája; 1945 utáni aktív politikai tevékenysége az SZDP-ben; jelenleg pedig Kádár iránti tisztelete miatt akar és tud is segíteni az országnak. Hazatelepülése esetén oda költözik, ahol munkájára igényt tartanak. A „vendég” azonban nem reagált sem a felvetett kérdésekre, sem a felajánlkozásra.⁹³

Végül létrejött a kért, egyben utolsó dokumentált találkozó 1971. július 9-én és 10-én Egerben. Am a két volt kapcsolattartó közül csak egyikük – Kolláth Ferenc rendőr őrnagy

– volt jelen a Szabó-üggyel kapcsolatos beszámolón. Kanyó András rendőr százados, akivel Balogh Gyula igazán szimpatizált, és érintett is volt az ügyben, németországi tartózkodása miatt nem tudott részt venni a megbeszélésen. A találkozón elhangzottakból Kolláth arra a megállapításra jutott, hogy Balogh és az ÁVH kapcsolata ismert volt az emigránsok körében, sőt az angol elhárító szervek előtt is, de az egykori ügynökének nem voltak „hátsó gondolatai” az ekkori találkozó kérésekor, csupán tájékoztatni akarta az állambiztonsági szerveket az őt ért inzultusokról. Kolláth véleménye szerint Balogh Gyulával kapcsolatban „további lépésekre nincs szükség”, ha mégis másként döntenének, akkor a jelenlegi magyarországi tartózkodása idején még felvehető vele a kapcsolat.⁹⁴

A hazatelepülés gondolata régóta foglalkoztatta a Balogh családot, s a mostani alkalommal tervezték, hogy alaposabban megismerkednek a körülményekkel, a lehetőségekkel, s megkísérelik előkészíteni a végleges visszatérést. Az itthon tapasztaltak miatt azonban „ellenkező döntésre” jutottak. Hogy pontosan miért, az nem igazán derül ki Balogh Andreánszkyhoz 1974-ben írt egyik leveléből sem. Ebben ugyanis a következők olvashatók: „...amit otthol [sic!] láttam, az mind biztató és elismerésre méltó, anyagi és kulturális vonalon egyaránt. [...] Kijelentem, [...] hogy minden időben és minden körülmények között megteszek mindent, amit tudok az egyetemes magyarság érdekében, függetlenül attól, hogy ki milyen istent imád, vagy milyen pártot vall magáénak.” Nem tudni, megbánta-e a végleges kint maradás melletti döntést, vagy csak belefáradt az emigránséletbe. Annyi azért tetten érhető leveleiben, hogy egy megfáradt, kiábrándult emberré vált az 1970-es évek közepére. Így írt erről Andreánszkyknak: „A jövőben egyszerűen begubózom és [...] vélemény mondására, politikáról nem is szólv, magamat teljesen alkalmatlannak ítélem. [...] itt engem kikezdték és mindentől megcsömöröltem.”⁹⁵ Hogy végül kint maradt-e a család, vagy mégis visszatelepült Magyarországra, azt nem tudni. De azt igen, hogy Balogh az utolsó fennmaradt levelét 1977 nyarán még Londonból küldte Andreánszkyknak, és irodalmi terveiről írt benne.⁹⁶

Balogh Gyula politikai pályája, magánélete tele volt buktatókkal, megpróbáltatásokkal, kisebb-nagyobb katasztrófákkal. A kudarcok, csalódások az őt ért igazságtalanságok bizalmatlanságra, óvatosságra készítettek. Egyébként korrektségét, becsületességét, őszinteségét, emberségét mindenkor elismerték a barátok, a munkatársak, a párthívek, még az állambiztonsági tartótisztjei is. Ám az elvárásoknak megfelelő „teljes értékű” ügynökké minden igyekezete ellenére nem tudott vagy talán nem is akart válni.

¹ PTI 938 f. 1/39. ö. e. Balogh Gyula 1974. május 12. A kritikus verse: „Irkász, firkász mit ugrálsz, Irkász firkász ne ugrálj”.

² Balogh Gyula irodalommal újra csak az emigrációban kezdett foglalkozni: a Stockholmban megjelenő *Szakszervezeti Értesítő*ben 1950 karácsonyán látott napvilágot az első írása, majd évekkel később felkérésre írt a fiatalok lapjában (a lap címe nem ismeretes), amiért irodalmi díjat is kapott, és a rádió is közölte. Az 1970-es évek elején megjelent *Kökény Jani* című kisregénye, ami Balogh szerint igen jó kritikákat kapott. Lásd uo. (1974. május 12-ei levél), 1974-es tervei között szerepelt egy újabb könyv megírása *Utca gyerek* címmel, amelyben mozgalmas gyermekkorát akarta megidézni. (Hogy a mű elkészült-e, azt nem sikerült kideríteni.) Lásd uo. Balogh Gyula 1974. április 12-i levele Andreánszky Istvánhoz. Versírással is megpróbálkozott, az *Egy hét egy gyermekszerelem* című háromoldalas versét megküldte Andreánszkyknak az 1974. november 27-ei levele mellékleteként. Hogy irodalmi ambíciójáról nem mondott le, az kitűnik ugyancsak Andreánszkyhoz írt, 1977. június 19-ei, utolsó fennmaradt leveléből. Abban azon méltatlankodik, hogy az emigrációban élő írók sem összefogni, sem értéket teremteni nem képesek, ezért megpróbálja saját, egyéni útját járni és értéket teremteni az irodalom terén.

³ Uo. Balogh Gyula 1974. április 12-ei levele Andreánszky Istvánhoz.

⁴ Uo.

⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-210 4/15/ B sz. utasítás, 1961. március 28. 98.

⁶ Uo. Jelentés, 1960. november 7. 62.

⁷ Uo. Sugár Istvánnak az egri *Népújság*ban a család tragédiájáról írt cikkére reagált Balogh 248.; uo. Jelentés, 1960. november 7. 66.

-
- ⁸ ÁBTL 3.2.3. Mt-23/1. Jelentés, 1961. március 27. 92.; uo. Bt-210. Szolgálati jegy, 1961. február 15. 82.
- ⁹ A B-lista-bizottságokat az 5000/1946. M E rendelet hozta létre. Balogh bizottsági tagságát lásd ABTL 3.2.1. Bt-210. 1. sz. mellékletek. Jelentés, 1971. február 9. 37.
- ¹⁰ Uo. Környezettanulmány, 1961. március 20. 88.; 4/15/B sz. utasítás, 1961. március 28. 99.
- ¹¹ Uo. 1. sz. mellékletek. Jelentés, 1970. november 6. 28.
- ¹² ABTL 3.2.3. Mt-23/1. Jelentés, 1961. október 2. 148.
- ¹³ ÁBTL 3.2.1. Bt-210 14/4/B sz. utasítás, 1960. december 23. 68–69.
- ¹⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-210/ 1. sz. mellékletek. Jelentés, 1970. november 6. 29.
- ¹⁵ Varga (főszerk.), 1999: 205.
- ¹⁶ PTI 938 f. 1/39 ö. e. Balogh Gyula 1973. december 25-ei levele Andreánszky Istvánhoz.
- ¹⁷ Az emigrációban két kislányuk született, Ilona és Zsuzsanna. ÁBTL 3.2.1. Bt-210. 215. (Balogh Gyula édesanyjának 1963. február 10-én írt levele.) A korábbiakban 25–30 alkalmazottal működő üzem magyar társtulajdonosai miatt kétszer is tönkrement, azóta magyarokat Balogh nem is foglalkoztat. Miután sikerült talpra állnia, hetedmagával keményen dolgozik, és igyekszik sikeres vállalkozó lenni. Uo. Jelentés, 1961. január 19. 76.
- ¹⁸ Az ötlet Ungváry Krisztiáné. Vö. Ungváry, 2013: 1516. A reakciós emigráció elleni hírszerzéssel foglalkozott a BM II/3-B alosztály az 1962. augusztusi átszervezésig, majd a BM III/I. Csoportfőnökség 1-B alosztály hatáskörébe tartozott. Lásd bővebben: Palasik, 2013: 47–101.
- ¹⁹ Uo. Jelentés, 1960. november 7. 62–66.
- ²⁰ Uo. 14/4/B sz. utasítás, 1960. december 23. 68–69.
- ²¹ ÁBTL 3.2.3. Mt-23/1 2/9/B sz. utasítás, 1962. január 26. 212.
- ²² ÁBTL 3.2.1. Bt-210. Környezettanulmány kérés Balogh Gyulánéről és rokonairól, 1960. december 27. 72.; Feljegyzés 1960. december 30. (Boros hozzátartozóinak adatai), 73.
- ²³ Uo. Jelentés, 1961. január 18. 74–75.
- ²⁴ ÁBTL 3.2.3. Mt-23/1. Jelentés, 1961. január 19. 26–27.; ÁBTL 3.2.1. Bt-210. Jelentés, 1961. január 19. 76–80. Az ugyanazon keltezésű két jelentésből az első csak a szociáldemokrata emigrációról szerzett információkat tartalmazza, a másodikban a találkozón felvetett témákkal összefüggő válaszok szerepelnek.
- ²⁵ A British Hungarian Club az emigráns szociáldemokraták fedőszerveként jött létre. Feladata tagtoborzás lett volna, de érdeklődés hiányában megbukott. ÁBTL 3.2.3. Mt-23/1. Jelentés, 1961. március 9. 34–35.
- ²⁶ A dokumentumokban helyenként Veres Jenőként szerepeltetik.
- ²⁷ Medey István szakszervezeti funkcionárius, 1945 után országgyűlési képviselő, az SZDP Győr megyei titkára, a városi szakszervezet elnöke, a *Győri Munkás* című lap szerkesztője. 1948-ban emigrált. Előbb Bán Antal csoportjához, utóbb Peyerhez csatlakozott, majd áttelepült New Yorkba, és szakszervezeti vonalon tevékenykedett. Lásd bővebben: Varga, 2009: 84–98, 229.; Strassenreiter (összeáll.), 2011: 264.
- ²⁸ Uo. 1961. március 8-ai és 29-ei találkozóról március 9-én és 30-án készült jelentések, 28–37. (Sárga szakszervezeteknek általában a munkáltatók által létrehozott és befolyásuk alatt álló szakszervezeteket nevezik, amelyek célja a munkások szakmai szervezeteinek ellensúlyozása. Ez esetben valószínűleg a Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségéről lehet szó.) Továbbá részben ugyanazon személyekről, részben újabbról szolgáltatott „Boros” bővebb információkat a május 2-i jelentéshez. Lásd uo. Jelentés, 1961. május 2. 49–52.
- ²⁹ „Kedvest” 1959-ben a hálózatból kizárták, valódi neve a dokumentumokból nem derül ki. Vö. Ungváry, 2013: 1536.
- ³⁰ ÁBTL 3.2.3. Mt-23/1. Jelentés, 1961. március 30. 38–41.
- ³¹ ÁBTL 3.2.1. Bt-210 Jelentés, 1961. május 11. 119–120.; Beszervezési javaslat, 1961. május 12. 24–32.
- ³² Uo. Jelentés, 1961. június 3. 127–129.
- ³³ Uo. 8/1. sz. utasítás, 1961. június 12. 130–134.
- ³⁴ Benjámín Olivér 1945 után budapesti főkapitány-helyettes, a szociáldemokrata rendőrfrakció vezetője. 1950-ben a rendőrtisztek koncepció perének fővádottja. 1956 tavaszán szabadult, a forradalom alatt részt vett az MSZDP újjászervezésében, majd emigrált Párizsba, később áttelepült Bécsbe. Tagja volt az MSZDPe vezetőségének.
- ³⁵ Bártfai Károly főszerkesztésével jelent meg a *Szociáldemokrata Népszava* előbb Párizsban, majd 1951-től Londonban.
- ³⁶ Farnady Ernő az SZDP Győr városi bizottságának tagja, majd titkára, 1956-ban emigrált, Londonban telepedett le, 1957-től az MSZDPe vezetőségének tagja, a *Szociáldemokrata Népszava* nyomdása. Lásd bővebben: Varga, 2009: 178–180, 218.
- ³⁷ ÁBTL 3.2.1. Bt-210. Jelentés, 1961. július 5. 59.
- ³⁸ Uo. 60.
- ³⁹ ÁBTL 3.2.3. Mt-23/1. 11/1 B. sz. utasítás, 1961. július 25. 77–80.

⁴⁰ A Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetséget 1949-ben a Szakszervezeti Világszövetségből kivált angol, amerikai és holland szakszervezeti központok hozták létre. (A dokumentumokban olykor „szakadár szakszervezeti világszövetség”, olykor „sárga szakszervezetek” elnevezéssel illetik, a marxista irodalom „reformista nemzetközi szakszervezeti egyesülésként” tartja számon.)

⁴¹ ÁBTL 3.2.3. Mt-23/1. Jelentés, 1961. augusztus 2. 84–93. Ugyanazon keltezéssel külön jelentés készült a szakszervezeti képviselő letételezéséről. 94–95.

⁴² Uo. Jelentés, 1961. december 14. 191–194.

⁴³ Uo. Kéthly Anna 1961. augusztus 18-ei levele Balogh Gyulához. 107.

⁴⁴ Uo. Havas Gábor 1961. augusztus 22-ei levele Balogh Gyulához. 108.

⁴⁵ Uo. Jelentés, 1961. augusztus 26. 100–102.; Foglalkoztatási terv, 1961. szeptember 18. 135–138.

⁴⁶ A Magyar Bizottság 1958 márciusában alakult, voltaképpen az 1949 júliusában alakult Magyar Bizottmány utódszervezeteként. A 16 tagú bizottságban 9 kigazdapárti, 2 parasztpárti, 2 demokrata néppárti politikus foglalt helyet, az 1956-os szervezeteket 3 neves emigráns (Jónás Pál, Király Béla, Váli Ferenc) képviselte. Elnöke Varga Béla, alelnöke Kővágó József lett. Bővebben Borbándi, 1989: 428–434.; Strassenreiter (összeáll.), 2011: 133–137.

⁴⁷ ÁBTL 3.2.3. Mt-23/1. Jelentés, 1961. október 2. 149–151. (Az idézet: 151.)

⁴⁸ Szabó György győri nyomdász, MSZDP-tag, 1956-ban a helyi Forradalmi Tanács tagja. Később Nyugat-Németországba emigrált. Kéthly Anna közvetlen munkatársaként az MSZDP vezető garnitúrájához tartozott. Lásd bővebben: Varga, 2009: 174, 178–179, 233.; Strassenreiter (összeáll.), 2011: 272.

⁴⁹ Fehér Sándor a Medey-féle szociáldemokrata csoport strassbourgi képviselője.

⁵⁰ Kitzinger Ferenc a Medey-féle szociáldemokrata csoport brüsszeli megbízottja, majd áttelepült Bécsbe, hogy segítse a betegeskedő Havas Gábor munkáját.

⁵¹ ÁBTL 3.2.3. Mt-23/1. Az 1962. április 27-i találkozó alkalmával elhangzottakról, május 4-ei keltezéssel, több jelentés is készült. A szakszervezeti kongresszushoz kapcsolódók a következők: rövid tájékoztató a Nyugat-Berlinben megrendezett tanácskozásról, 249–250.; részletes beszámoló 255–263.; Havas Gábor akciója a Magyar Menekült Szakszervezeti Tanács létrehozása ügyében, 264–265.

⁵² Uo. Értékelő jelentés, 1962. május 10. 285.

⁵³ Uo. Jelentés, 1962. május 4. 264–265.

⁵⁴ Uo. Jelentés, 1961. október 21. 157–163.

⁵⁵ Uo. Szirtes elvtársnak címzett, a központból, Lovas által szignált levél. 1961. október 27. 166–167.

⁵⁶ Uo. Jelentés, 1961. november 23. 176–182. Szirtes valódi neve nem ismert, vö. Ungváry, 2013: 1546.

⁵⁷ Uo. Jelentés, 1961. december 14. 195–196.

⁵⁸ Uo. Jelentés, 1962. február 24. 223.

⁵⁹ Uo. Jelentés, 1962. február 28. 225–226. A Kéthly–Szélig-csoportról készült beszámolóban néhány már korábban is szóba hozott adat szerepel Széligről, Bölcshöföldről, Práger Jenőről és Kovács Dénesről, a Népszava szerkesztőjéről. Továbbá „Boros” megemlíti a Bécsben élő Benjamin Olivért, a Párizsba települt Bártfai Károlyt, az egykori szekszárdi városi titkárt stb. A ügynök a felsoroltak többségének csupán múltbéli tevékenységét ismeri, az újabb fejleményekről nincs tudomása. Korábban a stockholmi csoporthoz tartozó Daunis Ferencről készült különjelentésből pl. az tudható meg, hogy „italozó lett”, és „Boros” haragban van vele. Bécsbe áttelepülésének oka a munkahelyén bekövetkezett változások, valamint társalansága. Lásd uo. Jelentés, 1962. február 5. 219–220.; Szabó György, az egykori győri függetlenített szakszervezeti funkcionárius jelenleg Münchenben, nyomdászként dolgozik. Lásd uo. Jelentés, 1962. május 4. 268.

⁶⁰ Uo. Jelentés, 1962. március 6. 227–229.

⁶¹ Uo. 229.

⁶² Uo. 1/5/B. sz. utasítás, 1962. január 8. 202–205.; 2/9/B. sz. utasítás 1962. január 26. 210–212.; 5/1/B. sz. utasítás, 1962. március 27. 235–238.; Jelentés, 1962. május 4. 249–250. és 266.

⁶³ Erdei valódi neve Kovács Tibor. Lásd Ungváry, 2013: 1546.

⁶⁴ ÁBTL 3.2.3. Mt-23/1. 11/1/B sz. utasítás, 1962. július 4. 293–295.

⁶⁵ Uo. Jelentés, 1962. július 16. 296–301.

⁶⁶ Uo. Jelentés, 1962. augusztus 13. 309–312. A jelentésben a tartótiszt jelzi, hogy külön, részletesen beszámol majd a Medeytől érkező információkról. Itt csak annyit közöl, hogy a jövőben az emigránsok köréből tömeges hazatelepülésre lehet számítani, s válságos helyzetbe került az emigráció. A beígért részletes beszámoló nem szerepel a dokumentumok között.

⁶⁷ Uo. 15/2/B sz. utasítás, 1962. szeptember 28. 326–331.

⁶⁸ Uo. Jelentés, 1962. október 1. 336–337. és 1962. október 6. 340.

⁶⁹ Modra fedőnév, valódi neve nem ismert, a Központ munkatársa volt, beosztására vonatkozó adat sem áll rendelkezésre. Vö.: Ungváry, 2013: 1546.

⁷⁰ Uo. 4/2/B sz. utasítás, 1963. február 28. 363–364.

⁷¹ A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1963. évi 4. sz. törvényerejű rendelete a közkegyelem gyakorlásáról. Közkegyelemben részesülnek az 1. § e pontja alapján azok, „*akik a felszabadulás óta a mai napig engedély nélkül hagyták el az országot*”.

⁷² ÁBTL 3.2.3. Mt-23/1. Jelentés, 1963. június 27. 387–395.

⁷³ Lásd pl. ÁBTL 3.2.1. Bt-210. 279., 281., 292., 307., 337. (Szolgálati jegyek, „K” ellenőrzés 120 naponkénti meghosszabbítása.)

⁷⁴ ÁBTL 3.2.3. Mt-23/1. Jelentés, 1963. december 10. 403–404.

⁷⁵ ÁBTL 3.2.3. Mt-23/2. Jelentés, 1964. november 4. 32–43.

⁷⁶ „Hote” kilétét nem sikerült megállapítanom.

⁷⁷ ÁBTL 3.2.3. Mt-23/2. Jelentés, 1964. december 19. 45–47, 49–50.

⁷⁸ A körlevéllel és a szakszervezeti kongresszussal kapcsolatos dokumentumokat lásd uo. V/6. sz. utasítás, 1965. március 16. 53–55.; Jelentés, 1965. április 27. 60–62.; Jelentés, 1965. május 21. 70–72.

⁷⁹ Uo. Jelentés, 1965. június 8. 75–85.

⁸⁰ A Párizsban működő emigráns szakszervezeti központ lengyel származású elnökét Eröss Ferenc könyvében François Bialasnak nevezi. Lásd Eröss, 1961: 58, 62.

⁸¹ ÁBTL 3.2.1. Bt-210. Jelentés, 1965. március 3. 328.

⁸² Uo. Javaslat, 1965. június 18. 355–358.

⁸³ ÁBTL 3.2.9. R-015/4. „Oxford” 31–33. Szabó László nyilatkozata, 1966. március 17.

⁸⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-210. XIII/1 sz. utasítás „B”-től, 1965. augusztus 5. 361. Az augusztus 4-én lezajlott találkozóról 10-én készült részletes beszámolót lásd uo. 363–368.

⁸⁵ Uo. XIV/3. sz. utasítás „B”-től, 1965. augusztus 14. 369–373.

⁸⁶ Uo. Kizárási javaslat, 1965. augusztus 31. 374–376.

⁸⁷ Uo. Szolgálati jegy, 1965. szeptember 7. 378.; Operatív terv, 1965. december 11. 379–380.; Palasik, 2016: 29.; Szebeni, 2011: 13.; Ungváry, 2013: 1553–1559.

⁸⁸ ÁBTL 3.2.1. Bt-210 /1. Mellékletek. Balogh bent járt a Nagykövetségen, 1970. november 4-én, 1971. január 26-án, illetve 1971. május 4-én. Lásd Jelentés, 1970. november 6. 23–29.; Jelentés, 1971. február 9. 34–38.; Jelentés, 1971. május 7. 12–15.

⁸⁹ Uo. Jelentés, 1970. november 6. 23–29. 27.

⁹⁰ Uo. Jelentés, 1971. február 9. 34–38. 38.

⁹¹ Uo. Javaslat, 1970. szeptember 26. 2–5.

⁹² Uo. Jelentés, 1970. október 20. 18–19.

⁹³ Uo. Jelentés, 1971. július 5. 39–42.

⁹⁴ Uo. Jelentés, 1971. július 12. 43–49.

⁹⁵ PTI 938 f. 1/39. ö. e. Balogh Gyula 1974. január 25-ei és november 27-ei levele Andreánszky Istvánhoz.

⁹⁶ Uo. Balogh Gyula 1977. június 19-ei levele Andreánszky Istvánhoz.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.2.1.	Bt-dossziék	
	Bt-210	„Foret”
	Bt-210/1.	„Foret”
3.2.3.	Mt-dossziék	
	Mt-23/1.	„Foret”
	Mt-23/2.	„Foret”
3.2.9.	Rendkívüli események dosszié	

R-015/4.

„Oxford”

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PTI)

VI. Személyi gyűjtemények, visszaemlékezések

938 f.

Andreánszky István és Presser István

1/39. Andreánszky István

Nyomtatásban megjelent források

Strassenreiter (összeáll.), 2011

Kéthly Anna válogatott levelei (1921–1976). A bevezető tanulmányt írta, a dokumentumokat válogatta, a kötetet összeállította: Strassenreiter Erzsébet. Budapest, Napvilág Kiadó.

Hivatkozott irodalom

Borbándi, 1989

Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. 1. kötet. Budapest, Európa Könyvkiadó.

Eröss, 1961

Eröss Ferenc: *Magyar „munkásvezérek” nyugaton*. Budapest, Pannonia Kiadó.

Palasik, 2013

Palasik Mária: A BM II/3 (Hírszerző) Osztály. In *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. Szerkesztette: Cseh Gergő Bendegúz és Okváth Imre. Budapest, ÁBTL–L Harmattan.

Palasik, 2016

Palasik Mária: A szolgálati helyéről eltűnt hírszerző. *Betekintő*, 1. sz. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2016_1_palasik.pdf (utolsó letöltés: 2016. június 10.).

Szebeni, 2011

M. Szebeni Géza: A „külügyes Szabó”, aki „liftaknába zuhant”.

GROTIUS, 5. sz. 13.

http://www.grotius.hu/doc/pub/TDSESM/2011_112_m.%20szebeni%20geza_a%20kulugyes%20szabo.pdf (utolsó letöltés: 2016. június 10.).

Ungváry, 2013

Ungváry Krisztián: A londoni magyar hírszerzés 1951 és 1965 között. *Századok*, 6. sz. 1513–1560.

Varga, 2009

Varga Balázs: Az 1945–1956 közötti győri politikai és közigazgatási vezetőség társadalmi összetétele és életútja. Doktori (PhD) értekezés.
http://tatk.elte.hu/file/dissz_2009_VargaBalazs.pdf
(utolsó letöltés: 2016. június 10.).

Varga (főszerk.), 1999

A magyar szociáldemokrácia kézikönyve. Főszerkesztő: Varga Lajos. Budapest, Napvilág Kiadó.

„Hírügynökségek”

A Press rezidentúra és a megnyertek hálózata a Kádár-rendszer sajtóéletében

Hatalom és befolyásolás

„Az mondod, független idealista vagy. Nem igazán értesz a politikához, de azt gondolod, a kisembernek is kapnia kellene egy mocskos kis lehetőséget. Hiszel a nyitottságban. Megdöbben, megrémít, ami az országunkban végbemegy. Megrémít a fajüldözés, a dolgozó emberek elnyomása. [...] Hiszel a békében. Áhítod a nemzetek közötti megértést. Gyűlölöd a fasizmust. Úgy véled, a kapitalista rendszer romlott. Ezt hangoztatod újból és újból és újból. De ennél semmi többet.”¹ Úgy tűnhet, hogy a jelen írástudóinak szóló intelmek ezek, aktuálisnak érezhetjük a tömegtájékoztatástól függővé vált világunkban, amikor az emberek gondolatait véleményformáló sajtóorgánumok, illetve azokat képviselő újságírók, függetlennek kikiáltott „szakértők” és „civil” szervezetek szóvivői alakítják, befolyásolják.

Pedig közel egy évszázados utasításokat olvashattunk, amelyekkel a sztálinista Szovjetunió igyekezett a nyugati társutas értelmiség útját kijelölni, miképpen tűnjének „független” és ezáltal szavahihető írástudóknak a nyugati társadalmak széles nyilvánossága előtt. A bolsevik párt ismerte fel először a világtörténelemben, hogyan lehet profizmusra emelni a mediabefolyásolást a világuralomért vívott harcban, és már a húszas évektől kezdődően nemcsak az írott sajtót használták propagandacélokra, hanem a tömeges méretekben éppen akkor induló filmgyártást is – gondoljunk csak a Willi Münzenberg által kiépített mediabirodalomra, vagy éppen a Hollywoodi Tízekként emlegetett csoportra. A fent idézett útmutatások éppen ez utóbbiaknak szóltak. A huszadik század folyamán az írott és az elektronikus média egyre nagyobb szerepet kapott a politikai játszmák során: remekül használta fel céljaira mindkét szocialistának nevezett életellenes diktatúra, de nagyon hamar felmérte jelentőségét a magát polgári-liberális demokráciaként definiáló világ is. A mediabefolyásoláshoz azonban nemcsak politikusokra és újságírókra volt szükség, hanem a két szereplő közé beekelődtek közvetítőként a titkosszolgálatok. Szerepük hallatlanul fontos volt – és nyilván most is az –, hiszen befolyásolni akkor lehet a leghatékonyabban, ha egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy kik is állnak a különböző információk terjesztése mögött, milyen szándékoktól vezérelve keltik szárnyra a különböző híreket, kiknek az érdekeit szolgálják a „független” szakértők. A politikai vagy éppen gazdasági megrendelők háttérben tartásához pedig titkosszolgálati eszközök kellettek, így érthető, hogy a sajtóvilág és a hírszerző/kémelhárító szakma oly szorosan összefonódik ma is, hogy minden valószínűség szerint megdöbbenénk, ha pontosan számba tudnánk venni, hány – Udo Ulfkotte kategóriáját használva² – „megvásárolt újságíró” dolgozik szerte a világban.

Magyarországon a kommunista párt hatalomra kerülésével természetesen a politikai rendőrség működésében is a szovjet mintát kellett követni, de a titkosszolgálati sajtóbefolyásolás csak az 1956-os forradalom leverése után kapott jelentősebb szerepet. A Rákosi-rendszer idején a nyílt megfélemlítés és a terror alkalmazása az újságírás szerepét és helyét is egyértelműen kijelölte: szinte kizárólag csak pártpropaganda jutott el a nyomdáig, a másként gondolkodó írástudókat ellehetetlenítették, vagy az önkény áldozataivá váltak. Jelentősen változott azonban a sajtó szerepe Kádár regnálása idején. Több alapos sajtótörténeti munka született már, amely részletesen bemutatta az adott időszak újságírásának irányítását, a párt- és kormányzati szervek szerepét.³ Sokat tudunk az öncenzúra intézményéről, a főszerkesztői eligazításokról, de még mindig

kevésbé ismerjük a politikai rendőrség vagy akár a hírszerzés feladatait a sajtó területén, pedig mindkettő jelenléte alapvető fontosságú, bár megkockáztatom, hogy a hírszerzés fontosabb. Kádár tudatosan szakított a sztálinista idők terrorjával és a nyílt személyi kultusszal, hatalmát furfangosabb, manipulatívabb eszközökkel, játzsmákkal biztosította, amelyben a nyugati közvélemény megnyerése sarkalatos kérdésnek számított, hiszen a fejlett kapitalista országok felé való nyitás a gazdaság állapotának és az emberek közérzetének javulásához vezetett. A társadalommal való „kiegyezés” egyik alapja volt. A játzma sikerrel járt: a Nyugat elhitte a „gulyáskommunizmusról” terjesztett félinformációkat, és Magyarország a keleti blokk legszalunképesebb országa lett a hetvenes évekre.

Mindehhez azonban egy jól működő titkosszolgálati szervezetre volt szükség, amely átfogóan és céltudatosan irányította az oktrojált kiegyezést hamar elfogadó írástudókat. A hetvenes évekre ez a rendszer is kiépült, amelynek eredményeit és – akár máig ható – következményeit jól ismerjük, de annál kevesebbet tudunk az intézményi háttéréről. Az közismert, hogy a BM III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökségén belül működött egy sajtófelügyelettel megbízott részleg, amelynek fedésben lévő tisztjei a szerkesztőségek és újságíró-szervezetek környékén mozogtak, ügynökeiket pedig a publicista körökből válogatták: ez volt a Press rezidentúra. Működéséről és személyi állományáról azonban rendkívül kevés ismerettel rendelkezünk, hiszen iratanyagát feltehetően megsemmisítették a rendszerváltás küszöbén.⁴ Arról pedig még hiányosabbak az ismereteink, hogy nemcsak az állambiztonság, hanem a katonai felderítés is foglalkoztatott újságírókat; az ő szerepükről szinte egyáltalán nem hallhattunk, pusztán Kenedi János megállapítását ismerjük a Szakértői bizottság jelentéséből, amelyben arról ír, hogy a Magyar Néphadsereg Vezérkara 2. Csoportfőnöksége (MNVK-2.), vagyis a katonai hírszerzés „sajtórezidentúrája 1974 és 1986 között hetven és kilencven fő közötti létszámban foglalkoztatott ismert újságírókat”.⁵ Hogy nézett ki a sajtóterület állambiztonsági felügyelete 1956 és 1990 között? Milyen szerepet kaptak a belügyi és katonai hírszerzésnél a magyarországi újságírók? Léteztek-e a Kádár-rendszer idején titkosszolgálati fedőszervek a média területén, és ha igen, melyek voltak azok, és mi volt a feladatuk? Egy folyamatban lévő kutatás részeredményeit ismertetem most az olvasókkal.

Press rezidentúra

A Belügyminisztérium sajtófelügyelettel megbízott szervét, a Press rezidentúrát 1968-ban állították fel egy belügyminiszteri parancs értelmében, amely rendelkezett arról, hogy hazai bázisú, vagyis Magyarország területén működő hírszerző rezidentúrákat⁶ kell létrehozni azon intézményeknél, amelyek kapitalista országokkal tartanak fenn kapcsolatot.⁷ A Press rezidentúra felügyelte a sajtóéletet hírszerzési szempontból, vagyis tartotta a kapcsolatot a külföldre kihelyezett tudósítókkal, illetve a Magyarországra beérkező nyugati újságírók irányítását, kíséretét is a rezidentúra tagjai látták el, valamint az ő feladatuk volt a külföldre irányuló propaganda terjesztése is. Alájuk tartozott a Magyar Újságírók Országos Szövetsége (MÚOSZ), a Tájékoztatási Hivatal (TH), a Magyar Távirati Iroda (MTI), a rádió és a televízió, de a Külügyminisztérium Sajtóosztálya is. Ezek a helyeken a Press rezidentúra kihelyezett tisztjei is jelen voltak, többnyire szigorúan titkos beosztásban, és irányították az állambiztonság operatív hálózatát. A Press rezidentúra megszervezésekor a III/I-11. (Harmadik országos és hazai bázison folyó hírszerző) Osztályhoz tartozott, majd 1978-ban a hazai bázisú hírszerző részlegeket – így a Press rezidentúrát is – kiemelték, és III/I-B. Önálló Alosztályként szervezték át.⁸

A sajtófelügyeletért felelős hírszerző részleg – a többi hírszerző osztályhoz hasonlóan – természetesen szoros kapcsolatot tartott a blokk országainak titkosszolgálati szerveivel, a munkamegosztás és a szovjet irányítás a teljes korszakon keresztül általános volt. A sajtóélet területén az együttműködés legfontosabb intézménye egy prágai székhelyű fedőintézmény, a Nemzetközi Újságíró Szervezet (NÚSZ) volt.⁹ Prága fontos szerepet

játszott a Kommunista Internacionálé működésében. A „kommunista Genfként”¹⁰ emlegetett város számos olyan nemzetközi szervezetnek adott otthont, amely szovjet befolyás alatt állt.¹¹ Csehszlovákiában a nemzetközi munkásmozgalom a térség más országaihoz mérten jóval erősebb volt, hiszen itt a kommunista párt a két világháború között is legálisan működhetett. A nyugat-európai kommunista pártok – különös tekintettel a francia és olasz szervezetekre – szoros kapcsolatot tartottak csehszlovák elvtársaikkal; Prága egyfajta hídként működött a Szovjetunió és nyugati támogatói között. A nemzetközi szervezetek jelenléte nemcsak a politikai kapcsolatokat és az ideológia terjesztésének lehetőségét segítette, de komoly gazdasági és titkosszolgálati ráépülésnek is teret engedett.¹² Nem véletlen tehát, hogy a második világháború lezárása után létrehozott újságíró-szervezetet – amelynek elsődleges célja volt, hogy egyesítse a világ újságíróit, és közben a bolsevik ideológia közelébe terelje a kapitalista országok képviselőit – éppen Prágába költöztették 1947-ben. A NÚSZ szovjet befolyás alatt állt, vezetősége és tisztségviselői a különböző nemzeti kommunista pártok vagy más baloldali szervezetek tagjai voltak, és a csehszlovák állambiztonság, az StB. iratai szerint közvetlenül a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának Nemzetközi Osztálya irányította.¹³ Bár a szovjet titkosszolgálatok iratai egyelőre nem kutathatóak, így nem lehet konkrét és cáfolhatatlan forrásokkal bizonyítani, hogy a NÚSZ egyértelműen a kommunista szuperhatalom hírszerzésének az irányítása alatt állt, ellenben jól ismerjük a szovjet mintára szerveződő „testvérállamok” állambiztonsági működését, és tudjuk, hogy a különböző közigazgatási intézmények, vállalatok stb. nemzetközi osztályai kifejezetten a titkosszolgálatok jelenlétének fedését biztosították.

A NÚSZ tehát titkosszolgálati módszerekkel dolgozott, feladatai közé tartozott, hogy a Nyugat semlegesítésének ideológiai harcában a Szovjetunió érdekei szerint befolyásolják a kapitalista országok újságíróit, és beépüljenek az ellenséges szervezetekbe, valamint meg kellett teremteniük a feladataik teljesítéséhez szükséges anyagi fedezet is. A MÚOSZ a NÚSZ legaktívabb tagszervezeteinek egyike volt, és tulajdonképpen a két legfontosabb irányvonal területén tevékenykedett nagy sikerrel: a nyugati újságíró-szervezetekhez való közeledés és a harmadik világ tömegtájékoztatása feletti befolyás megszerzése volt a kitűzött cél.¹⁴ A MÚOSZ már alapítóként jelen volt a nemzetközi szervezet tagságában, de csak 1956 után növekedett meg jelentősége, amikor a NÚSZ anyagi támogatásával politikai alapon szelektálták a teljes magyar újságíró-társadalmat, kiválogatva azt a kollaboráns réteget, akiknek segítségével Kádár legitimálhatta hatalmát.¹⁵ Feltehetően jó szovjet kapcsolatai miatt Siklósi Norbertet – egy visszaemlékező szóbeli közlése szerint Andropov személyes ismerőse volt – bízták meg a MÚOSZ-on belüli „rendteremtéssel”, és ő volt az, akinek vezetése alatt a magyar újságíró-szövetség felvállalta a NÚSZ ideológiai feladatainak nagy részét. A MÚOSZ egészen a rendszerváltozásig szerepet vállalt a kommunista szervezet működésében, és fontos feladatot kapott a NÚSZ gazdasági tevékenységében is, hiszen 1966-tól a MÚOSZ mindenkorai főtitkára a NÚSZ kincstárnoka is volt egyben.

A titkosszolgálati együttműködéshez természetesen titkosszolgálati szervre is szükség volt magyar oldalról, ezért a belügyi Press rezidentúra szoros kapcsolatban volt a prágai szervezettel, ezt bizonyítja első vezetőjének, Szolnok Péternek a levelezése is. Szolnok régi államvédelmi múltja tekintett vissza.¹⁶ 1948-ban került a szervezethez, ahol levéllenőrként kezdte karrierjét, de hamarosan a Központi Elhárító Osztályra került, és a hírszerző/elhárító vonalon maradt mindvégig. Hírszerzőként több külföldi rezidentúra vezetésével megbízták: 1955 és 1960 között Londonban dolgozott, majd 1964-ben ő szervezte meg a Rio de Janeiró-i hírszerző hálózatot. 1967-ben helyezték SZT-tisztként a MÚOSZ-ba, ahol a nem sokkal később létrehozott Press rezidentúra irányítója lett, így közvetlen munkakapcsolatba került a NÚSZ legbelsőbb köreivel. A Varsói Szerződés 1968-as csehszlovákiai bevonulása után Szolnok Péter az elsők között utazott Prágába Magyarországról, hogy tájékozódjon az előállt helyzetről. Saját bevallása szerint is azért volt ő „az első civil a bevonulás után”, mert „kb. két éve intenzív kapcsolatban álltam a Prágában székelő Nemzetközi Újságíró Szervezettel, annak minden funkcionáriusát ismertem”.¹⁷ Szolnok 1971-ig látta el a sajtórezidentúra vezetését, későbbi

tevékenységéről keveset tudunk, de a rendszerváltás előestéjén a Siklósi Norbert által alapított – és a belügyi hírszerzés által támogatott – vállalat, az Interedition–Griff Kiadó szerkesztője volt.¹⁸

A rezidentúra anyagainak hiányában nehéz rekonstruálni a személyi állományt vagy a hálózat tagjait, azonban a hetvenes évek közepén egy, a sajtófelügyelet területén jelentős munkát végző tiszt vezette az osztályt. Regős (Rausch) János – aki a hatvanas években magyarosította vezetéknévét – 1949. március 10-én kezdte államvédelmi karrierjét a szombathelyi karhatalomnál.¹⁹ Néhány hónappal később az eredetileg 4 elemi iskolával rendelkező idomszerésztanoncot beiskolázták egy féléves operatív tanfolyamra, aminek elvégzése után Budapestre került. 1950 és 1954 között, vagyis a magyarországi sztálinizmus legsötétebb éveiben, amikor az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) önálló főhatóságként működött, Rausch János a Vizsgálati Főosztály operatív beosztottjaként tevékenykedett,²⁰ vagyis a Rákosi-rendszer koncepciók politikai pereinek levezénylésében aktívan részt kellett vállalnia. 1954-ben került a hírszerzéshez főoperatív beosztottként; 1958-ban újra beiskolázták, az Idegennyelvi Főiskolára került, ahol azokat az állambiztonsági tiszteket képezték, akiket külföldön vagy hazai bázison, de külföldiek mellett kívántak bevetni. Regős francia szakos hallgatóként végzett 1960-ban, és visszakérült a BM II/3. Osztály, vagyis a hírszerzés állományába.²¹ 1962 és 1966 között Genfben teljesített operatív szolgálatot,²² majd újra a budapesti központban dolgozott 1970-ig, amikor SZT, vagyis szigorúan titkos státuszba helyezték a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalába, a Nemzetközi Főosztály vezetésével bízták meg.²³ Ekkor került a hírszerzés egyik legjelentősebb hazai bázisú rezidentúrájához, a Press rezidentúrához, ahol a „sajtó területén végzett fedőszervi tevékenysége révén”²⁴ rendkívül széles ismeretségre és jelentős kapcsolatrendszerre tett szert. Karrierje a sajtóirányítás állambiztonsági felügyeleténél töretlen volt, 1974 és 1976 között a Press rezidentúra megbízott vezetőjeként tevékenykedett, ahol „fedőszervi pozíciója – mint a MÚOSZ főhatósága – módot ad arra, hogy elősegítse az egész rezidentúra, továbbá a központi osztályok sajtó területén folyó munkájának végrehajtását. Biztosítsa a hálózati személyek tervszerű külföldi utazásait”.²⁵ A hetvenes évek végén pedig a Press rezidentúra egyik legjelentősebb fedőcégéhez került, amelyet nyugdíjazásáig igazgatott – de erről kicsit később lesz szó.

A hírszerzés előszeretettel alkalmazott több nyelven beszélő újságírókat, hiszen rendkívül egyszerű volt konspirált mozgásuk szerte a világban, de nemcsak a külpolitikai vagy külgazdasági szakértőket környékezték meg, hanem a sport- és turisztikai újságírók is alkalmasak voltak arra, hogy érdeklődés információkhoz jussanak – sőt az ő fedésben tartásuk még könnyebb is volt. Érvényes volt mindez a fotóriporterekre is: „*Javaslom, hogy a Központ terjessze ki igényeit a kiküldendő MTI fotóriporterekre is. Az MTI Fotó riporter állománya nyelveket beszélő, külpolitikai kérdésekben jól tájékozott, széles kapcsolatokkal rendelkező, tárgyalóképes újságírók, akik az információs munkán kívül sajátos (speciális) operatív feladatokat is képesek lennének megoldani.*”²⁶

A „megnyert” újságírók

Az újságírók titkosszolgálati felhasználásának teljes képéhez az is hozzátartozik, hogy nemcsak a Belügyminisztérium, de a katonai felderítés, az MNVK-2. is foglalkoztatott újságírókat operatív hálózatában.

A rendszerváltás óta eltelt több mint negyed évszázad alatt folyamatosan napirenden tartották az „ügynökakták” kérdését, mintegy azt sugallva, hogy a mindenkori kormányzat is érintett lehet a pártállami politikai rendőrséggel való kollaborációban, azért nem kerülnek nyilvánosságra az úgynevezett ügynöklisták. Pedig az ok ennél sokkal praktikusabb tényekre vezethető vissza. (És most tekintsünk el az érintettség vizsgálatától.) Legalapvetőbb indok, amiért az ügynöklisták nem kerülnek elő, az, hogy nincsenek. Rengeteg adat, dokumentum megsemmisült még a rendszerváltás előtt a

normális ügymenet során, nem is beszélve a tudatos megsemmisítésekről 1989–90 fordulóján, vagyis rendkívül hiányos képünk van a kérdésről, ráadásul az egyes eseteket külön kell vizsgálni, hiszen – kicsit sarkítva – olyan jelentések is vannak, ami miatt akasztottak, és olyanok is, amelyek életet mentettek. De bonyolítja a kérdést, hogy ügynöknek a törvény értelmében csak nagyon szigorú feltételek együttállása esetén minősíthetünk személyeket, azonban az operatív hálózat ennél sokkal tágabb volt. Szoktak beszélni a titkos munkatársakról, a titkos megbízottakról, akiknek már korántsem volt annyira formalizált státuszuk az állambiztonságnál, mint egy ügynöknek, de jelentéseikkel adott esetben éppen annyi kárt okozhattak. Meg szoktuk említeni – bár sokkal ritkábban és sokkal elnézőbben – a párttitkárokat, a személyzetis alkalmazottakat vagy a különböző vállalatok vezetőit, akiknek munkaköri kötelességük volt, hogy szemmel tartásuk környezetüket. Van viszont egy kategória, amelyről nem igazán hallottunk még, semmiféle listán nem szerepelnek, pedig szerepüket, tevékenységüket nem lehet elbagatellizálni: ők a megnyertek.

A katonai felderítés, vagyis az MNVK-2. Csoportfőnökség Operatív Szolgálatának – amely a tényleges hírszerzést végezte a szervezeten belül – A/5. Alosztálya (belföldi operatív támogató alosztály) foglalkozott a tippkutatással és az utánpótlás biztosításával, amelynek lényege a szerv hálózati kapcsolatrendszerének kiépítése volt.²⁷ A 6-8 fős alosztályon szolgálatot teljesítők többsége pártvonalról érkezett, korábban politikai tisztként szolgált, vezetőjük hosszú időn keresztül Kapás Pál ezredes volt. Hangsúlyozandó, hogy a vezérkar közvetlen irányítása alatt álló titkosszolgálati szerv kizárólag hírszerzést végzett, elhárítással vagy belső „reakcióval” nem foglalkozott, ennek megfelelően a hálózat szerepe is külföldi, elsősorban katonai információk megszerzésére korlátozódott. (A NATO és szövetségesei katonapolitikai stratégiáinak megismerése, a tagállamok fegyveres erőire vonatkozó ismeretek összegyűjtése és a haditechnikai, hadigazdasági információk megszerzése volt a cél.) A hálózati emberek kiválasztásánál a legfontosabb szempont az alkalmasság volt, hiszen a felderítés jóval kisebb költségvetéssel dolgozott, mint a BM, alaposan meg kellett válogatnia, hogy kikkel működik együtt. Részben igaza volt tehát Kenedi Jánosnak, aki nagy jelentőséget tulajdonított az MNVK-2. „sajtórezidentúrájának”, azonban a szó klasszikus értelmében nem beszélhetünk rezidentúráról. Másként működött a katonai felderítés hálózati rendszere, mint a BM-é.

Az MNVK-2. Csoportfőnökség hálózati kapcsolatai közül csak a külföldi állampolgárokat nevezték ügynöknek, a magyar állampolgárságú kollaboránsokat megnyertnek hívták. Esetükben a beszerzés mindig „hazafias” alapon történt, a BM-nél bevett terheléses módszert²⁸ a katonai titkosszolgálat – legalábbis a Kádár-rendszer idején – nem alkalmazta, már csak azért sem, mert a hírszerzésnél ez a módszer komoly veszélyeket rejthetett és rejthet magában. A megnyert kifejezés is éppen a beszerzés módjából származott, hiszen az volt a lényeg, hogy a szolgálat céljai számára – amit ők a haza védelmének és biztonságának megóvásában jelöltek ugyan meg, de valójában a szovjet hatalmi érdekek kiszolgálását jelentette – megnyerjék a kiszemelt egyént. A párthűsége való hivatkozás és a „hazafias” érzelmek felkeltése mellett különböző szívességek ígéretével csábították együttműködésre azokat a személyeket, akik megfelelő kvalitásokkal rendelkeztek a feladat elvégzésére. Mivel a megnyert pénzbeli ellenszolgáltatást nem kapott a szervtől, ezek a szívességek voltak azok, amelyek vonzerőt jelentettek számára. A legáltalánosabb és legvonzóbb kegy egy külföldi állomáshelyre való kihelyezés vagy csak egy rövidebb idejű alkalmi külföldi utazás ígérete volt, de az egyetemi felvétel elintézésétől a különböző engedélyek kiadásáig széles volt a szívességek palettája.²⁹ A megnyertekkel aláírtak egy alkalmi együttműködési és titoktartási nyilatkozatot a kapcsolat felvételekor. Foglalkoztatásuk természetesen nem életre szólt, hanem csak az adott feladat elvégzésére vagy a hírszerzésre alkalmas pozíció betöltésének idejére korlátozódott. A megnyertekkel való kapcsolatot a megbízás után sem szakították meg teljesen, a belső utánpótlásért felelős alosztály tisztjei időről időre meglátogatták őket és tájékoztak éppen aktuális

munkájukról, lehetőségeikről. Az újságírók kiválasztását és megnyerését Szabó János alezredes irányította, ő volt a felelős a sajtóvonalért az alosztályon belül.

Mivel a kutatók számára még nem elérhető az egykori MNVK-2. iratanyaga, csak elszórt BM-es források alapján tudunk következtetéseket levonni arról, mennyire lehetett jelentős a megnyertek hálózata az újságírók között. Mind a belügyi, mind a katonai hírszerzés egykori tisztjei személyes visszaemlékezésük során megerősítették,³⁰ hogy az újságírók beszerzéséért versengett egymással a két szervezet, sőt az is valószínűnek látszik, hogy a katonai felderítésnek szívesebben dolgoztak a sajtó képviselői. Mindez talán köszönhető a kevésbé formalizált együttműködésnek, hiszen a „kötetlenség” egyfajta biztosíték is volt arra, hogy az erkölcsi felelősség terhe kevésbé legyen nyomasztó, de közrejátszhatott a katonai felderítés magasabban kvalifikált, műveltebb tisztjeinek „megnyerő” megjelenése is, hiszen a két szervezet között az intellektuális különbség a hetvenes évekig eléggé szignifikáns volt.³¹ Mindenesetre a kevés fennmaradt iratanyagból is értesülhetünk arról, hogy a két szerv között az „újságíró-halászat” konfliktushelyzeteket teremtett. Barcs Sándor, aki 1947 és 1980 között töltötte be az MTI vezérigazgatói posztját, természetesen állandó kapcsolatban kellett hogy álljon a BM-mel (1953 előtt pedig az államvédelemmel). Nemcsak a tájékoztatáspolitikai terén számítottak az együttműködésére, hanem a hírszerzés számára is fontos volt a személye, hiszen a külföldi tudósítói státuszokra kihelyezett újságírók kiválasztásában, illetve az évi utaztatási terv elkészítésében is szükség volt segítségére. Azonban a belügyes tisztek mellett a katonai felderítés is megkönyékezte Barcsot, és ajánlatuk kecsgetőbb lehetett, hiszen úgy tűnik, inkább az ő malmukra hajtotta a vizet.³² 1970. január 12-én ugyanis az MTI vezérigazgatója arról biztosította a Press rezidentúra tisztjeit, ha *„bárhonnan (akár laptól, akár szervünk belső apparátusából) megfelelő adottságokkal rendelkező személyt tudunk javaslatba hozni, úgy azt hajlandó relatíve magas fizetéssel azonnal az MTI státuszába venni (anyagi kereteket az Agit. Prop. Bizottság biztosított) és rövid betanítás után megjelölt posztokra kihelyezni őket”*.³³ Ennek ellenére két héttel később a következő feljegyzést olvashatjuk a Press rezidentúra egyik jelentésében: *„Jelentem a főcsoportfőnök-helyettes elvtársnak, hogy a Press rezidentúra vezetőjétől kapott tájékoztatás szerint Barcs Sándor az MTI vezérigazgatója az MNVK-2. vezetőivel történt megbeszélés alapján a külföldi sajtótudósítók vonalán olyan személyi változtatásokat készít elő, amelyek csoportfőnökségünk pozícióit gyengítik.”*³⁴ Az történt ugyanis, hogy Sárközi Sándor vezérőrnagy, az MNVK-2. vezetője megkereste Barcsot, és felkérte arra, hogy a BM emberének számító Polgár Dénest, a korabeli bonni tudósítót hazahívja, és helyére a katonai felderítés operatív kapcsolatát, Bochkor Jenőt delegálja a nyugatnémet fővárosba.³⁵ Sárközi azt tervezte, hogy Bochkor három hónapig Polgár Dénes mellett fog dolgozni, *„hogy a fontosabb kapcsolatait Polgártól átvegye”*,³⁶ ez alatt az idő alatt a fizetését az MNVK-2. biztosítja majd. Barcs teljesítette a vezérőrnagy kérését, amelyért cserébe az MTI vidéki tudósítói használhatták a honvédség URH-hálózatát,³⁷ tetemes telexköltséget takarítva így meg a hírügynökség számára. Mivel Barcs erről a lehetőségről nem volt hajlandó lemondani, megtagadta a BM kérését, hogy tekintsen el a személycserétől, és még legalább egy évig hagyja meg pozíciójában Polgárt. Ebben az esetben tehát a katonák nyertek, de hamarosan látni fogjuk, hogy a média területén lévő fedőszervek munkájában és személyi állományában is többnyire fontosabb szerepet játszottak.

Fedőcégek, fedőszervek

Egy titkosszolgálati fedőszerv elsődleges célja, hogy a sötét hírszerzés lehetőségeit megteremtse, vagyis olyan fedést tudjon biztosítani embereinek, amely látszólag nincs kapcsolatban a „legális” hírszerző pontokkal: a különböző diplomáciai kirendeltségekkel, attaséhivatalokkal. Az ilyen fedőszervek elsősorban külkereskedelmi vállalatok, idegenforgalmi irodák (ezek a hidegháború alatt kivétel nélkül mind titkosszolgálati ellenőrzés, irányítás alatt álltak) vagy sajtóirodák voltak. Másodlagos, de egyáltalán nem elhanyagolható feladatként a fedővállalatok egy része gazdasági tevékenységet is

végzett, amellyel kiegészítették az adott szervezet költségvetését, ráadásul olyan pénzforrásokat tudtak biztosítani a titkosszolgálat számára, amelynek eredete legtöbbször még az adott országhoz sem volt köthető.³⁸ A tanulmány hátralevő részében megnevezem a média területén működő és eddig beazonosított titkosszolgálati fedőszervezeteket, de csak azokra térek ki részletesen, amelyek korábbi írásaimban nem szerepeltek.

A NÚSZ köreihez tartozó két cég, az Interpress Nyomda és Lapkiadó Vállalat, valamint az Idegenforgalmi Propaganda és Kiadóvállalat (IPV) komoly gazdasági tevékenységet folytatott.³⁹ A cégek a hetvenes évek elején kezdték működésüket Budapesten, vezetőjük kezdetben a szintén megnyertként tevékenykedő Siklósi Norbert volt,⁴⁰ akinek rendkívül jelentős szerepe volt abban, hogy a magyar újságíró-szövetséget a NÚSZ egyik legfőbb támaszpontjává alakította. Az Interpress a NÚSZ prágai anyacégének a leányvállalataként létesült, izgalmasabb háttere volt azonban az IPV-nek, amelynek névleg egy brüsszeli székhelyű nemzetközi újságíró-szervezet, a FIJET (Fédération Internationale des Journalistes et Écrivains du Tourisme) volt a tulajdonosa, de a tényleges jogokat az alapító okirat szerint a MÚOSZ gyakorolta, hiszen az alapító tőkét is a magyar szervezet biztosította.⁴¹ Legalábbis papíron. A cég valódi alapítója ugyanis az MNVK-2. volt.⁴² A felderítésnek egy olyan fedőcégre volt szüksége, amely külföldi tulajdonban állt, mintegy területenkívüliséget élvezve a magyar joghatóság alól, de a tényleges tulajdonosi feladatokat is egy újabb fedőszervezeten, a MÚOSZ-on keresztül gyakorolhatta. Ha mindehhez hozzátesszük, hogy a FIJET a hetvenes évekre a NÚSZ befolyása alá került,⁴³ a titkosszolgálati érdekek többszörös összefonódását láthatjuk.

Az IPV-t mind hazai bázison, mind külföldön felhasználta az MNVK-2. arra, hogy külföldi újságírók közelébe kerüljön. Külföldön leányvállalatokat alapítottak, idehaza pedig a beutazó újságírókat kalauzolták, szállásolták el a cég segítségével, de jelentős propagandatevékenységet is folytattak broszúrák, turisztikai kiadványok megjelentetésével, filmek gyártásával.⁴⁴

A különböző fedőszervezetek összehangolt működésére volt szükség ahhoz, hogy a beutazó külföldi újságírók folyamatos ellenőrzés alatt legyenek. A Press rezidentúrával nagyjából egy időben felállított és az Országos Idegenforgalmi Hivatal utódjaként létrejött Országos Idegenforgalmi Tanács (OIT)⁴⁵ rendszeresen részt vett a külföldi újságírók beutazásának és itt-tartózkodásának megszervezésében. Alapvetően természetesen a kémelhárítás feladatkörével estek egybe teendői, így elsősorban a III/II. (Kémelhárító) Csoportfőnökség hatáskörébe tartozott az intézmény, de a hazai bázison folyó hírszerzés is rátelepült a tanácsra, sőt a Press rezidentúrán – és az MNVK-2. megnyertjein – keresztül a NÚSZ is felhasználta céljai elérésére. A megkönyékezni szándékozott nemzetközi újságíró-szervezetek képviselőit a Press rezidentúra kezdeményezésére az OIT hívta meg Magyarországra, és a NÚSZ tulajdonában lévő programszervező iroda, az Interpress, illetve a katonai felderítés segítségével létrehozott IPV kalauzolta őket, többnyire pedig a balatonszéplaki NÚSZ-üdülőben⁴⁶ szállásolták el ezeket a vendégeket.

A külföldi újságírók tájékoztatásának megszervezésében, a külföld felé irányuló információk kiválogatásában, vagyis a propagandaterjesztésben, illetve a külföldre utazó magyar újságírók munkájának koordinálásában fontos szerep hárult a Külügyminisztérium (KÜM) Sajtófőosztályára is,⁴⁷ amely a Press rezidentúra és a katonai felderítés egyik bázisa is volt egyben. A sajtófőosztály szerepe a forradalom utáni években nőtt meg, előtte a külföldi újságírók nyilvántartására és irányítására nem létezett külön szervezeti egység a KÜM-ön belül, a diplomatákkal és politikusokkal együtt a titkárság tartotta őket számon.⁴⁸ A hetvenes évekre azonban egy nagyjából 20 főt foglalkoztató főosztály látta már el az újságírókkal kapcsolatos külügyi teendőket.⁴⁹ Külön csoport foglalkozott a külföldi tájékoztatás ügyeivel, amelyiknek feladata volt, hogy a különböző közigazgatási szervek vagy hatóságok felé eljuttassák a hivatalos kormánypropagandát, de ők készítették a külföldi lapok sajtószemléit is. A belföldi

csoport a magyar tájékoztatási szervekkel tartotta a kapcsolatot, információkat szolgáltatott részükre a magyar diplomáciai lépésekről, a külpolitikai eseményekről. Operatív (hírszerzési) szempontból a külföldi újságírókkal foglalkozó csoport volt a legjelentősebb a főosztályon belül. Ez a csoport nemcsak a beutazó külföldi zszurnalisztákat figyelte és irányította, de a diplomáciai események sajtóprogramjait is ők szervezték, szerepet kaptak az újságírók vízumkérelmeinek elbírálásában, beleszólási joguk volt az akkreditálási ügyekbe, és még a nyugati forgatócsoportok magyarországi munkájának engedélyezésénél is állást foglalhattak. Széles hatáskörük miatt egyértelmű volt a titkosszolgálati ráépülés igénye is. A Press rezidentúra elvárta a KÜM-ben dolgozó kapcsolataitól, hogy *„mind anyagi, mind személyi vonatkozásokban fedőszervként használt kirendeltségeinket előnyben”*⁵⁰ részesítsék munkájuk során. A BM érdekeit egy SZT-tiszt képviselte a főosztályon belül, az alá beosztott operatív személyek létszáma azonban erősen ingadozott, nagyjából 6 és 3 fő között mozgott. A létszámhiány időről időre problémákat okozott a konspiratív munkában, a megoldás azonban nem csak a BM szándékain múlott: *„A tm-ek [titkos megbízottak] mozgatását kellően befolyásolni nem tudjuk, már csak azért sem, mert a főosztályvezető kettős tartása mind erre, mind a gyakorlati operatív munkára zavarólag hat.”*⁵¹ Mit is jelenthetett a főosztályvezető kettős tartása? Nyilvánvalóan a társszerv, vagyis a katonai felderítés jelenlétét, amelyet a következő bekezdés meg is erősít: *„Az MNVK-2. meglátásom szerint a Sajtófőosztály átfogásában és az ott nyújtott lehetőségek hasznosításában előbbre van.”*⁵² A felderítés folyamatosan három embert foglalkoztatott a főosztályon, *„azok mozgatásának jogát magának tartja fenn. Erre a helyettes főosztályvezető kiválóan alkalmas.”*⁵³ Vagyis a főosztály vezetőjét mindkét hírszerző szerv felhasználta, a helyettese pedig legalább az MNVK-2. ügyeire rálátással bírt. Az említetteken kívül még két-három operatív tiszt is állandóan jelen volt a katonák részéről, akiket betanítás címén tudott az MNVK-2. ott tartani. Mivel a Press rezidentúra anyagai rendkívül hiányosak, az MNVK-2. által keletkeztetett dokumentumok pedig elenyésző hányadban kutathatók, azt nem tudhatjuk, hogy ez az állapot csak egy pillanatnyi helyzetet vázol, vagy hosszabb ideig így oszlottak meg az erőviszonyok a KÜM Sajtófőosztályán.

Apróbb mozaikokból azonban arra következtethetünk, hogy – legalábbis a hetvenes években – az MNVK-2. fajsúlyosabban volt jelen a főosztályon. A hivatkozott dokumentum keletkezésekor ugyanis a főosztály vezetői posztján Randé Jenő állt, aki a Magyar Televízió politikai adásainak főszerkesztői székéből került a külügyhöz 1968-ban, majd négyévnyi kairói nagyköveti státusz után (1970–1974) újra visszakerült a sajtófőosztály élére. Az MNVK-2. megnyertjeinek mozgatására kiválóan alkalmas helyettes főosztályvezető pedig Bányász Rezső volt, aki ezek szerint maga is ismerte és előnyben részesítette a katonai felderítés operatív érdekeit. Bányász átvette a vezetői helyet Randé Egyiptomba való távozása után, és gyakorlatilag 1981-ig felváltva látták el ezt a pozíciót, leszámítva egy rövidebb időszakot, 1972 és 1974 között, amikor Batha Jenő, az MNVK-2. alezredese volt a külügyi sajtóvonal élén.⁵⁴ 1968 és 1981 között tehát egészen biztosan a katonai felderítés érdekérvényesítése volt erősebb a KÜM Sajtófőosztályán.

*„A Press rezidentúra az összes érdekelt osztályokat tájékoztatja, hogy ez évben is korlátlan számban módjában áll újságírókat, újságíráshoz bármilyen tág értelemben kapcsolódó személyeket, idegenforgalmi szakembereket, idegenforgalomhoz bármilyen széles értelemben kapcsolódó személyeket IDEGENFORGALMI fedéssel hazánkba meghívni. A meghívás az Idegenforgalmi Tanács nevében történik, és annak bonyolítását a MÚOSZ keretében működő Budapesti szolgálat végzi. A meghívás bármely időpontra eszközölhető, de kívánatos, hogy ne csak a csúcsszezonra szűküljenek azok.”*⁵⁵ Az idézetben említett Budapesti szolgálat 1969-ben kezdte meg működését, és elsődleges feladata a külföldi sajtóorgánumok tájékoztatása Magyarország helyzetéről, az ország belső életéről, vagyis a kádári propaganda terjesztésének egyik központi szerve volt, és létrejöttével a KÜM Sajtófőosztályának részfeladatait vette át.⁵⁶ Eredetileg a MÚOSZ-on belül jelölték ki a szervezeti helyét, azonban már 1971-ben az MTI Külföldi Adások Szerkesztősége keretében működött, 1977. január 1-től pedig önálló szerkesztőség lett a

hírügynökségen belül, Budapesti Sajtóügynökség néven.⁵⁷ A Budapesti munkatársainak egy része – 1983-ban a szerkesztőség létszáma 42 fő volt – valamelyik hírszerző szerv hálózati kapcsolata volt, így a Budapesti munkájáról rengeteg jelentés született; a belüghöz bekötött alkalmazottak munkadossziái közül szerencsére több fennmaradt.⁵⁸ A részleg vezetői posztját egy időben Borbély Endre töltötte be,⁵⁹ aki a NÚSZ prágai központjában is alkalmazásban állt, és több fekete-afrikai útja során egyengette a szovjet befolyásolási politika érvényesülését a térségben. Borbély bennfentes volt, jól ismerte a MÚOSZ és a NÚSZ által végzett titkos tevékenységet, és kapcsolatban állt a belügyi hírszerzéssel is. A Budapesti folyamatosan együttműködött a MÚOSZ Nemzetközi Osztályával, amelynek mindenkori vezetőjéről elmondható, hogy a hírszerzés szigorúan titkos állományban dolgozó tisztje volt.

A Budapesti és a KÜM Sajtóosztályának feladatai közül a nyolcvanas évek elején kiemelték a beutazó külföldi újságírók kíséretére és tájékoztatására vonatkozó feladatot, és egy újabb fedőszervezetet hoztak létre ennek ellátására, ez volt a Külföldi Újságírókat Tájékoztató Iroda, rövid nevén a Pressinform.

A sajtóirodát a Minisztertanács 1978. december 29-én kelt határozata alapján hívták életre.⁶⁰ Az iroda az OIT neve alatt működött eredetileg, irányítását a Külügyminisztérium látta el.⁶¹ Munkáját több különböző szervezettel együttműködve végezte, vezetőinek kinevezéséhez a Tájékoztatói Hivatal jóváhagyására is szükség volt, de együttműködési szerződést kötött az IPV-vel is. A Pressinform irodahelyiségeiről pedig a szintén közvetlen állambiztonsági felügyelet alatt álló DTEI, a Diplomáciai Testületet Ellátó Igazgatóság gondoskodott.⁶² Papíron a szervezet 1979 elején kezdte meg a munkát, de a forrásokból egyelőre nem körvonalazható okok miatt csak jóval később – a jelenleg is működő jogutód cég történeti bemutatkozása szerint 1981-től – végzett tényleges tevékenységet.⁶³ Első igazgatója a már korábban a Press rezidentúra vezetőjeként bemutatott Regős (Rausch) János volt, aki 1985-ös nyugdíjazásáig látta el ezt a feladatot, természetesen a Press rezidentúra SZT állományú tisztjeként: *„1979-ben Regős elvtárs, a Pressinform létrehozását elrendelő MT. határozat megszületése után fedőszervi vonalon is a felállítandó irodába került igazgatói beosztásba. Továbbra is a Press rezidentúra tagja. Ideje és energiája döntő részét az iroda felállításával kapcsolatos szervezési, személyzeti, egyeztetési munka köti le. Tevékenyen közreműködött az iroda szervezetét, működését körvonalázó szabályok elkészítésében. Az ismert nehézségek miatt az iroda tényleges működését még nem kezdte meg, ezért tartalmi lehetőségeit még nem használhatta fel az operatív munkában. [...] A fedőszerv létrehozása körüli akadályok felszámolásában Regős elvtársnak is határozottabb magatartást kell tanúsítania.”*⁶⁴

Az idézett mondatok 1980 elején íródtak, vagyis az iroda felállítása után egy évvel, de ekkor még mindig szervezés alatt állt a cég. A feltárt iratokból egyelőre ugyan nem tudjuk, mi lehetett az oka a késedelemnek, de feltehetően az érintett felügyeleti szervek hatáskörének megállapítása volt a probléma kulcsa. Minél kevesebb rálátást szerettek volna az iroda ügyeire a fedésében dolgozó hírszerző szervek? Vagy esetleg a belügyi és a katonai hírszerzés hatásköri villongásai okoztak fennakadásokat? Minden eddig fellelt dokumentum arra utal ugyanis, hogy nemcsak a belügyi, de a katonai hírszerzés is részt vett az iroda irányításában. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint egy 1985. december 17-i, a Pressinform működésével kapcsolatos megbeszélés, amelyet az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályán (APO) tartottak.⁶⁵ A megbeszélésen a házigazda Barabás Jánoson kívül – aki ekkor az APO helyettes vezetőjeként vett részt a megbeszélésen – jelen volt Bényi József külügyminiszter-helyettes, mint a Pressinform felettes szervének képviselője, és mellettük a belügyi és a katonai hírszerzés vezetői, Bogye János és Szűcs Ferenc voltak még érdekeltek a kérdésben. Közös állambiztonsági és MNVK-2-es fedőszervvel állunk tehát szemben, ennek megfelelően a vezetésben is megtalálható a katonai felderítés embere: az igazgatóhelyettes ugyanis Szabó János alezredes, az MNVK-2. belföldi operatív támogató alosztályának sajtóvonallért felelős tisztje volt.⁶⁶

A munkatársak között is megragadható kellett hogy legyen ez a kettősség, azonban a két szerv jelenlétének vizsgálata rendkívül egyenlőtlen, hiszen míg a belügy hálózati anyagainak többsége hozzáférhető, addig a katonai felderítésnek dolgozó megnyertekről semmiféle kimutatásunk nincs. Az egyetlen személy, akinek előéletéről bőszeges információnk van, az az Eröss Ferenc, aki a Siklósi Norbert által irányított Lapkiadó Vállalat Kereskedelmi Irodájának vezetőhelyettesi posztjáról érkezett a Pressinformhoz 1980-ban, és IPV-összekötőként dolgozott tovább.⁶⁷ Eröss azon alkalmazottak közé tartozott, akinek állambiztonsági kötődése jól dokumentálható.

A második világháborút követően szociáldemokrata politikusként megjelenő Eröss Ferenc 1948 januárjában menekült Nyugatra, miután Peyer Károllyal való kapcsolata miatt kizárták a Szociáldemokrata Pártból.⁶⁸ 1955-ben a Belgiumban működő magyar hírszerzési rezidentúra beszervezte Erössöt, hogy az emigrációban élő magyar értelmiségről – elsősorban szociáldemokrata politikusokról – jelentsen az államvédelem számára. Eredeti beszerzési dossziéja a forradalom alatt megsemmisült, így a megmaradt anyagok alapján igyekezett a szerv rekonstruálni az 1957 előtti tevékenységét. Megállapításuk szerint „hazafias” alapon vállalta az együttműködést, de az is kiderül a dokumentumokból, hogy büntetlen hazatérést, valamint itthon maradt szüleinek támogatását kérte cserébe.⁶⁹ „Gyömbér János” fedőnéven adott jelentéseiből kiolvasható az emigrációval szemben az ötvenes években folytatott állambiztonsági tevékenység fő célja: a bomlasztás. *„Feladat külföldön: Kéthly [Anna] és Szélig [Imre] között az ellentét élezése oly formában, hogy egymásról jelentessenek meg kompromittáló adatokat az emigráns sajtóban. Támadják egymást eszmei téren is.”*⁷⁰ Néhány évvel később azonban felfigyelt kapcsolataira a belga elhárítás, így esedékessé vált hazatérése.⁷¹ 1959. október elsején szállt le a budapesti repülőtéren gépe, amelyre konspirált módon foglaltak számára helyet. Bebútorozott lakás és állás várta Magyarországon, viszonzásul nyilvánosan kellett beszámolnia az emigrációban töltött évek „szörnyűségeiről”. Mindez a kádári propaganda része volt. 1960. május 31-ig rendszeres havi járandóságban részesült a belügyi szervtől, ekkortól azonban a Magyar Rádió és Televízió alkalmazásába került, továbbiakban saját fizetése volt, így az ügynöki díjazást beszüntette a BM.⁷² Eröss fennmaradt jelentései és az emigrációban élő politikusokkal való levelezése ötkötetnyi anyagot tesz ki a levéltárban, azonban 1962-ben kizárták a hálózatból, mivel a belügyes tisztek szerint megszűnt hírszerzési lehetősége. Egyelőre nem találtam arra utaló forrást, hogy a III/III-as Csoportfőnökség foglalkoztatta volna, vagy a Press rezidentúrával kapcsolatban állt volna a továbbiakban, de érdekes, hogy 1980-ban az IPV összekötőjeként szerepel a Pressinform stábjában. Mivel az IPV a katonai felderítés saját alapítású cége volt, így lehetséges, hogy Eröss az MNVK-2. megnyertjeként került a külföldi újságírók ellenőrzéséért felelős vállalathoz.

Több név mellett megjelenik valamelyik NÚSZ-hoz köthető már említett fedőintézmény is. A Hotel Interpress, vagyis a NÚSZ balatonszéplaki üdülőjében volt például propagandavezető Serényi János,⁷³ aki később szintén a NÚSZ saját cége által alapított vegyes vállalat, a McCann Erickson Interpress ügyvezető igazgatója lett.⁷⁴ Trkala Mária, a Pressinform titkárnője is a NÚSZ vállalatának, az Interpressnek az alkalmazottja volt korábban.⁷⁵ De nemcsak a sajtós fedőszervektől érkeztek munkatársak a céghez, a többi alkalmazott szakmai múltjában is felfedezhető, hogy többnyire valamelyik hírszerzéshez tartozó fedővállalat szerepel előző munkahelyként. Nagy Rezső a DTEI előadója volt, Szimon József, aki a Kijevi Állami Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Tanszékén szerzett diplomát, a Magyarok Világszövetségétől érkezett, Stróger Pált a Külügyminisztérium delegálta.⁷⁶ Aleva György a nyolcvanas években került a céghez, feltehetően szintén SZT állományú tisztként, ugyanis korábban a BM III/I-3. (NSZK elleni politikai és gazdasági hírszerző) Osztály nyílt állományú tisztje volt. A Press rezidentúra fennmaradt anyagaiban rendszeresen szerepel a neve, nyilván felhasználta munkája során információszerezésre a Press-szel kapcsolatban álló újságíró-hálózat éppen NSZK-ba utazó tagjait. Kolesza Sándor pedig a Külügyminisztérium külföldi újságírókat ellenőrző referatúráján dolgozott korábban.⁷⁷

Tanulmányomban kísérletet tettem arra, hogy bepillantást nyújtsak, miképpen használták a pártállam titkosszolgálati céljai érdekében az újságírókat. Láthattuk, hogy mind a belügyi, mind a katonai hírszerzés támaszkodott a magyar újságíró-társadalomra, akiknek együttműködését nem is volt nehéz elnyerni, hiszen hosszabb-rövidebb külföldi megbízatásokat csak abban az esetben kaphattak, ha vállalták valamelyik szerv hírigényeinek kielégítését. Nem teljesen alaptalan tehát az a közbeszédben sokat hangoztatott vélemény, hogy ha egy újságíró külföldre utazott a Kádár-rendszer idején, kénytelen volt jelentést készíteni az állambiztonság számára. Sokkal inkább kérdéses azonban az az egyenlőtlenység, hogy amíg a BM III. Főcsoportfőnökségével együttműködő újságírók nagy többségének tevékenységét ismerhetjük, addig a Honvédelmi Minisztérium alá tartozó megnyertek dossziéi nem nyilvánosak, sőt együttműködésük kevésbé formalizált volta miatt elképzelhető, hogy a felderítés irattárának megnyílása után sem lehet őket olyan mélységében tetten érni, mint a BM ügynökeit.

Láthattuk azt is, hogy az újságírók szerepe a hírszerzés „civil” hálózatában rendkívül jelentős volt, mivel jó fedést biztosított szakmájuk, művelt és képzett, nyelveket beszélő emberek voltak – illetve ma is azok. Igyekeztem bemutatni azt a szervezeti hátteret, amely felhasználta őket a pártállam idején a szocialista ideológia terjesztésére, a keleti blokk egyben tartásának meghosszabbítására, érzékeltetve, hogy nem feltétlenül az érintett szerv ad hoc hírigénye határozta csupán meg a számukra kijelölt feladatokat, hanem egy komplex, nemzetközi – ha tetszik internacionalista – együttműködésen alapuló hálózat állt a rendszer működése mögött. Minden bizonnyal hiányos még a kép. Egészen biztosan voltak a felsoroltakon kívül is fontos fedőszervek, fedőintézmények, amelyek azonosítása és tevékenységének feltárása a közeljövő feladata lesz.

¹ Koch, 2014: 268–269.

² Ulfkotte, 2015.

³ Takács, 2012; Horváth, 2013.

⁴ Sipos–Ungváry, 2008: 224.

⁵ Kenedi, 2015: 103.

⁶ A rezidentúra hivatalos állományú állambiztonsági tisztekből, illetve hálózati személyekből álló, meghatározott operatív feladatok elvégzésére felállított szervezet, amely konspirált módon működött. Vezetője a rezidens volt, aki irányította a feladatok végrehajtását, kiképezte, „nevelte” a rá bízott hálózati embereket, és a munkáról beszámolt a tartótisztnak.

⁷ ÁBTL 1.11.4. 10-21/17/1968. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0017. számú parancsa, 1968. július 26.

⁸ Tóth, 2013: 430.

⁹ A Nemzetközi Újságíró Szervezet tevékenységéről és magyar vonatkozásairól lásd: Borvendég, 2015a.

¹⁰ Bartošek, 2003: 45–60.

¹¹ A teljesség igénye nélkül felsorolok néhány – szovjet befolyás alatt álló – nemzetközi szervezetet, amelynek központját állandó jelleggel vagy átmenetileg befogadta a csehszlovák főváros: World Peace Council (Béke Világtanács), World Federation of Trade Unions (Szakszervezetek Világszövetsége), International Union of Students (Nemzetközi Diákszövetség), International Broadcasting Organization (Rádióadók Nemzetközi Szervezete), The Christian Peace Conference (Keresztény Béketanács), International Radio and Television Organization. Az 1956-os forradalom és az azt követő átmeneti időszak alatt – vagyis a Kádár-kormányzat stabilizálásáig – itt kapott menedéket az amúgy Budapesten működő szervezet, a World Federation of Democratic Youth (Demokratikus Ifjúsági Világszövetség) is, de a Varsóban működő International Federation of Resistance Fighters (Ellenállók Nemzetközi Szövetsége) is sok szálon kötődött Prágához.

¹² Bartošek, 2003. A könyv kiemelten foglalkozik a francia és az olasz kommunista pártokkal kialakult gazdasági kapcsolatok rendszerével.

¹³ ABS OB II. Správa, MV r. e. 2501. Kitértekelés a Nemzetközi Újságíró Szervezetről, 1989. december 22.

¹⁴ Erről lásd részletesen: Borvendég, 2015a.

¹⁵ „Egyébként mind Krjucskovval, mind a baráti országok követségeinek sajtóattaséival az első napoktól kezdve, függetlenül a választott szervek tevékenységétől, rendszeresen tartottuk a baráti kapcsolatot és tájékoztattuk őket a nálunk lezajló eseményekről. Ez is közrejátszott abban, hogy a Prágában székelő Nemzetközi Újságíró

Szervezet még novemberben jelentős anyagi segílyt küldött a szövetség számára, határozottan azzal az óhajjal, hogy az erősítse azokat a magyar újságírókat, akik segítik a Forradalmi Munkás–Paraszt Kormányt a viszonyok konszolidálásában” – írta visszaemlékezésében Vadász Ferenc, a MÚOSZ főtákará, felidézve, mi is történt a szövetség épületében a forradalom napjaiban. ÁBTL 3.1.9. V-150387/6. 64.

¹⁶ Unger, 2007.

¹⁷ Uo. Szolnok Péter és Siklósi Norbert szerepét a prágai tavasz utáni megtorlásokban lásd: Takács, 2008; Borvendég, 2015a: 24–27.

¹⁸ Az Interedition–Griff vállalat alapításáról és gazdasági visszaéléseiről lásd: Borvendég, 2014; 2015b.

¹⁹ ÁBTL 2.8.2.1. 519. 24. Javaslat, 1960. július 1.

²⁰ Uo.

²¹ ÁBTL 2.8.2.1. 519. 13. Szolgálati adatlap, 1960. március 14.

²² Uo. 14.

²³ ÁBTL 2.8.2.1. 519. 31. Minősítés, 1980. január 16.

²⁴ Uo.

²⁵ ÁBTL 2.8.2.1. 519. 29. Minősítés, 1975. március 24.

²⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-298/3. 205. Az MTI 1972. évi külföldi utaztatási terve, 1971. szeptember 2.

²⁷ Az MNVK-2. hálózati rendszerére vonatkozó információkat köszönöm Kis-Benedek Józsefnek, a Nemzeti Közszerálati Egyetem docensének, aki maga is az MNVK-2., majd a Katonai Felderítő Hivatal hírszerző tisztjeként szolgált évtizedeken keresztül.

²⁸ A politikai rendőrség ügynökeinek többségét kényszerítő eszközökkel vették rá az együttműködésre. A Kádár-rendszer idején a fizikai bántalmazás háttérbe került ugyan, de zsarolással, megfélemlítéssel továbbra is gyakran éltek az állambiztonsági tisztak a beszerzés során.

²⁹ Kis-Benedek József személyes közlése alapján.

³⁰ Az információ Kis-Benedek József, valamint a BM III/I-5. (Műszaki-tudományos és Gazdasági Információszerző) Osztályán dolgozó egykori nyílt állományú – és anonimitást kérő – tisztak szóbeli visszaemlékezéséből származik.

³¹ Az ötvenes-hatvanas években a belügyi szervnél az sem volt kivételes dolog, hogy nyelvtudás nélküli hírszerzőket helyeztek külföldi állomáshelyre. Lásd: Palasik, 2014.

³² Barcs Sándor bekötöttségét mind a belügyi mind a katonai titkosszerálat felé barátja, Ortutay Gyula is sejteti naplójában. Leírja például, hogy Péter Györgynek, a Központi Statisztikai Hivatal elnökének öngyilkossága után a legtöbb információt Barcs belügyi és katonapolitikai bizalmasaitól kapták, mintegy érzékeltetve, hogy a politikai rendőrséggel és a katonai felderítéssel is jó kapcsolatban volt az MTI vezetője. Ortutay, 2010: 105–111.

³³ ÁBTL 3.2.5. O-8-336/1. 59. Jelentés, 1970. január 12.

³⁴ ÁBTL 3.2.5. O-8-298/3. 10. Jelentés sajtópozíciók biztosításáról, 1970. január 27.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo. 11.

³⁷ Uo.

³⁸ Ezekről a gazdasági tevékenységekről lásd: Borvendég, 2016.

³⁹ Borvendég, 2015a: 77–128.

⁴⁰ Markotán Benedek, az MNVK-2. alezredese, aki egy ideig az Interpressnél dolgozott fedett státuszban, úgy fogalmazott Siklósi Norberttel és az Interpressnél töltött idővel kapcsolatban, hogy „*míg szakmai vonatkozásban Siklósi Norbert volt közvetlen vezetője, operatív vonatkozásban viszont Siklósi Norbert tartozott közvetlen irányítása alá*”. ÁBTL 3.1.5. O-17423. 148. Jelentés „Kereskedő” fedőnevű ügyben, 1975. augusztus 22.

⁴¹ MNL OL XXIX-I-40 1. d. Az Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat ügyrendje, 1974. június 22.

⁴² Kis-Benedek József személyes közlése.

⁴³ Borvendég, 2015a: 48–53.

⁴⁴ A cég segítségével sok jelentős nemzetközi sportszövetséggel is kapcsolatba tudott kerülni a titkosszerálat, hiszen több szervezet lapját is megjelentette az IPV. Ilyen például a Nemzetközi Sportújságírók lapja, az *International Sport*, ezenkívül különböző, Nyugat-Európában terjesztett sportmagazinok, mint az *International Basketball*, a *World Gymnastics* vagy a *Swimming and Water Polo*. Magyarországon is elérték a társadalom legkülönbözőbb rétegeit: ők jelentették meg többek között az *Orvosi Magazint*, a *Turizmust*, a *Szabó Családot*, a *Piacszérálatot*, a *Sünit*, az *Autósélelet*, a vadászok számára kiadott *Nimród*ot, a *Magyar Konyhát*, az Országos Idegenforgalmi Hivatal és az Országos Idegenforgalmi Tanács különböző kiadványait: az *Utazási Magazint* és az *Idegenforgalom* című lapokat.

⁴⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-916/2. 59. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1034/1967. számú határozata, 1967. október 19.

⁴⁶ A balatonszerplaki Hotel Interpressről lásd: Borvendég, 2015a: 35–38.

⁴⁷ A Külügyminisztérium Sajtófőszerálatjának munkájáról lásd: Takács, 2012: 111–112.

⁴⁸ ÁBTL 3.1.2. M-21757. 10. A külföldi újságírók nyilvántartása a Külügyminisztériumban, 1958. március 15.

⁴⁹ ÁBTL 3.2.5. O-8-298/2. 43–51. A Külügyminisztérium Sajtóosztálya szervezeti felépítéséről és gyakorlati tevékenységéről, 1969. szeptember 20.

⁵⁰ Uo. 46.

⁵¹ Uo. 49. (Kiemelés – B. Zs.)

⁵² Uo. 50.

⁵³ Uo.

⁵⁴ ÁBTL 3.1.5. O-17423. 233. Jelentés, 1974. szeptember 4.

⁵⁵ ÁBTL 3.2.5. O-8-298/2. 32. Újságírók meghívásának lehetősége idegenforgalmi fedéssel, 1969. január 22. (Kiemelés az eredetiben.)

⁵⁶ MNL OL 288. f. 22. cs. 1971/18. ő. e. 142–143. Összefoglaló az MTI külföldi propaganda tevékenységéről, 1971. június 28.

⁵⁷ MNL OL 288. f. 22. cs. 1983/2. ő. e. 5. Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottságnak a Budapest munkájáról, 1983. február 24.

⁵⁸ Borvendég, 2015a: 30–31.

⁵⁹ ÁBTL 3.1.2. M-35905. 56. Jelentés, 1972. február 21.

⁶⁰ MNL OL XXVI-A-38. 3. d. A Pressinform igazgatójának, Regös Jánosnak a kérelme MNB folyószámla megnyitásához, 1979. augusztus 22.

⁶¹ MNL OL XXVI-A-38. 61. d. A Külföldi Újságírókat Tájékoztató Iroda feladata és szervezeti felépítése, d. n.

⁶² MNL OL XXVI-A-38. 61. d. Feljegyzés a Pressinform munkájának beindításáról, d. n.

⁶³ http://www.pressinform.hu/magyar/brand_27_eve.html (utolsó letöltés: 2016. szeptember 8.).

⁶⁴ ÁBTL 2.8.2.1. 519. 31–30. Minősítés, 1980. január 10.

⁶⁵ MNL OL 288. f. 22. cs. 1985/1. ő. e. 73–75. Emlékeztető, 1987. december 17.

⁶⁶ MNL OL XXVI-A-38. 61. d. Munkaköri leírás, melléklet, d. n. A dokumentum melléklete tartalmazza az induló Pressinform munkatársainak jegyzékét személyi adatokkal és szakmai életrajzzal együtt. Az SZT-tiszti státuszban lévő Regös János igazgatónak azonban csak a neve szerepel, éppúgy, mint helyettesének, Szabó Jánosnak. Regös vonatkozásában a beazonosítás rendkívül egyszerű, mivel belüleges tisztként személyi gyűjtője kutatható, azonban a tucatnevet viselő Szabó János kilétére csak közvetett bizonyítékaink vannak. Mivel mindenki másnál megtalálhatóak a szakmai előzmények, erősen valószínűsíthető, hogy a két szigorúan titkos tiszt fedését biztosították az adathiánnyal. Ezt támasztja alá az MNVK-2. csoportfőnök, Szűcs Ferenc jelenléte a zártkörű megbeszélésen is, és mivel a katonai felderítés sajtóvonalaért felelős tisztjét Szabó Jánosnak hívták, aki sajtóigazolvánnyal rendelkezett, és gyakran járt újságíró fedéssel Nyugaton, kevés kétség marad személyét illetően.

⁶⁷ MNL OL XXVI-A-38. 61. d. Munkaköri leírás, melléklet, d. n.

⁶⁸ ÁBTL 3.2.1. Bt-863. 37. Összefoglaló jelentés, 1955. szeptember 7.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-863. 41. Jelentés, 1957. március 13.

⁷¹ ÁBTL 3.2.1. Bt-863. 172. Feljegyzés, 1959. szeptember 15.

⁷² ÁBTL 3.2.1. Bt-863. 346. Összefoglaló, 1960. május 19.

⁷³ MNL OL XXVI-A-38. 61 MNL. d. Munkaköri leírás, melléklet, d. n.

⁷⁴ <http://mediapedia.hu/serenyi-janos> (utolsó letöltés: 2016. szeptember 8.). A cég alapításáról lásd: Borvendég, 2015a: 119–121.

⁷⁵ MNL OL XXVI-A-38. 61 MNL. d. Munkaköri leírás, melléklet, d. n.

⁷⁶ MNL OL XXVI-A-38. 61. d. Munkaköri leírás, melléklet, d. n.

⁷⁷ ÁBTL 3.1.2. M-21757. 11. A külföldi újságírók nyilvántartása a Külügyminisztériumban, 1958. március 17.

Levéltári források

Archiv Bezpečnostnich Složek, Praha (ABS, Állambiztonsági Levéltár, Prága)

OB II. Správa, MV r. e. 2501.

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.11.4.	III/I. Csoportfőnökség iratai
2.8.2.1.	III/I. Csoportfőnökség „titkos” és „szigorúan titkos” állományú beosztottainak iratai
	519. Regős János
3.1.2.	Munka dossziék
	M-21757 „Falus István”
	M-35905 „Széplaki Róza”
3.1.5.	Operatív dossziék
	O-17423 „Üzlettársak”
3.1.9.	Vizsgálati dossziék
	V-150387/6. Magyar írók ellenforradalmi szerepe
3.2.5.	O-8 dossziék
	O-8-298/2. „Tükör”
	O-8-298/3. „Tükör”
	O-8-336/1. „Student”
3.2.1.	Bt-dossziék
	Bt-863. „Gyömbér János”
	Bt-916/2. „Bánkúti”
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)	
288. f.	Az MSZMP központi szervei
	22. cs. MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottság iratai
XXVI-A-38.	Pressinform
XXIX-I-40	Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat

Hivatkozott irodalom

-
- Bartošek, 2003
Bartošek, Karel: *Vallanak az archívumok. Prága – Párizs (1948–1968)*. Budapest, Hamvas Béla Kulturakutató Intézet.
- Borvendég, 2014
Borvendég Zsuzsanna: Hírszerzés '89, avagy félbemaradt (?) akciók a rendszerváltoztatás küszöbén. *Hitel*, 6. sz. 38–56.
- Borvendég, 2015a
Borvendég Zsuzsanna: *Újságírásnak álcázva. A Nemzetközi Újságíró Szervezet Magyarországon*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága.
- Borvendég, 2015b
Borvendég Zsuzsanna: A médiacár nagy titka. Siklósi Norbert és az általa irányított vállalatok titkosszolgálati háttere. *Hitel*, 6. sz. 90–107.
- Borvendég, 2016
Borvendég Zsuzsanna: *A Cég megnyertjei – a megnyertek cégei. Titkosszolgálati vállalatalapítások és pénzkivonások a népgazdaságból a Kádár-rendszer idején*. Kézirat.
- Horváth, 2013
Horváth Attila: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*. Budapest, Médiatudományi Intézet.
- Kenedi, 2015
Kenedi János: Bevezető a Szakértői Bizottság jelentéséhez. In uő: *Hálózati munkára nem alkalmas. K. belügyi iratfelmérő újabb jelentései*. Budapest, Magvető Kiadó. 98–115.
- Koch, 2014
Koch, Stephen: *Kettős szerepben. Az értelmiség elcsábítása*. Budapest, Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány.
- Ortutay, 2010
Ortutay Gyula: *Napló 3. 1967–1977*. Pécs, Alexandra Kiadó.
- Palasik, 2014
Palasik Mária: Menekült vagy dezertált? Egy államvédelmi százados rejtélyes eltűnése. *Betekintő*, 2. sz. http://betekinto.hu/2014_2_palasik (utolsó letöltés: 2016. szeptember 16.)
- Sipos–Ungváry, 2008
Sipos Levente – Ungváry Krisztián: Jelentés az Információs Hivatalban őrzött 1990. február 14. előtti keletkezett iratokról. In *A Szakértői Bizottság jelentése*. Szerkesztette: Kenedi János. <http://mek.oszk.hu/08400/08450/08450.pdf>, 2015. augusztus 4. 217–233.
- Takács, 2008

Takács Róbert: A csehszlovák sajtóirányítás a hatvanas és hetvenes évek fordulóján, Budapestről nézve. *Médiakutató*, 4. sz. 69–82.

Takács, 2012

Takács Róbert: *Politikai újságírás a Kádár-korban*. Budapest, Napvilág Kiadó – Politikatörténeti Intézet.

Tóth, 2013

Tóth Eszter: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete 1945–1990. In *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. Szerkesztette: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó. 381–445.

Ulfkotte, 2015

Ulfkotte, Udo: *Megvásárolt újságírók. Hogyan irányítják a politikusok, a titkosszolgálatok és a pénztőke Németország médiáját?* Budapest, Patmos Records.

Unger, 2007

Unger Gabriella: „Mi voltunk az első civilek a bevonulás után.” *Betekintő*, 2. sz. http://betekinto.hu/2007_2_unger, 2016. szeptember 15.

A hitelesség, az adatvédelem és a nyilvánosság problémái a magyarországi állambiztonsági iratok kezelése során

*„Nem mondhatom el senkinek,
Elmondom hát mindenkinek...”*

Karinthy Frigyes neves 20. századi magyar író, költő fenti sorai az egyik leggyakrabban idézett versrészletnek számítanak Magyarországon. A vers – talán nem meglepő módon – nem a levéltári iratok nyilvánosságáról vagy a személyes adatvédelem problémáiról szól, sokkal inkább a költő elemi erejű vágyáról, hogy tanúságot tegyen a létezésről, arról, ahogy ő fogalmaz: *„hogy itt vagyok már, és még itt vagyok”*. Mint ahogy mi mindannyian, a levéltárosok is tanúságot szeretnének, szeretnének tenni arról, hogy *„itt vannak már, és még itt vannak”*. De hogy pontosan hol is vannak, és meddig is vannak, azt nehéz elmondani bárkinek, ezért is próbáljuk elmondani mindenkinek. Előadásomban azt szeretném felvázolni Önöknek, hogy Magyarországon egy kis, különleges feladatokkal megbízott és speciális iratanyaggal rendelkező levéltár hol is tart, és hogy próbál meg lépést tartani a folyamatosan változó kihívásokkal.¹

Ezeket a kihívásokat és követelményeket éppen 20 éve foglalta össze a Nemzetközi Levéltári Tanács pekingi ülése a Levéltárosok Etikai Kódexében.² A dokumentum 10 átfogó pontjából néhány fontos gondolatot szeretnék kiemelni, melyek aktualitásával, ellentmondásaival vagy alkalmazásának nehézségeivel egy speciális magyarországi levéltárban naponta kénytelenek vagyunk szembenézni. Ezek az ellentmondások többé-kevésbé minden levéltár munkájában jelentkeznek, a Történeti Levéltár speciális adottságai, egyedi feladatai és az iránta megmutatkozó társadalmi érdeklődés ugyanakkor sokkal élesebben vetik fel az Etikai Kódexben lefektetett alapelvek érvényesíthetőségének nehézségeit.

Az Etikai Kódex rendkívül fontos alapelvei közül most csak néhány gondolatot szeretnék kiemelni és kommentálni.

A levéltárosok óvják meg a levéltári anyag sértetlenségét,³ s ezzel biztosítják, hogy az a múlt hiteles bizonyítéka maradjon.

A levéltárosok az iratgyűjtést intézményük céljaival és lehetőségeivel összhangban folytassák.

A levéltárosok a levéltári anyag feldolgozása, őrzése és használata során óvják a dokumentumok hitelességét.

A levéltárosok tartsák tiszteletben mind a kutatást, mind a személyiségi jogokat, tevékenységüket végezzék a vonatkozó jogszabályok alapján. [...] Tartsák tiszteletben azoknak az egyéneknek a személyiségi jogait, akik az iratokat létrehozták, vagy akik az iratokban érintettek, s különösen azokét, akiknek nem volt lehetősége rendelkezni a dokumentumokról, illetve azok használatáról.

Mielőtt ezeknek az elveknek az aktualitásáról beszélénk, néhány általános információt hadd osszak meg Önökkel a Történeti Levéltár működésével kapcsolatban.

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárát 1997-ben alapította a Magyar Országgyűlés, ez tehát az egyik legfiatalabb, ugyanakkor a „legfoglalkoztatottabb” levéltár az országban. („Foglalkoztatottság” alatt természetesen a kutatói, állampolgári és általában a közéleti érdeklődés mértékét értem.)

A levéltár alapvető feladata az 1944 és 1990 között, vagyis az ún. szocialista korszakban működött titkosszolgálatok – a hírszerzés, kémelhárítás, az ún. belső reakció elhárítása, a katonai elhárítás – iratainak kezelése. Ezzel összefüggésben a törvény az ún. információk kárpótlás keretében minden érintettnek – aki megfigyeltként, vagyis a rendszer „áldozataként” szerepel az iratokban – biztosítja a jogot a róla gyűjtött adatok megismerésére. (Ez a jog az érintett halála után érvényes egyenes ági leszármazottaira is.) A levéltár elsődleges feladata ennek az állampolgári jognak a biztosítása, vagyis az iratok lehető legalaposabb feltárása, illetve az egyes kérelmekkel kapcsolatos kutatások elvégzése.

Természetesen a Történeti Levéltár is ellátja a fentiek mellett mindazon feladatokat, melyeket a levéltárak többsége: fogadja és kiszolgálja a kutatókat, kezeli, feldolgozza, rendszerezi, szükség esetén restaurálja az iratokat, és nyilvánvalóan részt vesz a források tudományos elemzésében és publikálásában is.

Mint az talán ismeretes, 1990 után hasonló funkciójú intézmények alakultak Németországban, Lengyelországban, Csehországban, Szlovákiában, Romániában és Bulgáriában is, mára pedig ez a hét levéltár egy aktív szakmai együttműködést folytató, rendszeres konzultációkat, konferenciákat és közös projekteket működtető hálózattá szerveződött.

A magyar levéltár teljes iratanyaga alig haladja meg a 4000 iratfolyómétert, amivel az egyik legkisebb iratőrzőnek számít a társintézmények között. Csak összehasonlításként: a németországi BSTU iratanyaga meghaladja a 110 km-t, a lengyelországi IPN-ben is 80 km-nél több iratot őriznek, de a romániai CNSAS is 27 km iratanyagot kezel. Ennek a hiányosságnak számos okát sorolhatnánk fel, és önmagában is kitölthetne egy előadást, néhány okot azonban feltétlenül érdemes kiemelni. A magyarországi állambiztonsági szervek eleve kevesebb iratot keletkeztettek a német Stasinál vagy a román Securitaténál, ezt pedig a rendszeresen végrehajtott selejtezések, illetve az 1989 végén történt tömeges iratmegsemmisítés csak tovább fogyasztotta. Egy további különleges okot is érdemes megemlíteni ezzel kapcsolatban: a szocializmus közel fél évszázados története során a varsói szerződés tagállamai közül egyedül Magyarországon történt olyan elemi erejű társadalmi felfordulás, mely a levéltári iratok sorsát alapvetően befolyásolta. Az 1956-os forradalom során a legtöbb megyei állambiztonsági szervnél és a Belügyminisztérium központi iratai között is komoly pusztulások történtek egyrészt a forradalmi események alatt, másrészt annak leverése után is, amikor a visszatérő államvédelmi tisztek kezdték megsemmisíteni a maradék iratanyagot. Ez az elsődleges oka annak, hogy az 1940-es évek végének és az 1950-es évek elejének, vagyis a szocializmus legelnyomóbb, legterrorisztikusabb időszakának iratai között rendkívüli hiányokat regisztrálhattunk. Természetesen a későbbi módszeres selejtezések, valamint a rendszerváltás előtti pánikszzerű iratmegsemmisítések alapvetően felvetik bizonyos irategyüttesek integritásának, ebből következően hitelességének a kérdését is. Mivel a levéltár jelenlegi munkatársainak vagy más levéltárosoknak erre a folyamatra annak idején semmiféle befolyása nem lehetett, a levéltári szakma felelőssége és az Etikai Kódexben megfogalmazott viselkedési normái egész más kérdéseket vetnek fel. Éppen az iratanyag és a korabeli nyilvántartások nagyfokú hiányai indokolják azt a gyakorlatot, hogy a Történeti Levéltár mind a mai napig ellenáll bármiféle olyan publikálási tevékenységnek, melyekre láthatunk példát néhány külföldi társintézményünkben, elsősorban Csehországban és Szlovákiában. Az elmúlt 18 évben számtalan alkalommal merült fel az elvárás, hogy a múlttal való társadalmi szembenézés részeként a levéltár hozza nyilvánosságra a titkosszolgálatokkal egykoron együttműködő ún. titkos munkatársak vagy titkos megbízottak névsorát. Annak az elvnek az érvényesítését, mely

szerint a levéltárosok a múlt forrásainak őrzői, nem pedig a múlt szereplőinek bírái, ez idáig sikerült elérnie az intézménynek.

A levéltári iratanyag fent említett hiányosságai nagyon élesen vetik fel azt a kérdést, hogy egy ilyen megcsonkított gyűjtemény esetében hogyan biztosítható az Etikai Kódexben megfogalmazott, az iratok integritásának megőrzésére vonatkozó alapelv. A proveniencia elvének legszigorúbb betartása mellett a levéltárnak célszerű folyamatosan keresni azokat a lehetőségeket, melyek révén akár új típusú irategyüttesek vagy történeti források gyűjtésével növelheti saját állományának körét és forrásértékét. A Történeti Levéltár esetében logikusan merül fel ennek egy formája: mivel az ún. szocialista korszak áldozatait vagy azok leszármazottait folyamatosan igénylik a róluk nyilvántartott adatok megismerését, ezen alkalmakkor a levéltár felajánlja számukra, hogy saját irathagyatékaikat helyezték el megőrzésre a levéltárban. Az 50-es évek vagy az 1956-os forradalom áldozatainak idős kora következtében erre egyre nagyobb igény is mutatkozik, így a levéltár korabeli levelezések, naplók, visszaemlékezések formájában tudja gazdagítani gyűjteményét. Elmondhatjuk, hogy ennek a folyamatnak jelenleg leginkább a levéltárosok munkaerő-kapacitása szab határt, ugyanis egy-egy hagyaték átvételekor annak rendezésére, segédletek készítésére, digitalizálására is sor kerül. A hagyatékok digitális másolatát természetesen ingyenesen az átadó rendelkezésére bocsátjuk, ami jelentős mértékben növeli az „adakozó kedvet”. Talán nem kell külön kiemelni, de az interjúalanyokkal való szakszerű és empatikus foglalkozás sajátos, nem feltétlenül általános levéltárosi kompetenciákat is igényel.

Az önkéntes és ingyenes adományokon túl a levéltár – anyagi lehetőségeinek függvényében – vásárol is magániratokat, ezek elsősorban fényképgyűjtemények. Ennek a gyakorlatnak a révén került az intézmény kezelésébe több, eddig ismeretlen, az 1956-os forradalom napjaiban készült fotósorozat is. A vásárlások alkalmával minden esetben egyedi szerződéseket kötünk az eladóval, melyben a levéltár igyekszik a fényképek szerzői jogát is megszerezni, bár ezen a téren sok esetben figyelembe kell venni a tulajdonosnak a publikálással kapcsolatos egyedi igényeit is.

A magániratok gyűjtése – ami meggyőződésem szerint az egyik legfontosabb kihívás, mely előtt jelenleg a közlevéltárak állnak – egy különös problémát is felvet a Történeti Levéltárban. Az egykori titkosszolgálatok ugyanis sok esetben koboztak el a letartóztatott vagy megfigyelés alatt állt polgároktól leveleket, naplókat, fényképeket, kéziratokat és egyéb, a bizonyítási eljárás során felhasznált dokumentumokat. A jogszabályok alapján ezek természetesen az egykori tulajdonos vagy leszármazottai rendelkezési körébe tartoznak, vagyis kérésükre vissza kell szolgáltatni őket. Hadd utaljak itt újra az Etikai Kódex 7. pontjára: a levéltárosok *„tartsák tiszteletben azoknak az egyéneknek a személyiségi jogait, akik az iratokat létrehozták, vagy akik az iratokban érintettek, s különösen azokét, akiknek nem volt lehetősége rendelkezni a dokumentumokról, illetve azok használatáról”*. A tapasztalatok alapján azonban ezek a dokumentumok az eljárások meghatározó részét képezték, mely nélkül az iratok integritása és teljessége nem őrizhető meg. Ráadásul a tapasztalat azt mutatja, hogy ezek a dokumentumok az egykori áldozatok számára még bírnak érzelmi értékkel, de a következő generációk sokszor már csak felesleges régi papíroknak tekintik őket, melyek így gyakran örökre eltűnnek, többnyire meg is semmisülnek. Ezt a naponta felmerülő ellentmondást a levéltár úgy próbálja meg áthidalni, hogy a jogszabályok kényszerű betartása mellett nem kezdeményezi és nem „propagálja” ezt a lehetőséget, adott esetben pedig megpróbálja meggyőzni az egykori tulajdonost, hogy bízza a hagyaték gondozását a szakemberekre, maga pedig őrizze meg az elkobzott iratok digitális másolatát, melyet természetesen ingyenesen a rendelkezésére bocsátunk.

Ehhez a típusú forrásgyarapító tevékenységhez tartozik az a gyakorlat is, melyet a levéltár évek óta folytat: az *oral history* interjúk készítése. Az egykori áldozatok esetében több kutatóintézetben is folyamatban vannak hasonló projektek, ezért a levéltár csak a legkülönlegesebb esetekben tud vállalkozni az emlékek rögzítésére. Ezen interjúk ugyanis

nagyon komoly előkészületeket és talán még ennél is komolyabb utómunkálatokat igényelnek. Az elkészült, leggyakrabban több órás interjúk szövegét ugyanis minden esetben legépeljük, majd több egyeztetés után az érintett jóváhagyásával archiváljuk, illetve a vele kötött megállapodás alapján tesszük majd kutathatóvá. (Előfordult olyan eset is, melynek során a több hónapos munka végeredményét az érintett nem volt hajlandó elfogadni, és hosszas vita után kénytelenek voltunk a kész interjút megsemmisíteni.) Mivel az interjúkészítés terén meglehetősen szűkösek a levéltár lehetőségei, az utóbbi időkben egy olyan területre koncentrálunk, melynek „művelésére” az intézmény adottságai következtében csak nekünk van lehetőségünk. Az utóbbi időben nem elsősorban az egykori áldozatok, hanem az „elkövetők” életinterjúit próbáljuk meg rögzíteni: így az egykori ügyészekkel, állambiztonsági tisztekkel vagy a titkosszolgálattal együttműködő civil kollaboránsokkal próbálunk meg *oral history* interjút készíteni. Huszonhat évvel a rendszerváltás és tizenkilenc évvel a levéltár alapítása után erre egyre nagyobb az igény, és szerencsére egyre több vállalkozó interjúalany is jelentkezik.

Az állambiztonsági iratok speciális jellege további, az Etikai Kódexben megfogalmazott követelményekkel nehezen harmonizálható helyzetet is eredményez a levéltárban. Mint minden titkosszolgálat, az egykori szocialista politikai rendőrség is előszeretettel gyűjtötte az állampolgárok személyes adatait. Ebből adódóan ezek az irategyüttesek a hagyományos államigazgatási iratok többségénél sokkal személyesebb, mikrotörténeti megközelítéseket és kutatásokat is lehetővé tesznek. Ugyanakkor nagyon sok adat vonatkozik az ún. célszemélyek magánéletére, szexuális szokásaira, káros szenvedélyeire vagy egészségi állapotára is. Ezek az adatok a vonatkozó jogszabály szerint természetesen szigorúan védendő információnak minősülnek, így egy meghatározott védelmi időig még a tudományos kutatók sem ismerhetik meg őket. Naponta jelentkező konfliktus ugyanakkor, hogy a történelmi események megismeréséhez is elengedhetetlenül szükségesek lehetnek ezen adatok, így a kutatói szabadság és a személyes adatok védelme között naponta egyensúlyozni kénytelen a levéltáros. Sok esetben korántsem nyilvánvaló, mi tartozik a szexuális szokás vagy a káros szenvedély fogalmi körébe, bár ezt talán nem is kell részletesebben magyarázni. A levéltár működését szabályozó törvény szigorúsága miatt például sokáig azt sem lehetett kutatni, hogy pl. a forradalom napjaiban kik és milyen sérüléseket szenvedtek, vagy a letartóztatások során milyen tortúráknak voltak kitéve az áldozatok. Szerencsére azonban a törvény legutóbbi módosítása ezen a téren egy lépést tett a kutatás szabadsága felé, és megismerhetővé tette azokat az egészségügyi adatokat, melyek az állambiztonsági szervek tevékenysége miatt következtek be.

A személyes adatvédelem egy speciális szelete az érintettek rendelkezési joga saját személyes adataik felett. Ennek az alapelvnek a szélsőséges értelmezése minden levéltáros rémálma, hiszen alapjaiban kérdőjelezheti meg az iratok integritásának és hitelességének a fenntarthatóságát. Utalok itt a nemrégben Európai Unió rendeleti szintre emelkedett „elfeledtetéshez való jog” problematikájára,⁴ melynek alkalmazásával kapcsolatban az európai levéltárakban követendő gyakorlat kialakítása fontos jövőbeni kihívást jelent majd.

A Történelmi Levéltárban az érintetteknek, vagyis a titkosszolgálatok „célszemélyeinek” lehetősége van arra, hogy személyes adatainak kutatását az irat keletkezésétől számított 90 évre megtiltsák, ezeket az adatokat tehát erre az időszakra ki kell vonni a kutatás köréből. Első pillantásra igazságosnak tűnhet ez az elv, ugyanakkor számos önellentmondást rejt magában. Mivel az egykori hivatásos alkalmazottak, vagy a kollaboránsok számára ez a lehetőség logikus módon nem adott, a levéltárosnak kell döntést hozni és ítéletet mondani egyes személyek múltbéli tevékenysége fölött, ami viszont általában nem tartozik a kompetenciájába. Sokszor a megfelelő forrásanyag vagy bizonyíték sem áll rendelkezésre ehhez, éppen a fent említett iratmegsemmisítések miatt. Ha pedig meg is található az érintett iratanyag, a személyes sorsok fordulatai következtében egy személy különböző időszakokban különböző „szerepekben” is előfordulhat bennük. Ráadásul ezt a jogi lehetőséget a levéltárosok csak rendkívül

bonyolult procedúra révén tudják érvényesíteni. Szerencsére ez lehetőség nem tudatosult a hazai közvélemény szélesebb köre előtt, így évente egy-két hasonló esetben kell csak eljárnia a levéltárosoknak.

Szerencsére az adatok végleges töröltethetőségének gondolata ez idáig nem merült fel a jogalkotóban, bár néhány éve történt egy ebbe az irányba mutató kísérlet is. Az akkori törvénymódosítási javaslat szerint minden érintett megkaphatta és hazavihette volna a rá vonatkozó iratokat. Amellett, hogy technikailag is kivitelezhetetlen lett volna egy ilyen döntés, a megvalósítás az iratanyag „privatizációját”, vagyis gyakorlatilag teljes megsemmisülését is jelenthette volna. Szerencsére a széles körű hazai és nemzetközi tiltakozások következtében az elképzelésből végül nem született végrehajtandó jogszabály. Az eset mindenesetre jól rávilágít arra a konfliktusra, mely a radikálisan értelmezett adatvédelem és a kulturális örökség megőrzésének követelménye között fennáll. Ebben a konfliktusban a levéltárosoknak feltétlenül az iratok oldalán kell állnia, mert más helyettük úgysem fog.

Ugyanennek az adatvédelmi kérdéskörnek másik megoldását is felkínálja a levéltár működésével kapcsolatos jogszabály: az egykori áldozatoknak a zároltatáson kívül arra is lehetősége van, hogy a titkosszolgálatok gyakran valóban hamis vagy eltorzított információit helyesbítsék. Ilyen igény esetén az érintett saját verzióját el kell helyezni az eredeti iratok mellett, és a kutatók számára azt is hozzáférhetővé kell tenni. Ez a megoldás a korábban ismertetett *oral history* műfajának egy speciális esete, mely az érintettek saját szempontjaival gazdagíthatja az eredeti levéltári források adatait. Elmondható, hogy ezt a lehetőséget a zároltatáshoz hasonlóan meglehetősen kevesen vettek ez idáig igénybe.

A Történeti Levéltár iratainak feldolgozása is felvet számos olyan kérdést, mely kapcsolatban áll az Etikai Kódexben megfogalmazott szakmai követelményekkel. Ezek közül itt csak két problémára szeretném felhívni a figyelmet.

Magyarországon a Történeti Levéltárban folyik az egyik legintenzívebb digitalizálási program, melynek során mára több millió oldalnyi iratanyagot sikerült ilyen módon feldolgozni. A már digitalizált iratanyagot csak elektronikus formában bocsátjuk a kutatók rendelkezésére, ami egyfelől megsokszorozza a kutatói lehetőségeket, másfelől pedig a szükséges korlátozások, vagyis a fent említett szenzitív személyes adatok anonimizálásának a megvalósítását is nagyságrendekkel hatékonyabbá teszi. Természetesen nem elhanyagolható szempont az sem, hogy e folyamat révén a legveszélyeztetettebb és/vagy leginkább kutatott iratokat kivonjuk a napi fizikai igénybevétel alól. A digitalizálás során a legkomolyabb problémát a szöveges állományok előállítása jelenti, hiszen ez szolgálatna igazán hatékony keresési lehetőségeket a kutatók és a levéltárosok számára. Sajnálatos módon a korabeli gépelt szövegek rossz minősége és a kéziratos szövegek magas aránya miatt az OCR-technológia jelenleg meglehetősen rossz hatékonysággal működik. Amennyiben hiteles, szöveghű eredményt szeretnénk elérni, leggyakrabban hatékonyabb újragépelni a teljes szöveget, ilyen alaposágú feldolgozásra azonban csak speciális publikálási célú feldolgozás során van kapacitás.⁵ Ennek a problémának a hosszabb távú megoldása egyrészt az OCR-technológia folyamatos fejlesztésében, másrészt a digitalizálás tömegességében kereshető. A tömeges digitalizálás ugyan nem oldja meg a másolatok hitelességének a problémáját, mégis jelentős fordulatnak tekinthető a jövőbeni kutatási lehetőségek és módszerek szempontjából. A nagy mennyiségben előállított szöveges állományok ugyanis lehetőséget kínálnak olyan adatbányászati (*data mining*) szoftverek alkalmazására, melyek a korabeli szövegek rejtett összefüggéseire, tartalmi elemzésére és intelligens keresési módszerek igénybevételére is lehetőséget teremtenek. A Történeti Levéltár jelenleg még ezen forradalmi változás kapuja előtt áll: tárgyalásokat folytatunk és pályázati lehetőségeket keresünk az adatbányászati megoldások – egyébként rendkívül költséges – alkalmazására. Biztos vagyok benne ugyanakkor, hogy a jövőben a

tömegesen digitalizált iratok milliói között ilyen intelligens szoftverek fogják az „előkutatásokat” elvégezni a kutatók számára.

A levéltári anyag mennyiségének drasztikus növekedése egy másik területen is komoly problémát okoz mindenütt a világon, ez pedig az iratok állományvédelmének a kérdése. A hagyományos restaurálási eljárások általában elégtelenek a 20. században ugrásszerű mennyiségi növekedésnek indult levéltári anyag megvédésére és konzerválására. Külön problémát jelent a múlt század nagyobb részében alkalmazott rossz minőségű, savasodásnak kitett papírok „önmegsemmisítése”. Ez a probléma hatványozottan jelentkezik a Történeti Levéltárban, melynek iratanyagát évtizedeken keresztül folyamatosan, de szakszerűtlenül kezelték, így java részük mára már a legnagyobb veszélynek van kitéve. Ennek a folyamatnak a veszélyeit felismerve levéltárunk 2009 és 2011 között nagyszabású állományvédelmi programot folytatott az ún. Norvég Alap támogatásával, melynek során az iratok tömeges savtalanítására szolgáló berendezést is beszereztünk. Ez a projekt ugyan lezárult 2011-ben, de a Magyarországon egyedüli savtalanító berendezést azóta is sikeresen működteti a levéltár. Megjegyzendő, hogy állományvédelmi műhelyünk az utóbbi években már más levéltárak és közgyűjtemények megrendeléseit is teljesíteni tudja, így az Etikai Kódex 10. pontjában megfogalmazott, a szakmai kooperációra vonatkozó nagyon fontos alapelvnek is megpróbálunk megfelelni.

Végezetül egy nagyon aktuális és Magyarországon még nem is publikált programra szeretnék röviden kitérni. Az 1990 előtti titkosszolgálatok az 1970-es évektől kezdve számos számítógépes adatbázist is működtettek, melyek létéről több éve értesülhetett már a közvélemény. A rendszerváltás során, 1990-ben ezeknek az adatbázisoknak egy részét mágnesszalagokra mentették, melyeket azóta is minősített iratként őriz az Alkotmányvédelmi Hivatal. Több éve tart már a vita ezekről az adatállományokról, sokan a megsemmisített iratok pótlását várják tőle, mások valamiféle hiteles és megbízható nyilvántartásban reménykednek az egykori áldozatokról és a titkos kollaboránsokról. Levéltárunk munkatársai és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága tavaly őszén lehetőséget kapott arra, hogy ezeknek a szalagoknak az adattartalmát és hitelességét megvizsgálja. Mivel ez a munka épp most közeledik befejezéséhez, csak néhány fontos megállapítást, illetve ezzel kapcsolatos szakmai kihívást szeretnék előrevetíteni.

A vizsgálatok megállapítási szerint a mágnesszalagok alapján az adatbázisok eredeti szoftverkörnyezetét nem lehet rekonstruálni, abból csak szöveges állományokat lehetett kimenteni. Ez természetesen azt is jelenti, hogy nem rendelkezünk olyan kiegészítő információkkal, melyek az adatbázisok keletkezési körülményeire, a módosítások dátumára vagy a megváltozott adattartalomra utalhatnának. Elektronikus iratok esetében ez a helyzet alapvetően kérdőjelezi meg azok hitelességét, ami jelen esetben jogi és történeti szempontból egyaránt igen fontos kérdés. A levéltárban őrzött papír alapú nyilvántartásokkal összevetve megállapítható, hogy ezek a szöveges állományok valós adattartalmúak, az egyezések szerint megfelelnek az eredeti iratok adattartalmának. Sok olyan adat is található ugyanakkor a számítógépes rendszerben, melynek eredeti forrását már megsemmisítették, arra is van példa viszont, hogy bizonyos információk csak papír alapon állnak rendelkezésre, mivel azok gépi megfelelőjét a korabeli adatbázisokból törölték.

Mivel nem állnak rendelkezésre azok a technikai információk, melyek garantálhatnák az eredeti adatbázis-tartalom hitelességét, komoly kérdések vetődnek fel ezen adatállományok későbbi felhasználását illetően. Még az sem tekinthető bizonyosnak, hogy az adatbázisok egy adott pillanatban teljes körű nyilvántartások voltak-e, hiszen 1990-ben azok mentésének körülményeit vagy feltételeit levéltárosok természetesen nem felügyelheték. A későbbiekben kell majd megválaszolni néhány, a hazai közvéleményt nagymértékben foglalkoztató kérdést. Milyen történeti vagy jogi relevanciája lehet egy bizonyítottan folyamatosan módosított, de soha nem hitelesített adatsornak? Kutathatóvá tehető-e egy ilyen szöveges állomány, mely nem rendelkezik a nyilvántartások levéltári értelemben vett hitelességének a kritériumaival? Mit állíthat az a

levéltár vagy „hiteles hely” ebben a kérdésben, mely sem az elektronikus irat keletkezésének, sem életciklusának, sem pedig archiválásának folyamatában nem vehetett részt?

Mindezek a kérdések ismét csak ráirányítják a figyelmet az Etikai Kódexnek a levéltári anyag integritása és hitelessége megőrzésével kapcsolatos alapelveire, mely elveket az elektronikusan keletkező iratok esetében ugyan más módszerekkel és eszközökkel, de nem kisebb következetességgel kell a jövőben képviselnie a levéltárosoknak.

És hogy előadásom mottójához visszatérjek: nem mondhatjuk el senkinek azt, ami védendő, de el kell mondjuk mindenkinek azt, hogy miért és hogyan védjük mindazt, aminek őrzését ránk bízta.

Köszönöm megtisztelő figyelmüket.

¹ A holland levéltáros egyesület fennállásának 125. évfordulóján Haarlemben rendezett ünnepi konferencián 2016. június 16-án elhangzott előadás szerkesztett változata.

² Megjelent: *Levéltári Szemle*, 1998/1. 45–48. Fordította Küntler Ferenc.

³ Talán helyesebb volna itt az eredeti szövegben szereplő *integrity*, vagyis integritás kifejezés használata.

⁴ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 Rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet).

⁵ Ilyen például a levéltár állambiztonsági parancsokat közlétező internetes adatbázisa: www.abparancsok.hu (utolsó letöltés dátuma: 2016. október 2.).